

УЗДАНИЦА

Часопис за језик, књижевност и педагошке науке
Излази два пута годишње

ISSN 1451-673X

UDC 81
82
7.01
37.01

УЗДАНИЦА

Часопис за језик, књижевност и педагошке науке
НОВА СЕРИЈА, децембар 2018, год. XV, бр. 2
Излази два пута годишње

Часопис наставља традицију *Узданице*, ђачког часописа Учитељске школе у Јагодини, чији је први број објављен 1939. године.

Издавач

Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина
Милана Мијалковића 14, 35 000 Јагодина

За издавача

Проф. др Виолета Јовановић, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина

Главни и одговорни уредник

Проф. др Илијана Чутура, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина

Госћ уредник

Проф. др Емина Копас-Вукашиновић, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина

Уреднички тимо

Проф. др Миланка Бабић, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет; доц. др Бранко Илић, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина; проф. др Бранко Јовановић, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет Косовска Митровица; проф. др Виолета Јовановић, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина; проф. др Јелена Јовановић Симић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет; Dr Christos Kechagias, University of Athens, Faculty of Primary Education; проф. др Милош Ковачевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет; проф. др Емина Копас-Вукашиновић, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина; проф. др Петар Милосављевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет; проф. др Ружица Петровић, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина; др Вера Савић, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина; проф. др Стана Смиљковић, Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању, проф. др Јелица Стојановић, Универзитет Црне Горе, Педагошки факултет у Никшићу; проф. др Михаило Шћепановић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

Оперативни уредник

Доц. др Маја Димитријевић, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина

САДРЖАЈ

Предговор / 5–6

Емина М. Копас-Вукашиновић, Првослав Јанковић: Сретен Аџић о
васпитању деце предшколског узраста / 7–19

Бисера С. Јевтић: Моралне рефлексije Сретена Аџића / 21–33

Александра В. Илић Рајковић: Педагошки фронеzis Сретена
Аџића / 35–48

Весна С. Трифуновић: Школство у Србији почетком 20. века и
модернизација: пољска учионица Сретена Аџића као претеча
еколошке парадигме у образовању / 49–60

Ружица Ж. Петровић: Пољске учионице – први реализовани пројекат
еколошке школе у Србији / 61–70

Милица Ј. Андевски, Гордана П. Будимир Нинковић, Бранислав Р. Банић:
Партнерство са природом у пољским учионицама Сретена
Аџића / 71–82

Јелена М. Младеновић, Ивана М. Милић: Пољске учионице – допринос
савременом васпитању и образовању / 83–93

Оливера Д. Цекић Јовановић, Александра М. Михајловић:
Интегративни приступ у педагошко-методичким идејама Сретена
М. Аџића / 95–107

Александар М. Игњатовић: Утицај педагошких праваца и идеја у области
физичке културе на рад Сретена Аџића / 109–117

Наташа М. Вукићевић: Мушка учитељска школа као носилац музичког
живота у Јагодини крајем 19. и у првој половини 20. века / 119–131

Ана С. Миљковић-Павловић: Основни педагошки појмови у делима
Сретена Аџића / 133–144

Недељко М. Милановић: Ставови учитеља и домских васпитача о
педагошким идејама Сретена Аџића / 145–158

Милан С. Комненовић: Ставови Сретена Аџића о јединственој функцији
школе и интерната / 159–169

Илијана Р. Чутура, Марко М. Ђорђевић: О пластичком причању
(са освртом на стил дневничких забелешки Сретена
Аџића) / 171–186

Нинослав С. Станојловић: Хронолошке цртице о животу и раду Сретена
М. Аџића / 187–194

Оливер М. Ђорђевић: Пописи објављених и необјављених радова,
личних докумената и фотографија Сретена Аџића и литературе за
проучавање његовог живота и дела / 195–214

ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ

Илијана Р. Чутура: Библиографија часописа *Узданица* / 217–219

Емина М. Копас-Вукашиновић: На ливадици вечности – од Учитељске
школе до Факултета педагошких наука у Јагодини / 221–223

Виолета П. Јовановић: Антологија литерарних радова ученика и студената
– од Учитељске школе до Факултета педагошких наука / 225–227

Дејан М. Танић: Учитељи за незаборав / 229–230

УПУТСТВО АУТОРИМА / 231–234

ПРЕДГОВОР

У овој години јубилеја, када Факултет педагошких наука у Јагодини обележава 120 година од оснивања Српске краљевске Мушке учитељске школе јагодинске и 25 година постојања Факултета, присећамо се лика и дела истакнутог српског педагога Сретена Ацића, идејног творца и првог управитеља ове школе, чије су основне идеје о организацији школа и васпитно-образовном раду са ученицима и данас актуелне. У то име, у знак сећања на његов педагошки и просветитељски рад и дело, 5. октобра ове године је на Факултету педагошких наука у Јагодини одржан Округло сто *Свевремености педагошких идеја Сретена Ацића*. На овом скупу, након уводног излагања емеритуса проф. др Првослава Јанковића са Педагошког факултета у Сомбору, који је на оригиналан и смислен начин актуализовао педагошке идеје Сретена Ацића у систему савременог институционалног образовања и васпитања, уследило је хронолошко представљање живота и рада Сретена Ацића, које је припремио и изложио јагодински професор историје Нинослав Станојловић, а затим је Оливер Ђорђевић из Историјског архива „Средње Поморавље” у Јагодини представио попис објављених и необјављених радова, као и литературу за проучавање живота и дела Сретена Ацића.

Скуп је даље протекао у представљању и разматрању Ацићевих свевремених педагошких идеја, које су као истраживачка питања поставили и образлагали остали учесници овог скупа, универзитетски наставници и сарадници са филозофских факултета у Новом Саду, Београду и Нишу, Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, Факултета за физичку културу и менаџмент у спорту у Београду, Факултета педагошких наука у Јагодини, као и студенти мастер и докторских студија. Њихови ауторски и коауторски радови чине садржај овог тематског броја часописа *Узданица*, којим смо покушали да што целовитије сагледамо и поштованим читаоцима представимо Ацићев педагошки опус. Садржај ових научних радова одређен је педагошким проблемима и питањима о породичном и школском васпитању, аспектима дечјег развоја и методичким приступима учењу деце предшкол-

ског и школског узраста, све у циљу наглашавања улоге и значаја васпитача у предшколским установама, учитеља и наставника у школама, будући да је Сретен Аџић у свом делу *Српска национална школа* (1891) написао да је школа храм среће свакога народа, а да су наставници свештеници у том храму.

Захваљујемо свим ауторима и коауторима чланака у овом тематском броју *Узданице* који су својим учешћем на поменутом Округлом столу „оживели” педагошке идеје и дело Сретена Аџића и тиме потврдили њихову свевременост.

Проф. др Емина Копас-Вукашиновић

Емина М. Копас-Вукашиновић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за друштвено-хуманистичке науке

УДК 373.2
37:929 Аџић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 16. октобар 2018.
Прихваћен: 13. новембар 2018.

Првослав Јанковић
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору
Професор емеритус

СРЕТЕН АѢИЋ О ВАСПИТАЊУ ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА¹

Ајсиракѡ: Колико год да су савремене идеје о васпитању деце предшколског узраста одређене чиниоцима дечијег развоја у новом окружењу, детерминисаном достигнућима савремене науке, технике и технологије, непобитно је да је и данас у фокусу основних циљних оријентација њиховог васпитања породица као полазиште васпитних утицаја, а одмах затим предшколска установа као прва карика у систему институционалног образовања и васпитања. Руководјен идејом о целомитом развоју детета, који је условљен урођеним дечијим потенцијалима, али и њиховом радозналосту, Сретен АѢић је одређењу васпитања приступао тако што је трагао за његовим теоријским претпоставкама, које је истовремено проверавао у педагошкој пракси. Циљ овог теоријског истраживања је био да утврдимо да ли су и на који начин идеје С. АѢића о васпитању деце раних узраста, које је он развијао крајем 19. и почетком 20. века, актуелне и у савременим програмским одређењима задатака васпитача у предшколским установама у Србији. Овај циљ је конкретизован кроз истраживачке задатке о различитим аспектима дечијег развоја и значају породице у остваривању васпитних задатака, који се тим аспектима претпостављају или одређују. Истраживање је урађено применом дескриптивне методе и поступком анализе садржаја. Резултати до којих смо дошли упућују на констатацију о савремености идеја С. АѢића, о целомитом развоју деце раних узраста и о породици као првом и најважнијем чиниоцу тог развоја.

Кључне речи: васпитање, аспекти дечијег развоја, деца раних узраста, породица, предшколски програм.

¹ Чланак представља резултат рада на пројекту „Од подстицања иницијативе, сарадње, стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву” (бр. 179034) и на пројекту „Унапређевање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије” (бр. 47008), које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (2011–2014) и резултат рада на билатералном пројекту „Претпоставке и могућности развијања иновативних модела наставе у функцији остваривања транспарентности универзитетског образовања и подизања конкурентности на домаћем и иностраном тржишту знања”, који реализују и финансирају Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина (Р. Србија) и Педагошки факултет Универзитета у Приморском, Копар (Р. Словенија) (2017–2019).

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

„Детиња је душа за почетак, основица будућем човеку.
Све што видимо код човека, снажна и ништава, умна и
блесава, часна и ниткова – ту је у зачетку.”
(Аџић 1909)

У овом раду значајно је поћи од чињенице да је Сретен Аџић, по узору на искуства из европских земаља, пре свега угледањем на Аустрију, затим Немачку, Енглеску и Шведску, утврдио образац уређености система институционалног васпитања и образовања у Србији. Истицао је да први елемент тог система чине предшколске установе које треба отворати у интересу деце, касније омладине и српског народа у целини. У овим констатацијама могуће је препознати и сагледати и његове идеје о потреби системског васпитања (и образовања) деце и младих. Добро је познавао педагошке идеје свог времена о предшколском васпитању, пре свега Фридриха Фребела и Марије Монтесори, такође се бавио психолошким одређењима дечије радозналости, чиниоцима развоја појединца и природним развојним законитостима (првенствено према теоријама Херберта Спенсера и Вилхелма Вунта), али је чињеница и то да се веома критички односио према тадашњем Хербартовом схватању васпитања и образовања, као и то да је о васпитању писао мање на теоријски, а више на прагматичан начин. У својим промишљањима, која су имала за циљ решавање актуелних васпитних и других проблема а не само њихово теоријско сагледавање и уобличавање, бавио се и одређењима циља васпитања, у смислу „да се у човеку развију све његове моћи” (Аџић, према: Недовић 1998: 105), па је у овако схваћеном или постављеном циљу васпитања и образовања видео и највећи интерес српске деце и народа. Указивао је на могућност, потребу и ефикасност васпитног деловања одраслих на децу, у систему образовања и шире, а у циљу њиховог целовитог развоја, односно васпитања које би у сваком аспекту могло да чини могућ и позитиван допринос развоју личности. У овој констатацији препознајемо и данас актуелно начело предшколског васпитања и образовања – начело целовитости и интегритета.

Ради бољег разумевања Аџићевих мисли и деловања, значајно је укратко представити друштвено-историјски и педагошки контекст времена у којем су његове идеје о васпитању деце и младих настајале. Деветнаести век представља раздобље националног буђења српског и других народа, борбе и постепеног ослобађања од турске и аустроугарске власти, као и утицаја тадашњих економских и политичких промена условљених развојем капитализма у Европи. Тиме су постепено стварани услови за напредак народне просвете и ширење школа по европском узору. У нашим крајевима тада се отварао све већи број световних школа, од основних до универзитета, долази до развоја школства, као и организованог друштвеног предшколског васпи-

тања. Да би се будући учитељи припремили за рад са децом, у Темишвару је још 1777. године Т. Ј. Миријевски, пошто је претходно завршио Фелбигеров педагошки течај у Бечу, основао педагошки течај, тзв. *норму*, за припрему учитеља који би радили у српским школама, а годину дана касније исти такав течај основао је и А. Мразовић у Сомбору. После извесног времена, а по престанку таквог вида припреме учитеља, основана је у Сентандреји 1812. године и прва школа за образовање српских учитеља (која је након четири године пресељена у Сомбор). Под утицајем просветитељства и других напредних педагошких идеја, када су се стекли услови почеле су се отварати и учитељске школе у ондашњој Србији. Најпре 1871. године у Крагујевцу, затим 1881. године у Нишу, а онда 1897. године, као трећа, отвара се и Мушка учитељска школа у Јагодини. Сретен Аџић је био један од професора који је својим тада савременим педагошким схватањима пресудно утицао на организацију, садржајну концепцију, поступке и сва друга важнија питања у вези са радом ове школе. У педагошкој литератури је остао забележен и по тада најбоље уређеном школском интернату, за ученике који су долазили из сеоских средина (Голубовић 2001; Копас-Вукашиновић 2010; Ђорђевић 1958; Јанковић 1994; Јанковић и др. 2014).

У 19. веку васпитање и образовање деце предшколског узраста у Србији одвијало се највећим делом у оквиру породице и идеје о оснивању првих установа за рад са децом предшколског узраста су споро и тешко продирале. У патријархалној Србији, захваљујући младим људима који су се школовали у иностранству, међу којима је био и Аџић, постепено је долазило до прихватања европског начина живота и промене ставова о улози и положају жене у друштву. Такође, јавила са потреба повезивања породичног и институционалног васпитања деце до поласка у школу, у циљу њихове припреме за школско васпитање и образовање.

Значајно је напоменути да су се у ово време учитељи у Србији, руковођени ставовима Ф. Фребела, *жалили* да добијају непослушну, „развраћену децу”. Наиме, Фребел је сматрао да породице не врше своје дужности око васпитања деце, или то чине недовољно и погрешно и да не постоји природна веза између школе и породице, између „јавног” и домаћег васпитања, а што подразумева да није могло бити ни адекватног напредовања деце у породици. Зато је он истицао потребу отварања *завода за њајење и забављање мале деце*, односно *гечијих вршова*, претече касније отварањем предшколских установа. Српска забавишта у Јужној Угарској отварања су још седамдесетих година 19. века, мада у ограниченом броју. Након скоро две деценије за исте су се почеле интересовати црквено-школске власти и учитељи, те су на Општој учитељској скупштини у Великој Кикинди 1889. године покренули питање оснивања, устројства и делатности српских забавишта (Копас-Вукашиновић 2010).

Према *Закону о народним школама*, који је донет 1898. године, забавишта су представљала први степен нижих школа и отварања су са задатком

да кроз игру, рад и забаву поучавају и васпитавају децу и да их припремају за учење у школи. Већ тада је истакнут значај предшколског васпитања и за децу чији су родитељи груби, сурови или немарни, односно својим понашањем штетно утичу на телесни и душевни развој предшколског детета (Копас-Вукашиновић 2010). У педагошким делима и стручним листовима разматрана су знања и искуства других европских народа из области школства и предшколског васпитања, посебно педагошке идеје Ф. Фребела о „гајењу и забављању мале деце” (Вучетић 1971: 212).

Као већина педагошких мислилаца тога времена, Ацић је заговарао идеју о одређењу васпитања у најширем смислу, којим сваког појединца треба оспособити за живот, васпитавати „ваљано и задовољно покољење и способно за рад” (Ацић, према: Недовић 1998: 105). При томе, он истиче да васпитни рад и деловање на децу и младе морају бити добро планирани, „да се унапред смишља *чим ће, како ће и кад ће* да се утиче на дете” (Ацић, према: Недовић 1998: 107). Овакви његови ставови представљају основе за одређење првих методичких упутстава за рад забавиља (васпитачица) у предшколским установама, али и учитеља у школама.

СРЕТЕН АЦИЋ О „СВИМ ВРСТАМА ВАСПИТАЊА”

„Свакога дана има васпитач да пронице у побуде дечијих радња и да цени, где оне нису онако зле као што изгледају, а где су опет рђаве иако се чини да су добре, па да оштроумно смишља начине, како ће зле и ниске побуде угушивати, а добро и узвишено јачати и развијати.”

(Ацић 1909: 35)

Сретен Ацић се бавио питањима могућности целовитог дечијег развоја од најранијег узраста, при чему је васпитање одредио као сложен процес јединственог деловања природних и друштвених чинилаца. У свом делу *Увод у науку о васпитању* он васпитање одређује као „утицање одраслих на развитак васпитаников тако да се што јаче развију све добре телесне и душевне особине васпитаникове и оне које су му нужне за живот, а рђаве и ненужне да што више закржљају”, са акцентом на разноврсним и сложеним, а истовремено флексибилним и отвореним утицајима одраслих на васпитаника, као и исходима тих утицаја (Ацић, према: Недовић 1998: 93). Између становишта Ж. Ж. Русоа о једнакости људи по рођењу и Ц. Лока о свемоћи васпитања, Ацић сматра да је истина негде у средини, да „васпитање нити је посве немоћно, нити је свемоћно” (Ацић, према: Недовић 1998: 96). Трагајући за критеријумима научности науке о васпитању и законитостима васпитног процеса, он истиче да поменути васпитни утицаји могу бити природни (унутрашњи, урођени – индивидуалност деце, њихове урођене способности

као и утицаји из спољне природе) и утицаји вештачког карактера (васпитни – породични, школски, друштвени, дечије окружење), при чему одређује као функцију васпитања да се њиме умањују урођене разлике међу људима који кроз овај процес деловања што су старији постају сличнији, што јесте пред-услов њихове једнакости.

У литератури проналазимо податак да се у теорији васпитања код Срба, до Аџића, теоријским одређењем циља васпитања нико није темељно бавио. Он је сматрао да једино одређен и јасан циљ васпитања даје смисао свим напорима деловања одраслих на децу и младе, што касније одређује и квалитет образовања. Човека је посматрао у јединству, са свим његовим телесним и душевним својствима, али притом не занемарујући јаку *вољу њојединца* као снажан инструмент његовог одлучивања, деловања и стицања знања које тако добија моралну вредност, јер „Ко не може телом и интелектом, може јаком вољом. Само ко хоће тај може” (Аџић, према: Недовић 1998: 115).

Такође, он васпитање одређује као јединствено и целовито деловање одраслих на тело детета, његов ум, али и његово „срце”, „јер су осећања главни покретачи вољини” (Аџић, према: Недовић 1998: 114). Таквим ставовима заговара идеју о *јединственој телесној, интелектуалној, моралној и естетској васпитања*, од најранијег узраста. Сматрао је да *бриом за телесно здравље дејетета* подстичемо формирање његових навика и вештина, које му касније помажу у учењу, али и у култивисању његовог понашања. Оваквим ставовима одредио је условљеност интелектуалног, моралног и емоционалног развоја телесним. Поред умних способности, здравље, челичење организма и издржљивост су потреба сваког човека, посебно српског народа, јер „телесна снага и здравље можда ни у једном народу не опада тако нагло, а нарочито у варошког света. То мора сваког родољуба, који уме и хоће да мисли о будућности српскога народа, да баци у озбиљну бригу. А то нам опет сведочи да су данас грађанске гимнастичке дружине по варошима права потреба” (Ђорђевић 2001: 69).

Полазећи од констатације „Васпитањем се може [...] изоштрили ум” (Аџић, према: Недовић 1998: 125), залаже се за *интелектуално васпитање деце и младих* путем посматрања, размишљања, показивања и рада, све у циљу уочавања и поштовања истине, као највећег интелектуалног добра, јер „наука и истина су знање” (Аџић, према: Недовић 1998: 126). Као основни задатак интелектуалног васпитања истиче развој способности детета да идентификује узроке и последице појава и процеса које посматра, прати и прво доживљава својим чулима, да на примерима проналази доказе који потврђују истинитост стечених знања. Из таквих сазнања дете може да схвати законитости које их одређују, кроз такав рад може да вежба и развија своје мишљење и говор. Зато је значајно да они који васпитавају и уче децу посвете довољно пажње дечијем интелектуалном васпитању, развоју способности посматрања, размишљања и закључивања, да се посебно позабаве методама тога васпитања, које морају бити начини доказивости истина.

Осим телесног и интелектуалног васпитања, Аџић целовитост васпитног деловања одраслих на дете конкретизује и кроз задатке *есџејској васпишања*. Мада му теоретичари замерају да у својим расправама занемарује естетске критеријуме, законитости и мерила лепоте и уметности, значај његових промишљања о овом аспекту дечијег развоја огледа се у чињеници да је естетско васпитање сматрао битним елементом целовитог дечијег развоја, претпоставком педагошке културе појединца, наглашавајући задатак учитеља (васпитача) да култивише естетске вредности деце. Истовремено, изражавао је „неоправдану резервисаност према позоришту, књижевности за децу, посебно према бајкама, баснама, па и роману, приповеци, епу и поезији уопште” (Недовић 1998: 130). Интересантно је његово промишљање у вези са приповеткама, романима или драмама „невероватне садржине”, за које је сматрао да могу штетно утицати на морално васпитање деце и да васпитач, ако их користи, мора да истакне деци да је њихов садржај измишљен. Посебно оспорава васпитну вредност басне сматрајући „да басне невероватне садржине треба сасвим избацити из моралног васпитања све до зрелијег узраста, и остварити их као забаву (а ако се хоће и као поруку) за зреле и умне људе” (Аџић, према: Недовић 1998: 131).

Целовитост васпитног деловања Аџић сагледава и кроз *морално васпишање деце и младих*, развој њихових моралних особина и моралних осећања. Морално васпитање у извесном смислу одређује као основу целокупног васпитног деловања, развоја и саморазвоја, у циљу неговања способности деце и младих да разликују добро од зла, разумеју их, чине их или не. Конкретизује три ступња моралног васпитања, односно развоја моралности: 1) интелектуални подразумева знање појединца о томе шта је добро чинити, а шта не; 2) емоционални одређује осећања, као што су радост или гнушање, која прате добра или зла дела појединца; 3) примењени ступањ, који сматра најважнијим, када појединац чини добра дела, а избегава да чини зло, себи или другима (Недовић 1998: 134). *Пример у васпишању* сматра једном од основних метода моралног васпитања, а моралност одређује као скуп моралних искустава, представа, знања и воље.

Полазећи од учења Хербарта да „сваки човек треба да научи, да уме употребити своје руке” и да деца морају нечим да се баве јер „доколичење одводи ка необузданости” (Хербарт, према: Недовић 1998: 144), као и са знања о образовању у Норвешкој и Шведској, Аџић се залаже да ручни рад, радно и техничко васпитање буду део наставних активности у школама, али истовремено ручни рад одређује и као принцип у васпитању на свим узрастима. Сматра да се радом код деце развија самосталност, истрајност и воља за деловањем, резултат тог деловања чини дете задовољним и оно се учи да цени и поштује рад (Аџић 1891). У овим одређењима полазио је од схватања Ј. А. Коменског, који се залагао да деца обављају активности којима ће вежбати спретност руку, а тиме подстаћи и вежбање интелекта, досетљивости

и бистрине ума, јер су способности деловања и мишљења међусобно условене (Недовић 1998; Милосављевић 1998).

Оваквим својим схватањима Ацић је покушао да одреди и образложи крајњи циљ васпитања детета, „да развије подједнако све његове способности, и телесне и духовне, те да образује целог човека” (Ацић, према: Недовић 1998: 144).

ВАСПИТАЊЕ „РОЂЕНЕ ДЕЦЕ”

„Жена, која хоће да је зовну најсветијим на свету именом, да је зовну: *Мајко!* мора не само родити, него је дужна и разумно васпитати пород свој.”

(Милићевић, према: Ацић 1909: 48)

На самом почетку овог рада истакли смо да је Сретен Ацић утврдио образац за развој система институционалног образовања и васпитања у Србији и да први елемент тог система чине предшколске установе, које треба отворати, пре свега, у интересу деце. Такође, породицу је представио као један од основних чинилаца дечијег развоја. Мада се није директно бавио васпитањем деце у предшколским установама, у његовим списима проналазимо податке о значају васпитања деце до поласка у школу и улогама оних који их васпитавају. Када пише о свим врстама васпитања, захтеви и задаци које утврђује односе се не само на учитеље и наставнике, него и на васпитаче и родитеље (домаће васпитање) јер „мајке, очеви, учитељи не треба никада да смећу с ума да су васпитачи” (Ацић 1909: 7). Одређује их у два правца: 1) а сви који васпитавају морају да истовремено *проучавају природу геиџиџа* и у складу са њом делују; 2) док васпитавају децу васпитачи морају да раде и на *сојсџивеном васџиџању*, јер ће својим примером најбоље васпитавати.

У свом делу *Васџиџачеве забелеџке* истиче да родитељи треба да науче методе правилног васпитања своје деце и да су им таква знања највреднија: „Родитељска је љубав што и сунце. Ако сувише прижеже, оно спрџи. Ако га нема, биљка клоне од хладноће. Само на благој, равномерној, сунчаној топлоти добро успевају нежне биљчице. А под небом нема нежнијег рашћа од детета” (Салцман, према: Ацић 1909:11).

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Предмет нашег теоријског истраживања биле су идеје и ставови Сретена Ацића о васпитању деце. Циљем истраживања желели смо утврдити да ли су и на који начин идеје С. Ацића о васпитању деце раних узраста, које је он развијао крајем 19. и почетком 20. века, актуелне и у погледу дана-

шњег програмског одређења задатака васпитача у предшколским установама у Србији. Овај циљ конкретизовали смо кроз два истраживачка задатка: 1) утврдити како је Ацић одредио циљ васпитања и кроз које аспекте дечијег развоја се он, по његовом мишљењу, треба да остварује, а затим колико су његове идеје у вези са тим данас актуелне у *Општим основама предшколској програма*; 2) утврдити да ли и на који начин је С. Ацић одређивао значај породице као чиниоца дечијег развоја, о чему родитељи треба да воде рачуна док васпитавају своју децу и да ли његове идеје о родитељима као васпитачима и данас егзистирају у научним сазнањима савремене предшколске педагогије.

Истраживање је урађено применом дескриптивне методе и поступком анализе садржаја примарних извора истраживања (оригиналних дела Сретена Ацића) и секундарних извора истраживања (књига и чланака аутора који су писали о Ацићу).

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ

Првим истраживачким задатком је требало утврдити како је С. Ацић одредио циљ васпитања и кроз које аспекте дечијег развоја се он остварује, а затим колико су његове идеје у вези са тим и данас актуелне у *Општим основама предшколској програма*.

У теоријском приступу проблему констатовали смо да је С. Ацић циљ васпитања одредио као развој дечијих укупних способности, посматрајући у јединству телесна и духовна својства појединца. Кроз телесно, интелектуално, естетско, морално и радно-техничко васпитање покушао је да сагледа и образложи целовитост дечијег развоја. Значајно је и његово одређење међусобне условљености ових аспеката, да без телесног развоја нема квалитетног развоја умних способности, али и да захваљујући умним способностима, вољи појединца и задовољству учињеним, стварамо услове за квалитетнији физички развој.

Актуелне *Опште основе предшколској програма* у Србији оријентисане су на хуманистичко схватање дететове природе, његовог физичког и духовног развоја. У заједничким одликама Модела А и Модела Б овог програма истакнуо је да дете у себи носи развојне потенцијале и да је оно само чинилац сопственог развоја. Међу начелима васпитно-образовног рада, која представљају основна обележја рада са децом предшколског узраста, на првом месту је начело целовитости и интегритета, које потврђује јединство телесног и духовног, емоционалног и социјалног, индивидуалног развоја појединца и друштвеног развоја. Такође, треба поменути и начело оријентације ка општим циљевима, који подразумевају развој дечијих способности и црта личности (Каменов 1995; *Опште основе предшколској програма* 2006). У заједничким циљним оријентацијама овог програма проналазимо захтеве

за развој интелектуалних капацитета појединца, његових моралних вредности, култивисање дечијих емоција, моторичких способности, спретности и др. Када је реч о аспектима дечијег развоја кроз које се према актуелном предшколском програму остварују наведени циљеви васпитања, према Моделу Б су конкретизоване активности и садржаји у односу на физички развој, когнитивни, социо-емоционални и духовни развој, као и развој комуникације и стваралаштва.

Ради боље прегледности изнетих констатација, податке о циљевима и аспектима дечијег развоја представљамо и табеларно (Табела 1).

Табела 1. Циљ васпитања и аспекти дечијег развоја, према схватањима С. Аџића и актуелном предшколском програму у Србији

	Циљ васпитања деце (и младих)	Аспекти дечијег развоја (васпитање)
Схватања С. Аџића	Развој дечијих укупних способности, јединство у развоју телесних и духовних својстава појединца	Васпитање: – телесно – интелектуално – естетско – морално – радно – техничко
Опште основе предшколског програма	Развој дечијих способности и црта личности, његових интелектуалних капацитета, моторичких способности, моралних вредности, култивисање дечијих емоција, спретности	Аспекти дечијег развоја (Модел Б): – физички развој – когнитивни – социо-емоционални и духовни развој – развој комуникације и стваралаштва

Запажамо да се у актуелном предшколском програму у Србији препознају идеје о васпитању мале деце које је заговарао и Аџић, што потврђује актуелност његових ставова и када је реч о систему савременог институционалног предшколског васпитања и образовања у Србији. Мада се бавио промишљањима, пре свега, о васпитању и образовању школске деце, у његовим списима и у радовима оних који су се бавили историјом педагогије и његовим идејама проналазимо значајне мисли о васпитању мале деце и то у два контекста. Један се односи на циљ и врсте васпитања све деце, па и предшколске, а други на значај њиховог породичног васпитања. Од циљних оријентација, усмерених ка целовитом развоју дечијих потенцијала, до јединственог сагледавања свих врста васпитања (аспеката дечијег развоја), у актуелним *Општим основама предшколског програма* препознајемо идеје С. Аџића које су и данас одређене хуманистичком оријентацијом у васпитању деце предшколског узраста.

Другим истраживачким задатком требало је утврдити да ли и на који начин С. Аџић одређује значај породице као чиниоца дечијег развоја, о чему родитељи треба да воде рачуна док васпитавају своју децу и да ли његове идеје о родитељима као васпитачима и данас егзистирају у научним сазнањима савремене предшколске педагогије.

Напред смо изнели податке да се Аџић бавио питањима васпитања деце у породици, коју је сматрао једним од значајних спољних (данас срединских) чинилаца васпитања. Истицао је да сви који васпитавају, од родитеља до васпитача и учитеља, никада не треба да забораве да су васпитачи деце, да морају прво добро да размотре дечије могућности и способности и према њима делују на дете, да га васпитавају пре свега добрим примерима јер породица чини основу васпитања деце и младих. Професор Јован Миодраговић, у свом предговору за Аџићеве *Васпитачеве забелешке*, истиче значај ових списа јер су у њима јасно дата упутства о васпитању деце, да оно чему родитељи науче децу од најранијег узраста, што деца у породици чују, виде и осете, јесте темељ њиховог понашања и деловања за цео живот (Миодраговић, према: Аџић 1909). Касније, у домаћим и иностраним педагошким истраживањима о утицају породице на дечији развој, наилазимо на примере који потврђују да деца која расту у сличним породичним условима, без обзира којој културној групи припадају, својим понашањем више личе једна на другу него што личе на децу из исте културне групе која су одрасла у другачијим породичним условима (Колдвел, према: Каменов 1999).

Данас, у актуелним *Општим основама предшколског програма*, међу функцијама предшколског васпитања, које представљају заједничке одренице оба поменута модела, проналазимо „базичне функције предшколске установе, као и породичне средине” (*Опште основе предшколског програма* 2006: 13–14), нпр. да обезбеђују сигурну средину у којој ће дете унапређивати своје физичко и ментално здравље, да предшколска установа представља допуну породичном васпитању, да ова установа са родитељима размењује, али их и учи моделима успешног васпитног деловања на децу. Конкретизовани су задаци и захеви за установу и за васпитача, у односу на сарадњу са родитељима. Према Моделу А, у контексту „отвореног система васпитања”, истакнути су ефекти сарадње предшколске установе са породицом, у смислу користи за децу, родитеље и васпитаче (континуитет породичног и институционалног васпитања, усавршавање родитељских вештина и др.). Према Моделу Б одређене су препоруке добре сарадње предшколске установе и породице, нпр. да њихово васпитно деловање треба да буде усаглашено, да васпитачи и родитељи буду спремни на сарадњу, да се међусобно уважавају и подржавају. У односу на родитеље, утврђени су задаци васпитача „да уважава чињеницу о кључној улози родитеља у васпитању сопствене деце, [...] да остварује увид у начин на који родитељи васпитавају децу, њихове педагошке ставове и услове у којима деца одрастају” (*Опште основе предшколског програма* 2006: 51).

Посебан значај придајемо Аџићевом тумачењу моралног васпитања деце у породици и установи, које одређује као основу целокупног васпитног деловања, дечијег развоја и саморазвоја и то кроз три ступња развоја моралности, од интелектуалног, преко емоционалног до конативног. О овим ступњевима моралности пишу и наши знаменити професори и научници Емил Каменов и Никола Рот (Каменов 1999; Рот 1980; Рот, према: Исић 2010). Аџић истиче да је трећи ступањ развоја моралности, тзв. *примењени ситуација*, најважнији јер од њега зависи да ли ће дете касније, и као одрастао човек, чинити добра дела, а избегавати да чини зло, себи или другима. Такође, у *Предшколској педагогији* Е. Каменова је истакнуто да конативна или вољна компонента моралности подразумева спремност да се донесу одлуке у складу са моралним нормама и да се оне доследно спроводе, у односу према себи и другима. Овакве констатације иду у прилог савременим схватањима моралног васпитања и расуђивања (Миочиновић 2004).

Јасно је да су Аџићеве идеје о теорији васпитања и о значају породице као чиниоца дечијег развоја, колико год у његово време представљале искорак из тадашње педагогије, и данас присутне у савременој педагошкој теорији и пракси, у функцији припреме родитеља, васпитача, учитеља и професора за васпитање деце и младих.

ЗАКЉУЧАК

Бавећи се промишљањима Сретена Аџића о васпитању мале деце, руковођени филозофским, психолошким и педагошким идејама мислилаца његовог и пређашњег времена, покушали смо да утврдимо да ли су и на који начин његови ставови и идеје данас актуелни у савременим програмским одређењима задатака васпитача у предшколским установама у Србији, као и у актуелној педагошкој теорији о предшколском васпитању. Када је реч о циљевима предшколског васпитања, аспектима дечијег развоја и улози породице у васпитању деце до поласка у школу, актуелност Аџићевих претпоставки и практичних упутстава васпитачима је непобитна. Руковођен идејом да предшколско васпитање буде део јединственог система институционалног образовања и васпитања, полазећи од захтева за целовитим развојем дечијих потенцијала и способности, кроз телесно, интелектуално, морално, естетско и радно васпитање, верујемо да је Сретен Аџић, први наш школовани педагог (у Бечу и Лајпцигу), својим теоријским и практичним педагошким деловањем, јер је био и оснивач и вишегодишњи директор Мушке учитељске школе у Јагодини, утирао и пут којим је у времену које долази требало конституисати предшколску педагогију као посебну педагошку дисциплину. Полазећи од ових чињеница, било би значајно преточити његове идеје у концепт савременог васпитања, које је одређено актуелним друштвеним променама и васпитним проблемима које нам савремено друштво доноси.

ЛИТЕРАТУРА

Аџић (1891): Сретен Аџић, *Српска национална школа*, Београд: Парна штампарија Народне радикалне странке.

Аџић (1909): Сретен Аџић, *Васпийачеве забелешке*, Београд: Штампарија Стевана М. Ивковића и комп.

Вучетић (1971): Milena Vučetić, Prilog istoriji predškolskog vaspitanja u Vojvodini, *Predškolsko dete*, Бр. 2, Београд: Savez pedagoških društava Jugoslavije, 211–222.

Голубовић (2001): Станислав Голубовић, Учитељска школа у Алексинцу, *Педагогија*, Год. XXXIX, Бр. 1, Београд: Савез педагошких друштава Југославије, 67–74.

Ђорђевић (2001): Оливер Ђорђевић, *Српски Аџић и његова породица*, Горњи Милановац: Манастир Враћевшница.

Ђорђевић (1958): Живојин Ђорђевић, *Историја васпийања у Срба*, Београд: Научна књига.

Рот (2010): Никола Рот, *Изабрна дела: Основи социјалне психологије*, уредник Мирјана Исић, Београд: Завод за уџбенике.

Јанковић (1994): Првослав Јанковић, *Професионално усмеравање, селекција и образовање учитеља*, Нови Сад: Педагошка академија.

Јанковић и др. (2014). Првослав Јанковић и др., Два века српске препарандије у Сентандреји и Сомбору, у: Првослав Јанковић, Милан Степановић (ур.), *200 година Српске препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Сомбор: Педагошки факултет, 46–55.

Каменов (1995): Емил Каменов, *Модел Основа програма васпийно-образовног рада са предшколском децом*, Нови Сад: Одсек за педагогију Филозофског факултета; Кикинда: Виша школа за образовање васпитача.

Каменов (1999): Емил Каменов, *Предшколска педагогија*, Књига I и Књига II, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Копас-Вукашиновић (2010): Емина Копас-Вукашиновић, *Предшколски програми у Србији*, Јагодина: Педагошки факултет.

Милосављевић (1998): Светомир М. Милосављевић, Сретен М. Аџић у енциклопедијама и лексиконима, *Педагогија*, Год. XXXI, Бр. 3, Београд: Савез педагошких друштава Југославије, 62–74.

Миочиновић (2004): Љиљана Миочиновић, *Морални развој и морално васпийање*, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Недовић (1998): Велизар Недовић, *Педагошки ољеди Српска Аџића*, Јагодина: Учитељски факултет.

Општите основе предшколског програма (2006): Београд: Просветни преглед.

Рот (1980): Никола Рот, *Основе социјалне психологије*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Emina M. Kopas-Vukašinić

University of Kragujevac

Faculty of Education in Jagodina

Department for Human Sciences

Prvoslav Janković

University of Novi Sad

Faculty of Education in Sombor

Professor Emeritus

SRETEN ADŽIĆ ON EDUCATING PRESCHOOL CHILDREN

Summary: Regardless of how much the contemporary ideas on preschool children education have been determined by the factors of the development of children in the new environment, conditioned by the achievements of modern science and technology, it is irrefutable that the family, as the starting point of educational influences, remains the main factor of children's education, followed by the preschool institution as the first step in the system of institutional education. Guided by the idea of a comprehensive children's development, conditioned by the innate children's potentials, as well as by their curiosity, Sreten Adžić approached education by searching for its theoretical assumptions, which he simultaneously implemented in teaching practice. The aim of this paper was to determine whether and to what extent Adžić's ideas on educating young children, which he developed at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, are present in contemporary preschool education programmes considering the roles of preschool teachers in Serbia. This aim was concretized through research tasks concerning various aspects of children's development and the significance of the family in achieving education goals, which are assumed or determined by these aspects. The research was conducted by using the descriptive method and the procedure of content analysis. The results proved the contemporaneity of Adžić's ideas on the comprehensive development of young children and the family as the first and the most significant factor of this development.

Key words: education, aspects of child development, early childhood, family, pre-school program.

Сретен Ацић са јагодинским просветним радницима
(Јагодина, око 1920)

Бисера С. Јевтић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за педагогију

УДК 37.034-057.874
37:929 Аџић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 23. октобар 2018.
Прихваћен: 13. новембар 2018.

МОРАЛНЕ РЕФЛЕКСИЈЕ СРЕТЕНА АЏИЋА

Ајсиракӣ: Живећи своју животну судбину, личност је изложена различитим активностима. Због перманентног полагања испита из сопствених животних ситуација, живот сваке личности се налази на највишој лествици вредности. Однос према садашњем животу и оном који нас очекује у будућности доказ је хуманости и моралности. Чин моралности даје велики допринос развоју човекољубља, отаџинољубља, тиме што личност подстиче на напоре из којих настаје дело које има вредносну димензију. Уложити велики напор и труд у откриће флуентних идеја значи доћи до врха пирамиде вредности. Да би особа била морална, поред достизања високих моралних и интелектуалних стадијума и резоновања са тих тачака гледишта, она мора бити спремна на одговорност и на прихватање последица, а морални чин треба да прихвати као обавезу. Дакле, Аџићево полазиште је да су особе које могу бити моралне заправо јаке и карактерне личности, спремне да морално делују упркос томе што је та морална акција у супротности са њиховим личним интересима и потребама. Један од највећих изазова васпитања карактера, према схватањима Аџића, јесте достизање зрелости сазнајне стране морала. Чињеница је да су понашања и активности младих одређени системом вредности заједнице којој припадају. Различити егзогени чиниоци усмеравају њихово понашање и одређују њихов положај у заједници. У овом раду бавимо се питањима превентивног деловања као рефлексије Сретена Аџића о стварању повољне климе за развој моралног појединца у заједници, а то подразумева услове у којима ће се млада особа развити у активног грађанина, без предрасуда о другим људима који су некада другачији, а припадају истој заједници. Педагошка функција наставника у васпитном раду веома је сложена, али коначан успех зависи од координације васпитних фактора у школи и изван ње.

Педагогија ренесансе детета данас је пред најсложенијим и најхуманијим задацима да (ре)афирмише систем вредности на чијем врху сија морална личност, да помогне онима који своју младост збуњено и неразумно третирају као промашај и заблуду, да помогне и онима који данас своју младост или старост доживљавају као несрећно време и теже неком лепшем животу у туђем (лажно бајковитом) свету, да пружи руку спаса онима који су без рада стекли богатство да се врате људској суштини и људима око себе, да интензивно сузбија сејаче песимизма код младих и одраслих (угрожавајући садашњост, будућност и животе), да свим средствима и методама олакшава живот деци и младима.

Кључне речи: моралност, моралне особине, васпитни поступци, педагошке методе.

УВОД

Размеђе другог и трећег миленијума, 20. и 21. века, неизбежно поставља питања о будућности човечанства и нас у њему. Праве се осврти, биланси пређеног пута и утрошеног времена, вреднује се достигнуће генерација на свим пољима, успони, падови, успеси и промашаји да бисмо бољим путевима наставили свој прегалачки и стваралачки ход и успон у будућем времену и простору. Централна тачка наше преокупације је дете које треба рађати, васпитавати, неговати, штитити, отворити му перспективе, научити га да се бори за срећу других и за своју срећу, да зна подносити успехе и неуспехе и да његов животни кредо буде – никад не пропустити да учиниш добро и никад не устукнути пред злом. Ове огромне хуманистичко-моралне задатке дужна је да оствари најважнија наука о детету, педагогија. Педагошки позив је људски, еманципацијски, патриотски позив. Сретен Аџић га је назвао божанским позивом јер од њега зависи да ли ће деца постати анђели или сотоне. Као узор и путовођа, охрабрење и уверење да смо последица најбољег и најважнијег позива у друштву, моралну рефлексiju Сретена Аџића данас осветљавамо како бисмо имали јасније путеве у будућност, истинске узоре у нашем све тежем послу васпитања детета за друштво учења и борбе за слободну личност у времену оштрих сукоба снага Добра и Зла.

Његов допринос кодексу педагошке етике је много богатији, али овом приликом констатујемо да проучавање Аџићевог моралног лика и дела, погледа, представља широко поље за све праве поклонице педагошког позива.

Наша будућност је оно што је најдрагоценије и најскупоценије, а то је рад са младима и за младе, као најплеменитији чин човека и човечанства. Наш хумани позив и ангажман сија новом снагом, вером у моћ знања нас, педагошких иноватора, које смо дужни да пренесемо на наше васпитанике. Увек нам треба бити на уму да сваки наш васпитаник носи у себи једну или више даровитости, шансе да буде вредносна и срећна личност. Данас и мали кораци имају висока достигнућа, а ствараоци попут Сретена Аџића реноме реформатора. Ми, педагошки иноватори, рефлекторима свога ума и својом педагошким етиком осветљавамо праве вредности и путеве будућности. Данас васпитаницима много дугујемо на овој цивилизацијској ветрометини.

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА ОРИЈЕНТАЦИЈА МОРАЛНИХ РЕФЛЕКСИЈА

Ако бисмо спровели анкету и поставили питање шта представљају моралне рефлексije личности, као одговор бисмо добили комбинацију описа особа, група и ситуација у дијапазону од понашања, навика, ставова, емоција, способности, поступака до најопштије форме вредности и идеологија.

Ово истраживање је квалитативне природе, па смо се због тога определили за примену методе теоријске анализе и дескриптивне методе, које су у складу са одабраним проблемом и предметом истраживања, као и са постављеним циљем и задацима истраживања. Проблем овог истраживања гласи: *Да ли васпитање карактера представља предуслов за формирање моралне личности?* Предмет истраживања идентификује моралне рефлексije Сретена Аџића, док се циљ нашег истраживања односи на осветљавање Аџићевог делотворног моралног деловања кроз различите методичке аспекте у циљу развоја и оспособљавања хумане личности.

Коменски је сматрао да су понизност, поштовање старијих, послушност и друге врлине важне за формирање једне личности. Од свих врлина он највише цени умереност. Осим умерености, Коменски сматра да децу треба учити чистоћи и уредности, услужности, истинољубивости, праведности и поштењу, трудољубљу, уздржљивости и стрпљењу, учтивости и озбиљности у понашању, како би у својим поступцима била разумна, стидљива и штедљива. Када је у питању морално васпитање, Коменски у први план ставља деловање на децу примером, затим благовремено и опрезно упућивање у случајевима када пример није довољан. Дисциплина у школи је у непосредној вези с моралом ученика.

Аџић је симулирао прави спектакл различитих ситуација током поучавања кроз тражење решења за нежељене и конфликтне појаве са хуманог, сазнајног, етичког, методичког и педагошког становишта. При томе је испољио карактерне црте које одликују највеће хуманисте и моралисте. Када уочи педагошки релевантну појаву међу ученицима, поготову појаву коју није допустиво заобићи, он је са строгошћу научника и човека високе одговорности прати и осматра док му не буду јасни сви облици манифестовања нежељеног понашања. Потом појаву оцењује, доноси план, изврши неколико проба, затим прелази на уклањање таквог поступања. Никада то није чинио претњом, празним упозорењем, придикама. Аџић није покушавао да нагло, сламањем неког обрасца понашања укине, спречи, забрани, казни. Овим методама Аџић је развијао врлине, јаку вољу и способност одлучивања, позитивна својства карактера која треба да красе сваку личност.

Етика има специфичан предмет истраживања у чијем средишту су три емоције – стид, самилост и поштовање. Стидећи се својих природних нагона и функција сопственог организма, човек показује да он није само природно материјално биће, већ је нешто друго и више. Големан сматра (Големан 1998) да основни етички ставови у животу зависе од емоција попут самоконтроле, борбености, истрајности и самомотивације. По његовом мишљењу, постоје две моралне одреднице за којима наше време жуди – то су самосавлађивање и саосећање.

Морално васпитање постаје све популарнија тема у области образовања. Друштвени проблеми су моралне природе, а већина има сложено порекло, тако да постоји растући тренд ка повезивању решења ових и сродних

друштвених проблема кроз учење моралних и друштвених вредности у нашим јавним школама. Међутим, разматрања о улози школе могу и треба да играју главну улогу у моралном развоју младих. Морално васпитање се односи на пружање помоћи деци у стицању моралних навика које ће им помоћи да живе самостално и истовремено постану продуктивни, доприносећи члановима њихових заједница. У том смислу, морално васпитање треба да допринесе не само појединцу, већ и социјалној кохезији појединаца у заједници (Берковиц, Осер 1985; Зедлер, Кифер 2003; Кнежевић 2003).

„Морална страна у воспитаника има за крајњи циљ морално савршенство” (Аџић 1902: 180). Као полазиште у овом смислу Аџић види моралне особине личности, а као одредиште наведене стране васпитања – морални развој кроз процес моралног васпитања. „Моралност јесу морална осећања која морају бити непрестани предмет васпитачке обраде” (Аџић 1924: 12).

Свака епоха уноси у свој систем васпитања и образовања одређене моралне захтеве. Теоријске и сазнајно респектабилне моралне ставове и погледе у другој половини 19. и почетком 20. века представио је и Сретен Аџић. Ти захтеви се свode на неколико основних, из којих проистичу тражене особине и својства личности. Један од тих захтева је да морална личност мора да поседује *чврсту вољу и карактер*. Под чврстом вољом се подразумевају смелост, одважност, честитост, поштење, правичност, несебичност, часност, тачност, јединство мисли и дела, пожртвованост, критички приступ. Вољне и карактерне особине су међусобно условљене и повезане, па их је тешко јасно разграничити. Треба имати у виду да постоји термилошка једнакост у свим педагошким концепцијама о моралној личности, али се у погледу садржаја и значења оне у много чему суштински разликују. Други захтев је *развијање моралних осећања*. Морална радња није само израз рационалног понашања, већ је последица и моралног осећања. Садржаји попут љубави, радости, позитивног расположења, пријатности, поноса, части или презира, антипатије, стида, зависти, мржње, љубоморе улазе у склоп моралних осећања која чине моралну личност. Многа од ових осећања могу бити позитивна или негативна са становишта морала, што зависи од садржаја и карактера тих осећања (радост због личног успеха је позитивно морално осећање, али радост због туђег неуспеха је негативно морално осећање). Трећи захтев је *научно засновано сазнавање и њумачење свешта*. Личност која има развијена морална осећања савести морално се понаша из унутрашњег осећања дужности према усвојеним моралним нормама и принципима. То су релативно трајне опште особине личности по којима се може идентификовати сваки појединац. Под цртама личности се подразумевају тежње појединаца да се у истим, сличним а често и у различитим ситуацијама понашају на конзистентан начин. Концепт црта је значајан за морално васпитање и образовање личности. Широко је признато да је рано формирање добрих навика у најбољем интересу и за појединца и друштво. Поред тога, формирање карактера је препознато као имплицит у чијем концепту је самоконтрола и одговор-

ност. Процену карактера и моралног васпитања је најбоље описати као рад у процесу. Наша деца имају морални компас и добре навике као део њиховог карактера (Миочиновић 2004; Нарваез 2009; Рајан, Бохлин 1999). У прилог наведеном, особине, карактер и дух Сретена Аџића одсликавају личност чији је најмилији материјал за обраду било дете. Он је умео да разговара са дететом пријатељски и срдечно. Почавао је и исправљао свако дете, ма чије оно било и ма где га срео. Сва деца су била његова и свима је он био учитељ. Био је срдчан и искрен са сваком особом. Саосећао је са сваком душом, био осетљив у свему. Није имао нимало лукавства у себи. Скромно је живео и скромно мислио.

Један од најважнијих задатака моралног васпитања јесте изграђивање свести о моралној одговорности. То је ниво обавезности у моделу понашања који је резултат слободног, свесног просуђивања и одлучивања. У осећању одговорности садрже се такве особине личности као што су способности и знање, критичност и самокритичност, поштење и истинољубивост, упорност и доследност итд. Одговорност се може одредити и као једна врста дужности, као дужност спречавања негативних последица наших поступака. Моћ моралне личности је да своје морално деловање држи у сагласности са својом моралном дужношћу, што је и Аџић пропагирао.

У својој рефлексiji, заговарао је идеју о позитивном васпитању: „Под овим изразом подразумева се утицај на васпитаника тако да му се развијају особине обично добре и нужне за живот. Ту се подразумева нега васпитања у позитивном правцу, тј. прибављање што више повољних утицаја, поуке и примери позитивне садржине, препоруке и похвале” (Аџић 1998: 12).

Методе моралног васпитања налазе примену у развијању навика позитивног понашања, особина воље и карактера, развој моралне свести и богаћење моралног осећања. Метода која прибегава активним моћима детета, која прибегава његовим конструктивним, продуктивним и стваралачким способностима, даје повод за премештање тежишта моралног бића. У схватању суштине васпитног процеса, Аџић се приближио руском педагогу Болдиреву, који у својој васпитној пракси представља методе као путеве и начине „формирања моралне свести, развоја моралних осећања, стварања навика и правила понашања”. Васпитачи користе методе као инструмент за постизање предвиђених циљева. При успешном избору и вештој примени метода моралног васпитања, васпитачи подстичу активност васпитаника, а васпитаници постају саучесници у процесу васпитања. Као значајне начине васпитања, Болдирев наводи убеђивање, вежбање и практично поучавање, као и пример, такмичење, подстицање (Болдирев 1979: 149). „Пример који има тако снажан психолошки уплив на васпитаника може бити непосредан, заснован на сопственим доживљајима и посматрању рада других, а посредан и на описивању догађаја које ученици слушају” (Аџић 1902: 93). Са становишта Аџићевог увида у моралност, садржај позитивног васпитања чине морално искуство, морално знање и морална воља. Коначна вредносна провера

моралности јесте у примени и извођењу добрих, као и избегавању лоших дела.

Ацић је у морални контекст ставио и морално вежбање: „То је баш оно што је главно у моралном васпитању јер морално вежбање прелази поступно у сталну навику моралног делања, а које је опет крајњи циљ моралног васпитања” (Ацић 1924: 18). Вежбање у моралном поступању се изводи све док се нека радња не претвори у навику. Вежбање се састоји у свакодневном понављању разних активности да би се формирале одређене способности и навике друштвеног понашања. Оно доприноси учвршћивању у дечјем понашању позитивних активности и претварању ових у стабилне норме њиховог понашања.

У процесу вежбања наставник-васпитач врши контролу, исправљајући грешке. Ако се укаже потреба, он неку радњу поново објашњава и показује. У току вежбања наставник-васпитач треба да користи средства подстицања и спречавања. Његов је циљ да оспособи васпитаника за самоконтролу. Полазећи од принципа поступности, увек је потребно водити рачуна о томе да је погрешно развијати неколико навика одједном.

Успех у вежбању и навикавању је могуће постићи само онда ако не постоји раскорак између убеђења и вежбања која се организују. Вежбања у моралном поступању не смеју бити у супротности са убеђењима јер се управо одређена вежбања морају заснивати на убеђењима. Суштина ове методе моралног васпитања заснива се на захтеву да је нужно организовати таква вежбања и навикавања у којима ће васпитаник своје речи, своје мисли, схватања и своја убеђења спроводити у пракси и својој свакодневној делатности. Ова метода доприноси спајању мисли и делатности (Јевтић 2014).

Неки од педагошких класика (Лок, Коменски, Спенсер, Макаренко) истицали су чињеницу да васпитаници нису у могућности да самостално истрају у позитивном понашању и да им је често потребна помоћ. Због тога су представљана два облика методе подстицања – одобравање и похваљивање. У том смислу, Џ. Лок истиче да је потребно „бодрити благим речима” (1950: 43); Х. Спенсер наводи да је „одобравање као моћно средство за управљање њиме [понашањем]” (1921: 151); Ј. А. Коменски саветује да „чим се дете поправи добро га је одмах похвалити јер разумном хвалом може се много постићи код деце” (1946: 47); А. С. Макаренко сматра да „децу понекад треба оставити да се сама извуку из тешкоће, да сама решавају проблеме” (1957: 31). Феномен *моралној примера* Ацић је аналитички врло исцрпно обрадио, уочавајући улогу примера у моралном васпитању: „Морални пример у васпитању је све оно што може послужити за углед у моралном делању, или за објашњење, или потврду моралних правила” (Ацић 1902: 93).

Квантитативни показатељи упућују на то да разлоге за различит степен учесталости делотворности треба тражити пре свега у личности родитеља и наставника, у њиховим особинама као васпитача. Почетни корак у припреми васпитача – родитеља и наставника – за успешнију делотворност

представља њихово упознавање са значењем и улогом средстава у васпитном раду. Из тога произлази потреба за утврђивањем различитих функција васпитних поступака и могућности њиховог ефикасног деловања. При томе, битно је да наставник зна да су поступци васпитног деловања чврсто повезани са општим квалитетом односа са ученицима, те да од тога зависи и њихова успешност. На пример, похвала употребљена без јасног разлога или сврхе, као „фраза”, изречена кратко, сувише стереотипно (нпр. „Добро”, „Фино”, „Тако је”) и „механички“, нема битнијег деловања. Похвала која је образложена, посебно истакнута и наглашена, било да је упућена појединцу или групи, делује подстицајно и мотивишуће (Јевтић 2017).

Данас се нарочито наглашавају погледи и схватања о дисциплини са једног ширег становишта – проблема социјализације ученика, интернализације преовлађујућих прихватљивих стандарда вредности и ставова културе у којој се она развија. Према схватањима Аџића, дисциплина не треба да застрашује, да плаши, већ треба да има јаку позитивну функцију поучавања. Она *не треба да помаже ученику* да развије разборит степен конформности. Основне функције дисциплиновања састоје се у поучавању и помагању ученику да што успешније дисциплинује сам себе. На том путу, дисциплиновање неизбежно укључује и различите конфликти. Дисциплина је неопходна да би школа функционисала као заједница, само је питање каква дисциплина и којим се средствима она постиже. Аџић је заговарао позитивну дисциплину, коју препознајемо и данас. Позитивна дисциплина значи да се доношење и примена правила користе као прилике за неговање моралног расуђивања, самоконтроле, добровољно усаглашавање са правилима и уопштено поштовање према другим особама. Последице које настају због кршења правила захтевају да се одржи морална лекција, која ће на личност ученика деловати тако да испољи спремност да се у будућности придржава правила. Педагошки деловати значи овладати педагошким компетенцијама у којима је знање један сегмент. Развој педагошких компетенција захтева стално нове визије педагошке рефлексije, стално сагледавање и осмишљавање нових подручја рада развојно-педагошке делатности, креирање позитивне педагошке климе за њихову реализацију. Појединац има бројна интересовања, задатке, тежње и норме, тако да његови интереси, норме и вредности, у конкретним ситуацијама, могу да дођу у међусобне *конфликте*. Дата радња може да одговара једној норми а да не одговара другој, па таква сазнања могу да доведу до моралних конфликта и противуречности. Формулисању правог суда можемо приступити тек кад имамо јасан и чврст систем циљева и норми, када се оријентишемо на реалност, када имамо адекватну информацију о њој. Поред уважавања социјалних норми и поступања у складу са њима, важно је да постоји и свест о личној одговорности. Наиме, социјална одговорност имплицира присуство осећања обавезе према добробити других и одговорности за сопствене поступке и њихове последице, при чему је нужно да постоји лична одговорност за сопствене поступке, као и свест о томе да

наши поступци могу имати последице по добробит других особа (Детерт, Тревино 2008; Јевтић 2015; Шварц, Бонке 2004).

Способност стављања на туђе место, која се развија током социјалне интеракције, сматра се изузетно важном за развој моралног расуђивања и унапређивање социјално одговорног понашања. Појединци се налазе на различитим нивоима способности стављања на туђе место, што се одражава на разумевање социјалних односа. Релативна равноправност и узајамност, која је карактеристична за интеракцију, доприноси заузимању перспективе другог и сагледавању стварности са туђег становишта, што води већој бризи за добробит других и уважавању њихових потреба. Поглед из перспективе другог подразумева не само разумевање туђих ставова, потреба и осећања, а у складу с тим и њихових поступака, већ омогућава и сагледавање сопствених поступака са становишта других особа, као и последица које из датог понашања произлазе. Уколико личност не успева да координише сопствену перспективу са перспективама других особа, вероватно ће имати тешкоће и са испољавањем социјално одговорног и моралног понашања (Јевтић 2017).

Квалитет социјалних односа ученика не треба унапређивати само код оних ученика који испољавају неприхватљиве облике понашања или су неприхваћени у колективу. На развијању социјалних вештина и подстицању пожељних облика понашања потребно је радити са свим ученицима. Тиме се ствара основа за успостављање и остваривање позитивних социјалних односа између ученика, што се одражава и на развој моралности. Аџић је то прецизно дефинисао као пут еволуције: „породица–заједница–алтруизам–космополитизам” (Недовић 1998: 137).

Емпатију одређују и когнитивне и афективне реакције. Хофманова теорија, која представља развој алтруистичке мотивације, истиче ова два схватања емпатије као тесно повезана зато што „способност посредног доживљавања емоција друге особе зависи од степена у којем је особа кадра да закључи какво је афективно стање те друге особе, баш као што на посредан начин пробуђени афект у њој самој осмишљава афект опажен код друге особе” (Хофман 2003: 39). Изазивање афекта у посматрачу који не реагује на сопствену ситуацију, већ посредно, на ситуацију у којој се налази нека друга особа, представља емпатију. „Нагласак је на процесу помоћу којег особа афективно реагује на другу особу тако да доживљава исти афекат као и та друга особа” (Стојиљковић 1998: 71). Хофманова тврдња је да човек поседује урођену способност емоционалног доживљавања стања неке друге особе, а и урођену способност да се понаша агресивно. Његово гледиште одсликава целовиту теорију развоја алтруистичне мотивације која се може довести у везу са когнитивно-развојном теоријом.

Морални васпитачи би могли да охрабрују децу да замисле како би се осећао неко до кога им је веома стало у ситуацији жртве, или у ситуацији једне од жртава у сложенијим моралним ситуацијама. Таква врста учења вештине вишеструког емпатисања има двоструку добит: супротставља се

природним емпатијским ограничењима, али вишеструко емпатисање такође смањује тенденцију да приписујемо негативне мотиве особама које нису припадници наше групе и промовише хармоничнији живот у мултикултуралним друштвима. „Аџић сматра да би циљ васпитања требао бити [...] развој хармонијске личности, и дух и тело подједнако, да се у човеку развије цео човек. Васпитање је утицање одраслих на развитак васпитаников, тако да се што јаче развијају две добре телесне и духовне особине, и оне које су му нужне за живот” (Парлић 2007: 135).

Холистички приступ моралној аутономији личности не представља негацију било које компоненте моралности (морална сазнања, морална уверења, морално понашање и деловање). Наиме, холистичким приступом се не изражава њихова подвојеност и не пренаглашава појединачна вредност, већ се процењује њихов укупан утицај на формирање моралне личности. И поред тога, потребно је истицати специфичности подстицања и развијања појединих компоненти моралности. Оне се развијају према различитим, али у исто време и повезаним педагошким поступцима. Разлике у педагошким поступцима су значајне и оне су детерминисане природом и карактером поједине компоненте.

Поред холистичког схватања моралне личности, неопходно је примењивати и холистички приступ у проучавању и истраживању процеса формирања моралне личности. Тај методолошки приступ изведен је из основних поставки нове истраживачке парадигме, а посебно из схватања према којима процес сазнања полази од целовите особе и истражује се уз примену холистичког и идиографског приступа. Не искључујући потпуно номотетички приступ, неопходна су „шира методолошка разматрања специфичних истраживачких метода, техника и инструмената којима би се, на примеренији начин, проучавале и истраживале специфичности процеса формирања моралне личности” (Бранковић 2005: 200).

Етичност не означава само знања о моралу и моралним нормама, него пре свега понашање у складу са тим знањем и моралним нормама. На основу моралног понашања процењује се васпитање личности – њена педагошка и социјална оспособљеност.

ЗАКЉУЧАК

У покушају да се морал и морално васпитање појмовно одреде наилази се на уобичајене тешкоће, као и код других сложених појава и појмова. О сложености тог појма најбоље говори сазнање да је историја морала дуга колико и историја друштва и да се она са развојем друштва трансформисала и постала комплекснија. Аутори који су се бавили моралом и моралним васпитањем, као што је и Сретен Аџић, дали су веома значајне доприносе научном проучавању ове области. Феномен моралности је тако комплексан

и променљив да захтева не само анализу више аспеката и димензија, већ и више теоријских и емпиријских приступа (Јевтић 2012).

Питање и проблеми моралног развоја и васпитања увек су на одређен начин били актуелни, не само у педагошкој науци, већ и знатно шире. Сада, посебно у времену транзиције, то је посебно актуелно јер се пред школу и васпитаче као фундаментални проблем поставља питање моралног васпитања и формирања деце и младих. У савременом друштву, у условима мултикултуралности, бројних и различитих комуникација и утицаја, либерализације и демократизације друштва, мењају се теорије и схватања о моралном развоју и васпитању, друштвене и моралне вредности, методе и поступци, облици и садржаји морала и моралности.

Аџић је у својим порукама био јасан и недвосмислен јер је истицао највреднија мерила која су му била оријентација у разноврсном стваралаштву. Сложеност процеса васпитања личности (појединца) и различити задаци у погледу развијања и формирања интелектуалне, емоционалне, моралне, вољне, физичке, као и других особина човека у њиховој целовитости, захтева делотворно морално деловање у циљу развоја и оспособљавања личности.

Моралне рефлексije Аџић групише као законитости тока васпитног процеса које показују да при формирању убеђења одређену улогу има не само објашњавање и вербално убеђивање, већ и практично искуство и вежбање. Убеђивање се, такође, може постићи подстицањем и кажњавањем. Вежбање које доприноси стварању навика пожељног понашања не може а да се не ослања на сазнавање и усвајање норми владања, што се у већини случајева постиже посредством вербалних метода, објашњавањем и убеђивањем. Нема сумње да у томе учествује и спречавање и кажњавање (Јевтић 2015).

Као што је познато, хуманистички усмерени педагози као што је био Сретен Аџић схватају појединца као јединствену, целовиту и комплексну личност која настоји да оствари своје потенцијале, која је отворена за прихватање нових искустава, у стању је да сазнаје и да схвата различите животне ситуације и на тој основи усваја одређене садржаје. Појединац треба да има већи приоритет од одељења као групе, школе као институције или курикулума као целине. Тежиште је, у сваком случају, на појединцу, његовом несметаном и слободном развоју подстицањем, охрабривањем, уважавањем и поштовањем личности, како би се заштитио од често неодмерених притисака средине, друштва и породице. Слобода данас није вредност, већ услов за вредност.

Морално васпитање је било, јесте и биће динамичан и флуидан процес који захтева једну обухватну и флексибилну теорију моралног развоја личности која ће нас упутити на потребне педагошке акције у васпитном деловању за будућност. Будућност не можемо предвиђати без флексибилних и динамичних теоретских опсервација, без добре теорије о целовитој моралној особи.

ЛИТЕРАТУРА

Аџић (1902): Сретен Аџић, *Пример у моралном васпийињу*, Београд: Просветни гласник.

Аџић (1924): Сретен Аџић, *Учииелеве забелешке*, Београд: Просветни гласник.

Аџић (1998): Сретен Аџић, *Увод у науку о васпийињу* (репринт оригиналног дела из 1892), Јагодина: Учитељски факултет.

Берковиц, Осер (1985): Marvin W. Berkowitz, F. Oser, *Moral Education. Theory and Application*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Болдирјев (1979): Н. И. Болдирев, *Нравсйивенное воспийиание школьников*, Москва: Педагогика.

Бранковић (2005): D. Branković, Holističko shvatanje procesa formiranja moralne ličnosti, *Zbornik Saveza pedagoških društava Vojvodine*, 36, 191–203.

Големан (1998): Daniel Goleman, *Working with emotional intelligence*, New York: Bantam Books.

Детерт, Тревино (2008): J. R. Detert, L. K. Trevino, Moral disengagement in ethical decision making. A study of antecedents and outcomes, *Journal of Applied Psychology*, 93, 374–391.

Зедлер, Кифер (2003): D. Zedler, M. Kifer, The role of moral reasoning and the status of socioscientific issues in science education, *Moral reasoning and socioscientific issues*, 7–38.

Јевтић (2012): Bisera Jevtić, *Pedagogija moralnosti*, Niš: Filozofski fakultet.

Јевтић (2014): Bisera Jevtić, Vaspitna kompetencija nastavnika u afirmaciji humanih vrednosti, *Uloga obrazovanja i vaspitanja u razvijanju humanističkih, interkulturalnih i nacionalnih vrednosti*, међнародни тематски зборник радова, Kosovska Mitrovica: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Filozofski fakultet, 277–296.

Јевтић (2014): Bisera Jevtić, Teachers pedagogical actions affecting the moral development of personality, *Problems of Education in the 21st Century-Education: General issues and insights*, 58, 67–81.

Јевтић (2015): Бисера Јевтић, Корелација породичног и школског васпитања у примени васпитних поступака методе подстицања и спречавања, *Теме: часопис за друшйивене науке*, Год. XXXIX, 3, 845–865.

Јевтић, Ивановић (2015): Б. Јевтић, М. Ивановић, Потреба за реконцептуализацијом хуманистичког васпитања, *Зборник радова са Међународној научној скупшћи Наука и савремени универзйишћей*, 4, Ниш: Филозофски факултет, 197–213.

Јевтић (2017): Bisera Jevtić, The attitude of teachers towards prosocial behaviour and academic achievement in Serbia, *Problems of education in the 21st century*, 75, 34–54.

Кнежевић (2003): Goran Knežević, *Koreni amoralnosti*, Београд: Centar за применјену психологију.

Коменски (1946): J. A. Komenski, *Materinska škola*, Београд: Prosveta.

- Лок (1950): Džon Lok, *Misli o vaspitanju*, Beograd: Znanje.
- Макаренко (1957): А. С. Макаренко, *Izabrane pedagoške rasprave*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Миоциновић (2004): LJ. Miočinović, *Moralni razvoj i moralno vaspitanje*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Нарваез (2009): D. Narvaez, Triune Ethics Theory and moral personality, In D. Narvaez, D. K. Lapsley (Eds.), *Moral Personality, Identity and Character: An Interdisciplinary future*, New York: Cambridge University Press, 136–158.
- Недовић (1998): V. Nedović, *Pedagoški ogledi Sretena Adžića*, Jagodina: Učiteljski fakultet.
- Парлић (2007): J. Parlić, *Pedagoško učenje i prosvetni rad Sretena Adžića*, Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet.
- Рајан, Бохлин (1999): K. Ryan, K. Bohlin, *Building Character in Schools. Practical Ways to Bring Moral Instruction to Life*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Спенсер (1921): H. Spenser, *O vaspitanju umnom, moralnom i telesnom*, Beograd: S. B. Cvijanović.
- Стојиљковић (1998): S. Stojiljković, *Ličnost i moral*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Хофман (2003): M. Hofman, *Empatija i moralni razvoj*, Beograd: Dereta.
- Шварц, Бонке (2004): S. H. Schwartz, K. Boehnke, Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis, *Journal of Research in Personality*, 38, 230–255.

Bisera S. Jevtić
University of Niš
Faculty of Philosophy
Department for Pedagogy

SRETEN ADŽIĆ'S ATTITUDES TOWARDS MORAL EDUCATION

Summary: In order to have a moral character, an individual needs to develop high moral and intellectual values, be able to accept responsibility and its consequences and to consider a moral act as a personal obligation. Therefore, Adžić believes that a moral person is strong and righteous, ready to behave morally, even in spite of their personal interests and needs. One of the biggest challenges of character education is to reach a high level of cognitive moral development. Students' behaviours and attitudes are conditioned by the system of values of the community they belong to. Their position in the community depends on different exogenous factors.

This paper deals with Sreten Adžić's attitudes towards moral education: in order to become responsible individuals, without prejudice and discrimination against other people and cultures, students should be offered a favourable environment for moral development. The role of teachers in education is very complex, but the eventual outcome depends on a successful coordination of all educational factors, within and outside schools.

Key words: morality, moral character, educational procedures, teaching methods.

Управитељ Сретен Аџић и професори са матурантима
I кола Мушке учитељске школе
(Јагодина, 1902)

Александра В. Илић Рајковић
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за педагогију и андрагогију
Београд

УДК 37.01 Ацић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 23. октобар 2018.
Прихваћен: 13. новембар 2018.

ПЕДАГОШКИ ФРОНЕЗИС СРЕТЕНА АЦИЋА¹

Апстракт: Сретен Ацић је свој практичан педагошки рад у трстеничкој основној школи представио у делу *Учићељеве забелешке*. Да је Ацићев рад у Трстенику представљао квалитативно значајан искорак у односу на тадашњу педагошку праксу препознао је већ др Војислав Бакић који је, након читања забелешки у рукопису, инсистирао на њиховом објављивању. Циљ нашег разматрања јесте покушај да се, на основу анализе *Забелешки*, објасни Ацићево поимање педагошке праксе, да се оно сагледа у односу на тадашње прилике и да се укаже на његову актуелност у 21. веку. У првом делу рада разматрамо Ацићев рад у општем друштвеном и педагошком контексту Србије крајем 19. века. У централном делу рада сагледавамо *Забелешке* из херменеутичке и феноменолошке перспективе, са намером да утврдимо и именујемо неке карактеристике Ацићевог праксе. Анализом дискурса *Забелешки* могуће је идентификовати више педагошки значајних питања око којих се гради Ацићево поимање педагошке праксе. У закључном делу рада констатујемо да је Ацићев рад пример педагошког фронеzиса – практичне мудрости у којој се циклично прожимају и надограђују педагошка теорија и педагошка пракса. Ацићев приступ, стога, можемо сматрати и својеврсним моделом за рефлексивно делање који је применљив и у савременој педагошкој пракси.

Кључне речи: Сретен Ацић, *Учићељеве забелешке*, педагошка пракса, фронеzis.

УВОД

Сретен Ацић (1856–1933) је свој трогодишњи практичан педагошки рад у трстеничкој основној школи представио у делу *Учићељеве забелешке* (1895, 1924). Да је Ацићев рад значајно квалитативан искорак у односу на тадашњу педагошку праксу препознао је већ др Војислав Бакић који је, након читања забелешки у рукопису, инсистирао на њиховом објављивању. Није најјасније Ацићево опредељење да ове текстове назове „забелешкама” зато

¹ Рад је настао у оквиру пројекта Института за педагогију и андрагогију (Филозофски факултет, Београд) „Модели процењивања и стратегије унапређивања квалитета образовања” (бр. 179060) који финансира Министарство науке и технологије Републике Србије.

што се они по свом облику, сложености и садржајности приближавају студијама случаја и као такви представљају драгоцен извор за изучавање више педагошких питања. У овом раду *Забелешке* ћемо користити као извор за упознавање и разумевање Ацићевог поимања педагошке праксе.

Анализи *Забелешки* приступамо из херменеутичке и феноменолошке перспективе. Феноменолошки посматрано, изворе који су нам на располагању сматрамо скупом оних исечака из праксе које је Ацић изабрао да, првенствено за себе, сачува од заборава сматрајући их садржајима на којима може да гради своје искуство. Зато, полазећи од Бахтиновог становишта да свако изражавање одражава индивидуалност онога ко говори (или пише) (Бахтин 2013: 153), забелешке посматрамо као одраз Ацићевог схватања васпитно-образовног процеса на основу којег је могуће утврдити неке карактеристике његове педагошке праксе, која се може сматрати веома успешном. Посматране из херменеутичке перспективе, забелешке нам могу дати одговор на питање како Ацић, као аутор ових текстова, сагледава, разуме и интерпретира своју улогу у педагошкој пракси.

У овом раду најпре разматрамо Ацићево дело у општем друштвеном и педагошком контексту Србије крајем 19. века. Потом представљамо анализу дискурса *Учићљељевих забелешки* и у завршном делу рада резултате ове анализе објашњавамо у односу на појам *фронеизис*. Овај појам потиче из Аристотеловог етичког учења и означава једну од три интелектуалне врлине. *Еписџеме* је интелектуална врлина која се односи на теоријско *знаџи заџиџо*, *џехне* на техничко *знаџи како*, а *фронеизис* се најчешће преводи као „практично знање”, „практична мудрост”, мада не постоји адекватан превод за овај појам.

Ацићева професионална биографија указује на то да је он поседовао практичну мудрост, а најочитији пример управо је организација и руковођење учитељском школом у Јагодини. *Забелешке*, које су настајале на почетку његовог професионалног развоја, можемо, између осталог, сматрати драгоценим извором за разумевање Ацићеве практичне мудрости. Оне се, такође, могу се посматрати и као историјски извор за проучавање школских реформских покрета у Србији до почетка Другог светског рата.

УЧИТЕЉЕВЕ ЗАБЕЛЕШКЕ У СРБИЈИ КРАЈЕМ 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА

Учићљељеве забелешке настајале су током Ацићевог рада у основној школи у Трстенику у периоду од септембра 1880. до јуна 1882. године. Бележио је, за себе, оне догађаје из праксе који су на њега снажно деловали, као и оне о којима је, према његовој процени, вредело размислити подробније.

„Бележећи ове догађаје, ја сам увидео да тек на овај начин, тек излагањем догађаја написмено, човек буде принуђен да о њему интензивније размишља; да тек тада буде потпуно свестан свог поступка... Даље сам увидео да је могуће тачно упоређивати своје раније поступке са доцнијима једино кад се они ставе на хартију.” (Ацић 1924: IV)

У Предговору првом издању *Забелешки* Ацић информисе читаоце да је његов однос према учењу из искуства развијан у Учитељској школи, али да је кључни подстицај ипак пронашао у забелешкама Јована Миодраговића о раду у школи код Саборне цркве у Београду.² Нову димензију Ацићево бележење добило је на подстицај професора Војислава Бакића који, након читања неколико забелешки у рукопису, предлаже да оне буду објављене. Та идеја подстакла је Ацића да о својим забелешкама размишља и као о „преживљеном искуству” које може бити од користи и другима.

Прве забелешке објављене су 1881. године у часопису *Васиљич*, који је уређивао проф. Бакић, потом су објављиване у часописима *Училић* и *Нови васиљич*. Као збирка текстова под насловом *Училићеве забелешке* штампане су 1894. године, у време када Ацић ради као предавач у учитељској школи у Нишу. Главни просветни савет је препоручио учитељима ову књигу једногласно и без рецензентског поступка. Прво издање брзо је распродато и пропраћено је бројним приказима у педагошким и другим часописима. Ново издање *Забелешки* штампано је тек 1924. године.

Ацићеве *Забелешке*, изузетно позитивно оцењиване у педагошкој јавности, назване су и „епопејом новој школи” (Ацић 1924: 7). Са историјске дистанце од готово 140 година, можемо да потврдимо да оне и јесу, у неку руку, „епопеја новој школи”. Ацић је иницијатор увођења ручног рада у основне школе, а тиме и реформе школе код нас. Ове идеје Ацић је објавио у студији *Ручни рад у мушкој основној школи* 1886. године. Иновација је карактеристична за радну школу која се развија између два светска рата и представља једну од најзначајнијих реформских промена у историји нашег школства. Између слике реформисане наставе коју је Ацић представио у другом делу поменуте студије о ручном раду (Ацић 1887), основних поставки радне школе и слике коју, на основу *Училићевих забелешки*, стичемо о његовом раду у Трстенику, није тешко направити паралеле. Визија нове школе, која ће између два светска рата бити општеприхваћена у нашој педагошкој теорији и пракси, оцртана је, дакле, 40 година раније у *Училићевим забелешкама*.

Друго издање *Забелешки*, на које се позивамо у овом раду, садржи 30 текстова груписаних у пет одељака: Моралност, Опхођење, Ред, Настава и

² Ацић наводи да је Миодраговићеве белешке читао у рукопису. Ове „белешке” су објављиване у Просветном гласнику од 1897. године, потом и као дводелна монографска публикација под насловима Рад у првом разреду код Саборне цркве (1901) и Рад у другом разреду основне школе (1905).

Разно. Највећи број забелешки односи се на проблемске ситуације са којима се Ацић лично суочавао у педагошкој пракси, а две забелешке односе се на праксу његових колега. Са намером да утврдимо карактеристике Ацићевог практичног рада, на основу анализе *Забелешки*, настојимо да одговоримо на неколико питања: На основу ког критеријума Ацић бира ситуације које вреди забележити? Како Ацић у *Забелешкама* представља педагошке ситуације и своје рефлексије о њима? Који су елементи датог догађаја у фокусу његове пажње? Када и како предузима педагошке акције? Како интерпретира описане догађаје? Како интерпретира сопствене акције? Да ли се и како ослања на научно педагошко знање? Којим принципима се руководи у својој пракси?

ВАСПИТНА УЛОГА УЧИТЕЉА

Основни критеријум према којем је Ацић процењивао да ли је ситуација из праксе вредна памћења и дубљег промишљања јесте њена васпитна вредност. У Предговору другом издању *Забелешки* он то и објашњава:

„Један ми је читалац напоменуо [...] како он сматра за погрешно, што на насловном листу ове књиге стоји: 'Низ примера из *васпийичкој* (курзив Ацић) рада', а не како би се могло очекивати, 'из *учишељској* (курзив Ацић)' [...] Хтело се означити: пре свега да је, учитељ на првом месту васпитач, затим иако су у књизи описивани већим делом школски догађаји, да овде има и домаћих, и веза са домом, те најзад да ова књига има вредности у рукама родитеља, и осталих васпитача као год и у рукама учитеља” (Ацић 1924: 8).

Ситуације и догађаји које Ацић бележи разноврсни су према тематици, према педагошким поступцима које предузима и према трајању и сложености. Неки од тих догађаја на први поглед делују неважно – вероватно је да их неки други учитељ или родитељ чак не би ни запазили.

„Зашто сам ово забележио? Прва половина (догађаја, прим. А. И. Р.) изгледа да није важна и да нема ништа из ње да се научи. У самој ствари тако и јесте за сваког другог, осим за мене. Ја имам у њој много.” (Ацић 1924: 65)

Ацићево „педагошко око”, дакле, запажа васпитну важност и наизглед неважних догађаја као што су, на пример, ученичка расправа о изгубљеној лопти, Дражин слон, пронађена писаљка, земичка коју је ученик донео на поклон итд. Неки од ових догађаја не трају дуже од две размењене реченице у дијалогу између ученика и учитеља, док су неки изненадни и захтевају брзу учитељево акцију. Васпитну вредност ових потоњих Ацић посебно истиче:

„Овај је посао много боље вршити овако, уз стварне примере, онда кад се за то да непосредна повода, те кад су дечији духови заталасани у том правцу, него у нарочитим часовима поука кад су дечији духови незагрејани за ту врсту пријемчивости” (Ацић 1924: 13).

Ацић представља и опсежније педагошке подухвате, од којих неки трају месецима, а које он брижљиво планира и реализује. На неке од тих подухвата подстакнут је акутним педагошким проблемом – као што је ученичко пушење дувана, на пример. Друге планира и реализује у намери да оствари шире васпитне циљеве – такви су, на пример, подухвати приказани у забелешкама „Ноћу на гробљу”, „Код картаре”, „Комета”.

ОД АКЦИЈЕ ДО СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА: ДИСКУРС УЧИТЕЉЕВИХ ЗАБЕЛЕШКИ

Како Ацић у *Забелешкама* представља педагошке ситуације и како читаоцу преноси своје рефлексије о њима? У одговору на ово питање најпре разматрамо лингвистичку апаратуру коју Ацић употребљава у приказима педагошких ситуација, а потом и мисаону апаратуру коју примењује у својим промишљањима.

Догађаје и ситуације из школске праксе Ацић представља приповедачки, са фокусом на дијалозима и на његовим личним унутрашњим монолозима. Читаоци су тако у прилици да прате дијалоге између ученика, ученика и учитеља, учитеља и других личности из школског контекста. Ацић нам своје ученике кроз ове дијалоге слика у различитим ситуацијама: међусобни конфликти, дискусије, размене информација, међусобна подршка итд. Распон у којем се он бави односима између ученика веома је широк и може бити предметом посебне анализе, а подједнако широк је и дијапазон дијалога између учитеља и ученика. Ови дијалози нам пружају увид у узајамне односе поштовања и поверења између ученика и учитеља. Различите су форме и функције тих дијалога: подучавање, наредбе, дискусије, освешћивање емоција, хумор, упитаност итд. Заступљеност дијалога у *Забелешкама*, као и њихова тематска и функционална разноврсност указују на Ацићево поимање комуникације у васпитно-образовном процесу, као и на његово поимање слободе. Обе теме заслужују посебну пажњу, па их зато разматрамо касније у засебним одељцима.

Ацић читаоцима представља и сопствени ток мисли у ситуацијама које приказује, што нам омогућава да потпуније разумемо његове акције и емоције у датим ситуацијама. Стичемо тако увид и у то на који начин се он у својим размишљањима и поступцима ослања на педагошку теорију, на своје претходно искуство, на помоћ од стране колега. Такође, Ацић приказује и сопствене мисаоне експерименте које развија у покушају да схвати неке од

проблема из педагошке праксе. Ове експерименте најчешће представља у тексту као дијалоге са самим собом.

Опредељујући се за описану апаратуру, ситуације које сматра вредним промишљања Ацић чини „живим”, јединственим и непоновљивим. Зато ове забелешке дају на увид „многоструко обиље детаља” који када се подвргну анализи доприносе „развијању нијансираног погледа на стварност који укључује и гледиште да се људско понашање не може правилно разумети као скуп поступака руковођених правилима” (Фливијерг 2012: 103).

Ацићеве рефлексije, које развија у вези са датим ситуацијама, за циљ имају критичко преиспитивање сопствених практичних поступака и прецизирање општијих смерница за будући рад. Таква промишљања појединачних случајева можемо данас схватити и као покушај изградње модела за рефлексивни приступ педагошкој пракси. Илустративан пример за наведену констатацију налазимо у тексту под насловом „Комадић писаљке” (Ацић 1924: 14–15). Реч је о ситуацији у којој ученик учитељу пријављује да је пронашао изгубљени комадић писаљке. Ученик то чини према савету који је Ацић претходно дао свим ученицима – да обавезно донесу пронађене предмете које је можда неко изгубио. У случају пронађеног комада писаљке учитељев коментар је гласио: „Ала си нашао неку ствар! Задржи је за себе”. Ученик се постидео, а учитељ је убрзо схватио своју грешку.

У рефлексiji о овом догађају запажамо седам корака који су, иако се не јављају увек по истом редоследу, карактеристични и за Ацићеве рефлексije у осталим забелешкама.

Прво, вредновање сопственог поступка – „Јако сам погрешио”.

Друго, учитељ покушава да разуме свој поступак.

Треће, детаљна елаборација учениковог поступка у којој Ацић узима у обзир следеће елементе:

– мотив ученика да му се обрати – „Сава је зацело примио мој савет, да свакако покаже нађену ствар”;

– ученикову позицију у вршњачком окружењу – „како да други ђаци толике ствари налазе и износе ми, а он ништа”;

– ученикове емоције – „За то се овој стварчици толико обрадовао”;

– учеников однос према учитељу – „Можда се чак и тога бојао да ја не помислим за њега да и он налази шта-шта али прикрива”.

Четврто, елаборација сопственог поступка у односу према ученику – „Ја сам га примио сурово и багателисао му поступак, уместо да га похвалим”.

Пето, конструкција претпоставке о могућим последицама у случају дуготрајног ниподаштавања поштених поступака ученика – „равнодушност према поштењу”.

Шесто, елаборација потенцијално правилног поступања након учињене грешке – „Требало је да сам дозвољавао Саву, и казао му да сам мало пре

погрешно... Зар онда не би овакво моје признање научило Саву искрености, поштењу и истинитости много више него сва могућна предавања о моралу?”.

Седмо, реферисање на научно знање о три ступња моралног развоја, „интелектуални, емоционални и примењени” и констатација да је описани случај у вези са трећим ступњем.

Пример који смо приказали указује нам на сложеност и разноврсност мисаоних садржаја на којима Ацић развија своју рефлексiju. Може се запазити и сва комплексност мисаоне апаратуре којом он остварује релације између општег и појединачног, теорије и праксе. Разматрајући, дакле, овај наизглед мали догађај, Ацић узима у обзир низ елемената који се односе на васпитни контекст, на социјалну позицију ученика у том контексту и његове емоције, затим сопствену учитељску позицију, директне и могуће последице свог поступка, научно знање – једном речју, развија малу педагошку студију о догађају коју бисмо могли сматрати и студијом случаја.

ЛИЧНА И ПОДРАЗУМЕВАНА ЗНАЧЕЊА У АЦИЋЕВОЈ ПЕДАГОШКОЈ КОМУНИКАЦИЈИ

У анализираном примеру може се запазити и то да Ацић посебну пажњу посвећује значењу које је за ученика имала пронађена писаљка – он детаљно елаборира лично значење које овај предмет за ученика има у датом тренутку. Питање личних значења заузима важно место у Ацићевим забелешкама. У покушају да разуме ова значења, он у обзир узима узраст ученика, као и емоције ученика према датом предмету или ситуацији. Разматрајући проблем својине, на пример у случају пронађене лопте, Ацић истиче да код школске деце проблем није неразвијеност појма својине, већ емоције у вези са овим појмом – „и ето то је, у ствари прави појам моралног васпитања: не толико појмови, колико осећања која иду уз те појмове” (Ацић 1924: 12). Поред узраста и емоција, он уважава још и карактер и темперамент ученика, његову позицију у вршњачким односима, а у зависности од ситуације разматра и породичне односе и друге факторе.

Елаборација личних значења, а потом и уважавање тих значења у комуникацији са ученицима граде, дакле, посебно поље у Ацићевој пракси и рефлексijaма. Он показује пуну свест о томе да одређени појам, појава или поступак могу да буду носиоци различитих значења за актере једног комуникационог процеса. Утврђивање, освешћивање и именовање личних значења за Ацића је један од кључева у решавању васпитних проблема. На пример, суочен са ситуацијом да његови ученици трећег и четвртог разреда пуше дуван, Ацић покушава да проникне у лично значење које пушење има за ученике. Он се пита: Шта пушење за његову групу ученика значи? (Ацић 1924: 122). Потом, кроз мисаони експеримент настоји да пронађе одговор, да би затим тај одговор тестирао у комуникацији са ученицима. Када је устано-

вио да пушење за ученике има значење зрелости, Ацић приступа најпре освешћивању, потом и грађењу новог значења појма *зрелости* у ученичком систему вредности.

Низ је сличних примера у Ацићевим забелешкама, а на овом месту указаћемо још и на забелешку под насловом „Издевање имена” (Ацић 1924: 73–78). Успешним разумевањем различитих личних значења које ученици придају појму *надимак*, учитељ једну емоционално мучну ситуацију решава тако што заједно са ученицима развија за њих ново и заједничко значење овог појма. Измена значења, у овом случају, не само да је конфликтне ситуације свела на минимум, већ је омогућила и квалитативну промену у међусобним односима ученика у оквиру које је изграђена нова димензија другарства.

„Оним бодљама, којима су пре боли један другога и пецкали, сад су отупљени врхови, те више не рањавају. Чим су се пре гребли, тиме се сада милују.” (Ацић 1924: 73–78)

Дакле, разумети лично, индивидуално значење, освестити га, именовати и „оживети” кроз комуникацију јесте једна од важнијих карактеристика, а можемо рећи и принципа Ацићеве педагошке праксе.

ПРИНЦИП СЛОБОДЕ У АЦИЋЕВОЈ ПЕДАГОШКОЈ ПРАКСИ

Још један од основних принципа, али и циљева Ацићевих васпитних акција јесте слобода, а с тим у вези је и принцип поштовања личности ученика. Слободу зато издвајамо као још једну карактеристику Ацићевог практичног деловања.

„Где у школи влада натмуреност и страх, ту се деца не показују каква су у ствари. Ту онда не може бити ни проучавања дечијих навика ни њина поправљања. Напротив, где влада блага, али опет озбиљна, срдачност у односима између учитеља и ученика, ту се деца сваког тренутка показују каква су, те и учитељ лако може докучити где треба дотеривати и исправљати.” (Ацић 1924: 22)

Ацићеве ученике кроз описане догађаје упознајемо као индивидуе са властитим именима, карактерима, обрасцима понашања, акцијама, резонавањем и, пре свега, као проактивне учеснике представљених педагошких ситуација. На тај начин, Ацић читаоцу омогућава увид у своје схватање о позицији ученика у васпитном процесу. Није стога необично што је Ацић

један од случајева, приликом првог објављивања, насловио са „Деца слободна и самостална”³. Приказаћемо укратко и прокоментарисати и овај случај.

Догађај почиње молбом мајке једног ученика да на неколико дана ослободи њеног сина наставе због путовања. Ацић је сматрао да би дечак одсуством са часова изгубио тешко стечени корак у настави и зато је негативно одговорио на ову молбу. Убрзо је стигла још једна молба, са истом темом, али од стране родитеља другог ученика. Овај ученик није имао проблем са праћењем наставе, а путовање би, према Ацићевој процени, чак и допринело његовом образовању. Међутим, у намери да буде доследан, он одбија и ову молбу. Мајка је сагласна са таквом одлуком. Ученик, међутим, не прихвата негативан одговор и преузима на себе да молбу понови – зато је лично саопштава учитељу пред целим одељењем. Док учитељ покушава да осмисли образложење негативне одлуке, готово сви ученици узимају учешће у овом разговору, стају уз свог друга и енергично убеђују учитеља да се предомишли. Ево како је Ацић доживео тај тренутак:

„Прелетех све ђаке погледом, који зачуђено пита, и у маху постадох узбуђен. Моје духовно расположење било је смеша од питања и чуђења – неверице, и од неке потајне као туге и изненађења; али је средсреда била ипак радост, као стожер око кога се вртео духовни вихор тог мешовитог расположења. Био сам у стању неизвесности” (Ацић 1924: 39).

У овом случају ученици су својим слободним и самосталним поступањем подстакли учитеља да ревидира своје поимање доследности у васпитању, тачније да га сагледа из шире перспективе, да измени првобитну одлуку, те да то доживи као лични педагошки успех и важан моменат у сопственом професионалном развоју.

Поред тога што од једног до другог Ацићевог случаја можемо да пратимо како он принцип слободе примењује и како о њему резонује, важно је запазити и његову личну слободу. Препознајемо је у његовом односу према разредно-предметно-часовном систему, као устаљеном и прописаном режиму наставе, у односу према предрасудама и према социјалном контексту у целини. Ученици пуше дуван у његовом присуству, он их води ноћу на гробље, посећују заједно картару, неки часови трају онолико колико је потребно да се заокружи тема којом се баве, уступа ученику катедру да одржи предавање о својим искуствима са путовања и слично. Сливковит пример садржи забелешка „Оставили дуван”:

„Овде напомињем и то да су ме у почетку многи родитељи осуђивали, *што сам њустшо гецу ше њуше*. Ја сам ћутао, трпео и надао се; али им нисам об-

³ Забелешка под насловом „Нова школа” објављена је претходно под насловом „Деца слободна и самостална” у часопису Учитељ. Ацић не објашњава зашто је изменио наслов.

јашњавао, шта је моја намера. То би могло лако доћи и деци до ушију, па би ми онда пропао цео план. Сада су опет сви задовољни, и чуде се како више не пуши ниједан ђак” (Ацић 1924: 131).

Ацић у својим поступањима не подлеже притисцима околине – он се не да ометати у васпитној мисији у којој се руководи највишим моралним начелима. Сваку прилику користи да ученике, а посредно и њихово социјално окружење, ослободи предрасуда и незнања. На пример, у вези са убеђењем родитеља да деца имају ноћне море због водене змије коју је он неколико дана раније уловио у учионици, а коју су потом ученици разгледали и коментарисали, Ацић изјављује:

„Ја ћу да чиним своје, јер сам убеђен, да је корисно по саму децу, као будуће грађане. Колико то вреди, кад му овако маломе улијем праву истину те препречим пут глупоријама, празноверју и незнању, у чему се дави наш народ” (Ацић 1924: 88).

ЗАКЉУЧАК: ФРОНЕЗИС У ПЕДАГОШКОМ КОНТЕКСТУ

На претходним страницама настојали смо да анализом Ацићевих забелешки утврдимо неке карактеристике његовог педагошког практичног рада. Можемо у том смислу констатовати да је васпитање основни регулатор Ацићевих поступака у школском контексту; да се педагошко искуство стиче тек свеобухватним промишљањем о конкретним педагошким ситуацијама на бази педагошких теоријских знања; да посебно место у Ацићевим промишљањима има утврђивање личних значења која усмеравају поступке актера догађаја; да је слобода за Ацића и педагошки принцип и средство, али и његова карактерна особина. Када резултате анализе сагледамо у паралели са појмом *фронеzis*, можемо констатовати и то да Ацићеве забелешке представљају пример практиковања фронеzиса у педагошком контексту. Ова паралела тема је нашег даљег разматрања.

Фронеzis, као интелектуална врлина, према Аристотеловом учењу, првенствено је моралног порекла и усмерења. Фронеzis је пре свега врста моралног знања која усмерава акције појединца, то је врлина која је оличена у карактеру и развија се кроз навику, а изражава се кроз начин на који појединац разуме ситуацију у којој процењује да треба деловати, кроз његов план за акцију, као и кроз саму акцију (Халверсон, према: Гадамер 2004). „Врлина постиже да човек изабере правилан циљ, а практична мудрост му обезбеђује правилна средства за постизање тог циља.” (Аристотел 1958: 159)

Видели смо да је основни регулатор Ацићевих педагошких поступака васпитање, као и да је васпитање за њега високо морална делатност. Иако

је Аџић заступник правца нове школе која је, између осталог, утемељена на критици хербартовске педагогије, његов педагошки фронеизис прожет је двема важним поставкама из изворне Хербартове концепције. Прва се односи на васпитање као моралну категорију – васпитан је само онај поступак који је усмерен ка развијању моралности. Друга се тиче педагошког такта. Бирмингам сматра да је појам педагошког такта сличан фронеизису. Педагошки такт, према савременим ауторима на које се она позива, јесте „капацитет за деловање у складу са врлином, то је морални начин да се буде са децом”. Педагошки такт јесте сензибилитет да се у правом тренутку предузме акција на прави начин, да се разумеју и значење и значај тог тренутка (Бирмингам, према: Манен 2004).

Моралност је, дакле, битна одлика фронеизиса, а према Бирмингам то је и кључна разлика између рефлексивне праксе и фронеизичке праксе у педагошком контексту. Ова ауторка наглашава да рефлексивна пракса није нужно морална, за разлику од фронеизиса (Бирмингам 2004: 315). У том погледу „није могуће бити моралан без практичне мудрости, као што је немогуће и имати практичне мудрости без моралних квалитета” (Аристотел 1958: 162). Узевши у обзир наведено становиште, можемо да разумемо Аџићеву спремност да прихвати одговорност за своје поступке које сматра педагошким, чак иако ће они наићи на осуду од стране родитеља или представљају, барем на први поглед, непоштовање неких правила која су установљена од стране просветних власти. Када поседујемо фронеизис, спремни смо да прихватимо моралну одговорност за наше акције, као и последице које произлазе из те акције (Кинсела, Питман 2012: 164).

Фронеизис се, у педагошком контексту, изражава и у разумевању специфичних конкретних ситуација које су, по својој природи, комплексне и вишезначне – то су случајеви у конкретном времену и простору који се односе на конкретне особе (Бирмингам, према: Кеселс, Кортхаген 2012: 315). Читајући Аџићеве *Забелешке* у прилици смо да се упознамо детаљно и „изнутра” управо са таквим ситуацијама, да пратимо акције и рефлексије о њима. Указали смо и на то да у својим рефлексијама Аџић посебну пажњу посвећује разумевању личних значења ученика у датој ситуацији, као и настојању да своје увиде из праксе објасни научним знањима. Ако обратимо пажњу на форму Аџићевих рефлексија, запазићемо елементе научног приступа у разматрању практичних педагошких проблема – он дефинише проблем, формулише и тестира хипотезе. Дун (Dune) истиче да фронеизис карактерише колико перцептивност, толико и познавање општих принципа (Халверсон 2004: 272).

„Предмет практичне мудрости није само опште; она мора да познаје и појединачно, јер се она односи на акцију, а сва се акција одвија у појединостима.” (Аристотел 1958: 151) У Аџићевим забелешкама пратимо како он интерпретира значајне детаље у датим ситуацијама. Аџић своје интерпретације исцрпно образлаже, те су пред нама и идеје на којима их заснива – шта

је то што детерминише правац његове акције, као и то како последице и ефекти акције детерминишу његово критичко разматрање које у неким случајевима води ка корекцији почетних ставова. Халверсон констатује да циљ фронеизиса није да развије правила или технике за све околности, већ да прилагоди знање посебностима локалних околности (Халверсон 2004). Дискурс Ацићевих забелешки допушта да сагледамо наведени процес на „живим” примерима из педагошке праксе.

Забелешке младог учитеља омогућавају нам да будемо и сведоци развијања педагошког фронеизиса. Он бележи, анализира и дели са нама како оне своје акције које сматра успешним, тако и оне које су биле неуспешне. Ове друге нарочито су занимљиве из перспективе фронеизиса. Да је фронеизис навика која се развија кроз практично деловање налазимо потврду у следећим Ацићевим речима:

„У оном тренутку немадох времена да размислим; а није ми то још као почитнику учитељском *прешло у крв*, како да се (сна)нађем у свакој прилици” (Ацић 1924: 14).

Аристотел користи визуелну метафору „фронтетичко око” да би објаснио како индивидуе, током времена, развијају „око” за идентификовање одређених врста ситуација и догађаја као вредних акције и како постају способни да развију акцију која је задовољавајуће усмерена ка овим ситуацијама (Халверсон, према: Дун 2004). Основни услов за то јесте промишљање и разумевање значења ситуације у којој се дела, „јер онај ко о нечему одлучује, било да добро или рђаво одлучује, тај прво истражује и размишља” (Аристотел 1958: 154). Особа која поседује фронеизис промишљајући сопствено искуство и учећи историју развија капацитет да мисли критички о конкретној ситуацији, а затим да размишља и оперативно о томе шта треба чинити (Кинсела, Питман, према: Кемис 2012: 164).

Можемо закључити, дакле, да Ацићев рад представља пример педагошког фронеизиса – практичне мудрости у којој се циклично прожимају и надограђују педагошка теорија и педагошка пракса. Ацићев приступ, стога, можемо сматрати својеврсним моделом за рефлексивно делање који је применљив и у савременој педагошкој пракси. Констатујемо такође и да су *Забелешке* не само драгоцени прилог професионалној биографији великог педагога, већ и да још увек остварују циљ који им је аутор наменио: „да као преживљено искуство могу да буду од користи и другим радницима на васпитању” (Ацић 1924: IV).

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел (1958): Aristotel, *Nikomahova etika*, Београд: Kultura.
- Аџић (1886): Сретен Аџић, *Ручни рад у мушкој школи – сувремено педагошко ишитање*, Београд: Штампарија Напредне странке.
- Аџић (1887): Сретен Аџић, Ручни рад у мушкој школи, *Ошацибина*, VI/61, 315–319; VI/62, 485–491; VI/63, 694–706; VI/65, 145–163; VI/66, 235–268; VI/67, 427–437; VI/68, 615–623; VI/69, 689–706, Београд: Владан Ђорђевић.
- Аџић (1924): Сретен Аџић, *Училијеве забелешке: низ примера из васпитачкога рада*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Бахтин (2013): Mihail Bahtin, *Estetika jezičkog stvaralaštva*, Novi Sad: Издавачка књижарница Zorana Stojanovića.
- Бирмингам (2004): Carrie Birmingham, Phronesis: A Model for Pedagogical Reflection, *Journal of Teacher Education*, LV/4, 313–324.
- Кинсела, Питман (ур.) (2012): Elizabeth Anne Kinsella, Allan Pitman (Eds.), *Phronesis as Professional Knowledge: Practical Wisdom in the Professions (Professional Practice and Education)*, Rotterdam: Sense Publishers.
- Флиvbјерг (2012): Bent Flivbjerg, *Šta mogu društvene nauke – razlozi neuspeha i strategije za budućnost*, Београд: Službeni glasnik.
- Халверсон (2004): Richard Halverson, Accessing, Documenting, and Communicating Practical Wisdom: The Phronesis of School Leadership Practice, *American Journal of Education*, CXI /1, 90–121.

Aleksandra V. Ilić Rajković
University of Belgrade
Faculty of Philosophy
Department for Pedagogy and Andragogy
Belgrade

PEDAGOGICAL PHRONESIS OF SRETEN ADŽIĆ

Summary: In this paper we analyzed some pedagogical ideas of Sreten Adžić (1856–1933), a famous Serbian pedagogue. His teaching career started in 1880 in a small Serbian town, Trstenik, where he worked as a class teacher in the local primary school for three years. During that time, he often wrote down and analyzed pedagogical situations from his practice, which he published in different pedagogical journals. In 1894, his book *Teacher's Notes* was published. The first part of this paper deals with the significance of the *Teacher's Notes* in historical context. In the central section of the paper, we presented the results of the analysis of the discourse used in Adžić's book. The aim of the analysis was to examine and explain some features of Sreten Adžić's pedagogical practice. Pri-

marily, we tried to identify Adžić's criterion for choosing particular situations for writing down and analyzing. In the next section of the paper, we examined some linguistic and pedagogical tools which Adžić used to analyze and explain situations from his practice. The results of our analysis are the following: the main goal of Adžić's pedagogy is moral education; teaching experience is based on theoretical knowledge; reflecting on teaching practice situations is a complex process; Adžić's attention was primarily paid to students' personal attitudes toward real life situations; one of the most important principles of his teaching practice is freedom. In the last section of the paper, we compared the results of the analysis with Aristotle's concept of phronesis as practical wisdom. All key principles of phronesis – morality, reflection and action – can be found in Adžić's pedagogy. It can be concluded that Adžić's pedagogical approach is an example of pedagogical phronesis.

Key words: Sreten Adžić, *Teacher's Notes*, pedagogical practice, phronesis.

Весна С. Трифуновић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за друштвено-хуманистичке науке

УДК 37.018.53(497.11)"19"
37.033-057.874:502/504
37:929 Аџић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 16. октобар 2018.
Прихваћен: 20. новембар 2018.

ШКОЛСТВО У СРБИЈИ ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА И МОДЕРНИЗАЦИЈА: ПОЉСКА УЧИОНИЦА СРЕТЕНА АЏИЋА КАО ПРЕТЕЧА ЕКОЛОШКЕ ПАРАДИГМЕ У ОБРАЗОВАЊУ¹

Апстракт: Српско друштво почетком 20. века се суочава са великим проблемом – неписменошћу становништва, који настоји да разреши 1) ширењем мреже основних школа и 2) подизањем педагошке делатности на виши ниво оснивањем учитељских школа које припремају будуће кадрове према образовним стандардима западних земаља, пре свега скандинавских, познатих по својим „практичним просветним установама”. Управо саображена устројству народних и учитељских школа у Шведској и Норвешкој, основана је и започела са радом *Мушка учитељска школа јагодинска* 1898. године. И док је мрежа основних и учитељских школа у тадашњој Србији била неразвијена у поређењу са западноевропским државама, тек отвореној Учитељској школи у Јагодини припада „светски приоритет” у отварању *пољских учионица* које почињу са редовним радом већ 1908. године.

Циљ је да се истакне оригиналност приступа Сретена Аџића у стварању новог контекста за рад у ондашњој Учитељској школи који, заправо, представља пионирски подухват на пољу екологизације процеса образовања – претварање природног амбијента у својеврсну учионицу. У раду је коришћена дескриптивно-аналитичка метода. Резултати су показали јединственост приступа начину рада у Мушкој учитељској школи јагодинској, који јој је, у светској педагошкој пракси, обезбедио посебно место: првенство у разумевању и коришћењу благотворног утицаја природног амбијента на ученике. Може се закључити да је идеја С. Аџића о отварању пољских учионица важан допринос култури образовања јер преноси спознају да је природа „природни оквир” за обављање различитих делатности укључујући и образовне – нарочито данас када технологизација

¹Чланак представља резултат рада на билатералном пројекту „Претпоставке и могућности развијања иновативних модела наставе у функцији остваривања транспарентности универзитетског образовања и подизања конкурентности на домаћем и иностраном тржишту знања”, који реализују и финансирају Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина (Р. Србија) и Педагошки факултет Универзитета у Приморском, Копар (Р. Словенија) (2017–2019).

образовне праксе тежи да појединца сведе на корисника вештачких инпута у образовном процесу.

Кључне речи: школство, образовање, модернизација, еколошка парадигма, полска учионица.

УВОД

Модернизација Србије у 19. веку подразумевала је њено унутрашње устројство према мерилима и тада развијеног западног света. Њена економија, њено судство, политичко организовање, уређење здравства, уређење просвете и других подручја друштва било је „удешавано” према западним узорима. Жеља да се брзо превазиђу развојни проблеми наметнула је српском друштву потребу да се преузму, у страном свету развијена, готова решења у различитим димензијама организовања – уређење институција, форме њиховог деловања итд. Подстицај за преузимање страног искуства биле су нове елите, школоване углавном у западним земљама (Немачкој, Француској) и геополитички утицаји тих земаља вазда присутни на Балкану.

Мала, тек ослобођена Србија, суочена са разрушеним виталним системима, тек изашла из „међународне самоће” (Секулић 2003), настојала је да развије државу и културу препознајући, при томе, у образовању један од најважнијих чинилаца стварања сопствене будућности. У школским евидентним циљевима и вредностима, визији живота коју заступа, врлинама које институционално представља, њеним критеријумима успеха, њеним правилима и односима, људима које запошљава и примерима које они пружају садржана је нада оних генерација које су стварале модерну Србију да ће образовање бити замајак прогреса. И да ће допринети стицању знатних квалитета „на ползу” појединцу и читавом друштву и одрживости његовог развоја, под којим се подразумевало „развијено мишљење и развијено осећање” у служби развитка културе, а не „цивилизирање” српског народа усвајањем форми, обичаја и навика живљења других европских народа (Марковић 1965). Разликовање између развијеног мишљења (материјални развој) и развијеног осећања (духовни развој), сматрало се, може да установи само човек са „сувременим образовањем”. Управо у овим раним социјалистичким идејама С. Марковића могуће је разазнати клицу замисли о одрживом развоју, потпуно развијену читав век касније у тзв. великом свету (глобалном друштву).

Не постоји једна свеобухватна дефиниција одрживог развоја; ипак, следеће одређење у великој мери одражава његову суштину: одрживи развој представља интегрални економски, технолошки, социјални и културни развој, усклађен са потребама заштите и унапређења животне средине и који омогућава садашњим и будућим генерацијама задовољавање њихових потреба и побољшање квалитета живота. Уобичајено је становиште да се

концепт одрживог развоја може разложити у три основне димензије: еколошка, економска и социјална одрживост. Постоје предлози да се култура уврсти као четврта димензија одрживости (*Recognizing the role of culture to strengthen the UN post-2015 development agenda* 2015). Према другим изворима, четврта димензија је институционална (*United Nations Commission on Sustainable Development* 1995), при чему се има у виду принцип доброг управљања. Један од кључних чинилаца одрживог развоја друштва, сматра се, представља образовање; институционализовано образовање треба да пренесе знања и створи људске ресурсе, који ће ангажовањем у привреди, економији и другим подручјима друштва омогућити његов просперитет (Linch 2006). Из перспективе савремености, дакле, одрживи развој представља један од кључних постулата организовања целокупне људске делатности, а само образовање има трансмисиону улогу, која ће код нових генерација развити *одговорности* за очување и побољшање живота људи и очување живота као таквог. Прва фаза у развијању такве одговорности је у стварању природног контекста образовања (учење о природи, учење у природи) који ће омогућити и правилан развој свих димензија људског бића који је и природно биће. Међутим, савремени начини организације и функционисања институционализованог образовног процеса су усаглашени, пре свега, са економским, техничким и технолошким принципима и потпуно удаљени од природног амбијента и кључног принципа који влада у природи – разноврсности. образовање на глобалном нивоу тежи хомогенизацији (Барлоу, Робертсон 2003) која се остварује путем стандардизације, унификације и тзв. модернизације. Све је подређено тзв. ефикасности образовања и мери се инпутима образовања који се вреднују у складу са њиховом употребљивошћу на тржишту: појединац као продукт образовања „вредан” је у мери у којој може да допринесе остварењу профита за свог послодавца. Такав приступ образовању и учесницима образовања представља њихову редукцију и деградацију: 1) образовни процес је битно симплификован, тежи стварању контингентата извршилаца различитих радних улога у складу са потребама достигнуте поделе рада, без намере да се сам процес саобрази иманентним потребама човека као природног бића; 2) учесник образовног процеса је деградиран на пуког извршиоца улога предвиђених школским правилима, без реалних могућности да утиче на њихово мењање, сегрегисан од света одраслих (Аријес 1989; Милић 2007) и света природе (Амонашвили 1999). Тек у самеравању са наведеним одликама тзв. савременог образовања, које и поред свих декларативних начела и даље, према начину организације и функционисања, подсећа на индустријски концепт, идеја Сретена Адића о *йољским учионицама* представља велики искорак у осмишљавању и реализацији образовног процеса. Искорак који је означавао проналажење праве мере односа између захтева самог процеса образовања и потреба учесника образовања: процеси преношења знања и учења су измештени изван зидова школске зграде, тј. архитектонске целине као вештачке средине, у природну

средину – школски парк у непосредној близини. То је представљало својеврсно ослобађање од затвореног простора школске зграде који је, као и сви амбијентални простори намењени обављању делатности или животу појединаца и група, оптерећен регулама и ограничењима која изазивају тескобу и немир. Излазак из затворене учионице у *ошворену*, *шприродну* или *шпољску* учионицу за саме ученике је представљао, може се наслутити, квалитативно нов простор у коме се са више слободе и радости одвијало учење.

У раду се полази са становишта да су идеје о школском врту и формирању пољских учионица за рад са здравом децом у Мушкој учитељској школи јагодинској настале као резултат: 1) с једне стране, одјека реформе образовања која је осамдесетих година 19. века спроведена у Србији на постулатима тзв. нове науке (Марковић 1965) и 2) с друге, визионарског схватања суштине процеса образовања, која се огледа у повезивању у јединствену целину природних снага у детету које теже развоју и учењу и природног контекста учења представљеног пољском учионицом. Та јединствена замисао и њено практично остварење представљају институционално подржани процес екологазације образовања, готово читав век пре него што је тај захтев формулисан у Агенди 21 (1992) која истиче, између осталог, потребу развијања еколошке свести и еколошке културе у глобалној равни преношењем одређених вредности. Овај пионирски подухват првог управитеља Школе јагодинске у домену екологазације образовања заснован је, да се закључити, на специфичном односу према традицији и иновацијама и, шире, према модернизацији. Кроз призму односа микродруштва (школе) и модернизације, на примеру *шпољских учионица* могуће је разумети да су важни посленици у креирању развојних политика, у овом случају образовних, у српском друштву с краја 19. века пратили иновације у другим друштвеним системима, али да нису били опчињени њима и потребом за пресликавањем туђих искустава на нашу специфичну реалност, већ су, неоптерећени „спољним ауторитетима”, трагали за аутентичним решењима. И управо та жеља за стварном модернизацијом, а не унификацијом и стандардизацијом, довела је до јединствених и у свету признатих решења у организацији школског рада попут пољских учионица.

Лакоћа са којом су просветни посленици у Србији у 19. веку били спремни да, неоптерећени „већ виђеним” у страном свету, заступају и реализују властите идеје, високо корелира управо са оним елементом у данашњем финском образовном систему који П. Сахлберг (2013) дефинише као незаобилазни елемент чувених *финских лекција: начин на који је Финска шпримала савеште сшпоља у вези са својим наслеђем на шподручју образовања, који се ошледају у чувању добре штрадиције, добре шпраксе и њиховом сшајању са новим идејама шпреузешим од друших*. Или, краће, позајмљивање туђег искуства не води увек ка постизању истих ефеката.

О РАЗВОЈУ ОБРАЗОВАЊА НА ПОДРУЧЈУ ШУМАДИЈЕ И ПОМОРАВЉА У 19. ВЕКУ

Истраживање развоја образовања на подручју Шумадије и Поморавља у овом раду обухвата раздобље од настанка модерне српске државе до Великог рата. Критички приступ овој проблематици би, у садржинском смислу, требало да обухвати и преглед претходних историјских раздобља, међутим, сложеност таквог приступа захтева тимски континуирани рад. Зато се овде само наглашава да је нестанак српске државе под налетом турског освајања довео до уништавања традиције, дисконтинуитета у развоју културе, укључујући и образовање, о чему, на посредан начин, говори запис Вука Караџића у *Рјечнику* да у Србији „од прије до године 1804. ни у сто села није било свуда једне школе нити иђе има одређена и постојана мјеста, него они који мисле бити попови и калуђери уче књигу по манастирима и по селима код попова”. Након стихијског постављања малих (основних) школа по „сви-ма варошима и градовима и гдјекојим селима” с почетка 19. века, у Србији тек после 1830. године, признавањем права на независну унутрашњу управу, долазе до изражаја иницијативе за отварање школа. Доношењем *Плана за школе како имају њосјојати*, 1836. године, првог државног документа о школама, све школе су подељене на државне (правитељствене) и општинске (обштествене). Правитељствене школе обухватале су поред гимназије, три главне школе, још и двадесет две старије нормалне школе које су биле размештене и у Крагујевцу, Ћуприји, Параћину, Јагодини и Свилајнцу. Уопште узев, период после 1830. године у Србији представља почетак уређења образовања, као дела државне политике; државним актима се одређују задаци просветних и школских власти и регулише рад школа (Тешић 1989). Проширена је мрежа школа, а посебно значајна истичу се настојања да се: 1) уведе јединствен обавезујући систем организације наставе у основним школама и 2) да се учитељима пружи педагошка и друга помоћ у раду.

Сазнање о значају и потреби оснивања учитељских школа и развоја институционалног образовања учитеља у Кнежевини Србији довело је до отварања прве учитељске школе у Крагујевцу, 27. јануара 1871. године.² Систем увођења учитељских школа у Србији и начин образовања учитеља за кратко време су претрпели бројне измене и допуне условљене Законом о уређењу учитељских школа. Трагање за најбољим моделом школе и најпогоднијом локацијом довело је до 1) промене трајања школовања, које је продужено са три на четири године; укидања интернатског уређења и увођења пријемних испита (Закон о изменама и допунама Закона о уређењу учитељских школа, 1877); 2) премештања учитељских школа (Крагујевац 1871–1877; Београд

² Иначе, Прва Српска учитељска школа – Препарандија отворена је 1812. године у Сентадереји, а њен оснивач је био Урош Несторовић, врховни школски инспектор свих православних школа у Угарској.

1877–1896; Ниш 1881–1885.); 1900. године, тачније 1898, у Србији су радиле две учитељске мушке школе, у Алексинцу и Јагодини; 3) отварања женске учитељске школе у Београду (1900), прве школе за припремање учитељица у ослобођеној Србији, а школске 1903/04. дошло је до оснивања и друге женске учитељске школе у Крагујевцу.

У другој половини 19. века револуционарна теорија Светозара Марковића снажно утиче на целокупни друштвени/културни живот у Србији, а битну компоненту његових схватања чине гледишта која се односе на образовање и васпитање. Заправо, његово схватање да „од развитка ума зависи цео друштвени развитак” представља један од могућих начина остваривања процеса разотуђења (дезалијенације), „ослобођење човека и народа у пуном смислу те речи, тј. његовог потпуног ослобођења” (Пилић 1979: 18). Интересујући се за проблематику школства (процеса васпитања и образовања), он је тражио путеве и начине да се актуелни проблеми расветле (критикује тадашњи школски систем и васпитање деце и омладине, указујући на неприлагођеност програмских садржаја и методичке праксе, праксе „слушања и испитивања”, развојним тенденцијама српског друштва) и да се изнађу решења која би била усмерена ка општем друштвеном преображају (Марковић 1960). Кратка анализа гледишта Светозара Марковића о образовању и васпитању и њиховом значају, која се могу пратити кроз чланке и студије (и писма), у тадашњој Србији, показује следеће: Ад. 1. Посебно се *испишче значај васпитања и образовања у процесу развојка културе*, као одговора на питања људске егзистенције. Разматрајући односе у новој држави и последице које су произвели процеси *цивилизирања* српског народа усвајањем форми, обичаја и навика живљења других европских народа, Марковић упозорава на неизбежну грешку тзв. необразованих народа у додиру са тзв. цивилизованим народима, који не могу да схвате да је основ сваке цивилизације – *развијено мишљење и развијено осећање*: „Оно прво даје човеку знање, тј. моћ да усаврши своју материјалну културу или средства за материјално благостање, а обоје уједно дају човеку моћ да усаврши своју духовну културу, тј. да усаврши сва лична својства и све друштвене одношаје, без чега је и сама материјална култура или немогућна или врло несигурна. Међутим, развитак мисли и осећања, развитак знања и његове примене, уопште развитак европске културе вршио се под утицајем врло многих узрока, који никако нису били повољни за развитак личности и друштвених одношаја код огромне већине народа [...] И те форме што задржавају развитак цивилизације почео је сад усвајати српски народ под именом цивилизације” (Марковић 1965: 196–197). Ово схватање предочава потребу другачијег приступа образовању и оно као да се налази у основи Адићевог приступа: упознавање са досегнутим формама организације и њихово преобликовање у складу са *развијеним осећањем* за усавршавањем. Ад. 2. *Кришћика сјања српској школства*, која се на практичном нивоу исказује кроз школске реформе Стојана Новаковића, министра просвете 1873–1875. и 1880–1883. године, садржи: критику старог

школског система и наставног плана, који су окарактерисани као несавремени и непрактични; захтев за укидање класних гимназија и њихово претварање у реалне гимназије; захтев за систематичнијим изучавањем природних наука, „мање граматизирања и филолошког и лингвистичког баласта”; захтев за изучавањем методике наставе и престанак физичког кажњавања ученика; критику материјалног положаја учитеља, наставника и стручне оспособљености наставничког кадра у Србији (Костић 1979). Тек када су идеје о „новој науци” и новом школству биле добрим делом остварене великим школским реформама, било је могуће потпуно потиснути одавно преживеле теорије старе, конзервативне педагогије и окамењених, традиционалистичких школских схватања, које можемо препознати и у основи рада Сретена Ацића као управитеља *Јагодинске Школе*.

У развојном процесу ширења и организовања школства у Србији, подручје Шумадије и Поморавља има велики значај. На овом подручју, већ рано, учињено је много да се педагошка делатност подигне на виши степен, а о таквом настојању речито говори оснивање Учитељске школе у Јагодини, која је отпочела редовна предавања новембра 1898. године.

У развијеним земљама, како показују компаративни статистички подаци, мрежа учитељских школа је била знатно развијенија од оне у тадашњој Србији. Постоји, међутим, и један други, квалитативни показатељ – уређеност ових школа према педагошким захтевима, која Мушкој учитељској школи јагодинској обезбеђује престижно прво место. Али, најпре је реч о начину на који је школа била припремљена за рад. „Јагодину је за седиште нове учитељске школе изабрао лично тадањи министар просвете Андра Ђорђевић [...] При поласку свом из Алексинца у Јагодину повео је он са собом и будућег управитеља нове Учитељске школе [Сретена Ацића], те да и он разгледа место и зграде за ову школу и да даде своје мишљење о томе, да ли се може подићи модерна Учитељска школа са интернатом [...] Затим је продужен припремни рок за отварање ове школе још у јесен 1898. године. У том циљу крајем маја 1898. године послао је министар будућег управитеља у Шведску и Норвешку, које су познате са својих практичних просветних установа, те да за три месеца проучи у њима устројство народних и учитељских школа. С њим је послао и једног учитеља Основне школе алексиначке, г. Јована Милојевића, који ће се нарочито спремити за предавање Ручног рада и Гимнастике с дечјим играма у новој Учитељској школи у Јагодини” (*Сегам деценија учитељске школе у Свештозареву* 1969: 17). Посебно је занимљива одлука о изградњи *пољских учионица*, која је донета и остварена заслугом Сретена Ацића још 1903. године, на школском огледном и инструктивном пољопривредном добру. Стварање „укусних и удесних” учионица у природи „утврђују мало чудноват факт, да нама припада можда светски приоритет у остваривању проблема пољских учионица, на којем се данас ради у читавом културном свету” (Ацић 1924: 5). Даље, Ацић каже: „[...] прва уређена шумска школа, на свету, појавила се у Шарлотенбургу 1909. године – и то за сла-

буњавау децу уз Опоравилишта дечја. Напротив наша прва пољска учионица у украсном врту Мушке Учитељске школе Јагодинске, прорадила је редовно годину дана раније, 1908. године, пошто је две године још пре тога, 1906. и 1907. већ радила са провизорним седиштима – и то за здраве ученике.

Према свему томе, можда светски приоритет по питању уређених пољских учионица припада нама!

Како су наше пољске учионице подигнуте у цели профилактичној тј. да се код редовних, још здравих ученика предупреду рђави утицаји зиданих учионица, а немачке и енглеске су у цели терапевтичној, тј. да се већ слабуњава деца лече – то значи: док ни Немци, ни Енглези, па можда ни цео свет, нису још имали уређених, за редовну употребу, пољских учионица ни за слабуњавау децу, ми смо их имали у Јагодини за здраве ученике као предохрану од штетних последица од дугог рада у зиданим учионицама школских зграда” (Ацић 1924: 6).

ОБРАЗОВАЊЕ ИЗМЕЂУ ТРАДИЦИЈЕ И МОДЕРНИЗАЦИЈЕ

Промене у начинима организације друштва дају подстицај за испитивање специфичних функција образовања. Самеравање образовања друштву захтева нова организацијска решења која ће омогућити да се превлада постојећа пракса и развију нови, целисходнији облици образовног (и васпитног) деловања. Заснивање новог институционализованог модела образовања (и васпитања) подразумева и испитивање односа образовања према традицији и модернизацији, као и истраживање важних релација за функционисање образовања попут следећих: (а) образовање и традиција, (б) друштвене потребе и друштвени циљеви образовања, (в) модернизација и промене у образовној политици.

Развој друштва, нужно, доводи до преиспитивања традиционалних одговора на нове изазове и, следствено, потребе за модернизацијом друштва у целини као и свих његових подручја, укључујући и образовање. У различитим подручјима друштва потреба за модернизацијом може да се претвори у некритичко прихватање свих новина и нерационално одбијање да се постојеће форме одрже. Целисходни системи, међутим, усаглашавају традицију са новим развојним тенденцијама јер такво усклађивање омогућава тзв. квалитативан искорак, који је у функцији адекватног подстицања развоја, како личности тако и друштва, тј. остваривања ширег друштвеног интереса.

У домаћој стручној јавности се мало пажње посвећује истраживању сложеног међуделовања *култура–образовање–друштво*: недостају теоријска и емпиријска истраживања националне стратегије образовања која би показала у којој мери институционализовано образовање може да буде чувар позитивних достигнућа претходних генерација кондензованих у традицији,

да ли може да избегне традиционализам и да ли поседује унутрашње механизме који омогућују да прерасте у носиоца процеса модернизације.

Начин креирања образовних политика јесте тема која отвара бројне теоријске и методолошке проблеме. Обим, начин и облик реализације релевантних функција институционализованог образовања подразумева успостављање дијалога између традиције и модернизације. Увек постоји опасност да тзв. развијена друштва, захваљујући одмаклом процесу модернизације, изврше пресудан утицај на формирање система вредности и начина организације тзв. неразвијених друштава. Потоња друштва, најчешће окренута традицији и у сусрету са *развијеним светом* могу, начелно, да реагују на два екстремна начина: (а) горљивом одбраном *старао*, тј. сопствене утилитарне и идеологизоване традиције која води у изолацију или (б) горљивим прихватањем *ново*, тј. свих иновација из развијених друштава које воде у имитацију.

Однос према *старао* и *новом* у српском друштву и култури показује се и у равни односа према старом и новом у образовном (и васпитном) систему, који одређује смер реформе образовања. Очигледна потреба за реформисањем система образовања (и васпитања) у савремености, неупитним институционалним прихватањем хомогенизације са наднационалним образовним простором очигледно води ка *имитацији*. За разлику од реформи образовања у доба Адића, која се темељила на проналажењу равнотеже између прихватања добрих страних решења и промовисања добрих домаћих решења у циљу стварног побољшања квалитета образовања и места учесника образовања. Актери старих реформи образовања су проналазили начин да *одабиром* новина избегну и замке изолације и замке имитације и успоставе равнотежу између традиције и модернизације. Високо су вредновали достигнућа тзв. образовних наука и примењивали их у организацији и функционисању образовног процеса, међутим, развијали су и аутентична организациона и функционална решења, не либећи се да их представе свету. Тај здрави однос према релацијама које оличавају парови *старао–ново*, *домаће–сџирано* можда би могао да помогне и савременим посленицима на подручју образовања у српском друштву да у креирању образовних политика праве разлику, с једне стране, између традиције и традиционализма и, с друге, између модернизације и имитације. Српском друштву неопходно је да, надилazeћи процесе ретрадиционализације и некритички појмљеног мондијализма, успостави континуитет у развоју културе уопште и образовне културе.

У системима образовања развијених земаља показује се да је између традиције и модернизације могуће и пожељно успоставити равнотежу, која се исказује као фактор социјалног, културног и економског развоја. Међутим, тај релаксирани однос развијених земаља према традицији немају локална друштва, која су често неразвијена и, стога, склонија да релативизују достигнућа сопствене културе и образовања, очекујући да ће им прихватање готових „западних” решења у овим подручјима отворити приступ и у западним

Група аутора (1969): Група аутора, *Седам деценија Училијске школе у Свећозареву*, Светозарево: Нови пут.

Костић (1979): Станиша Костић, Светозар Марковић као критичар српског школства, *Педагошке идеје Свећозара Марковића*, Светозарево: Клуб самоуправљача „С. Марковић”.

Линч (2006): Kathleen Lynch, Neo-liberalism and marketisation: the implications for higher education, *European Educational Research Journal*, 5 (1), 1–17.

Марковић (1965): Светозар Марковић, Како су нас васпитавали, *Сабрани списи*, Београд: Култура.

Марковић (1965): Светозар Марковић, Србија на истоку, *Сабрани списи*, Београд: Култура.

Милић (2007): Anđelka Milić, *Sociologija porodice*, Београд: Ћигоја.

Пилић (1979): Вера Пилић, Гледишта Светозара Марковића о васпитању и образовању као део целине његових напредних схватања, *Педагошке идеје Свећозара Марковића*, Светозарево: Клуб самоуправљача „С. Марковић”.

Сахлберг (2013): Паси Сахлберг, *Финске лекције: шта свећ може да научи из образовних реформи у Финској?*, Београд: Новели.

Секулић (2003): Исидора Секулић, *Балкан*, Београд: Алеф.

Тешић (1989): Владета Тешић, Школство у Србији (1804–1854), *Пола века науке и технике у обновљеној Србији (1804–1854)*, Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу.

Трифуновић (2001): Весна Трифуновић, *Сеоке школе и култура*, Јагодина: Учитељски факултет.

Уједињене нације (1992): United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992, *Agenda 21*. Retrieved in August 2018 from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>

Уједињене нације (1995): *United Nations Commission on Sustainable Development. Report on the Third Session* (11–28 April 1995). Economic and Social Council. Official Records, 1995. Supplement No.12. E/1995/32 E/CN.17/1995/36, New York: United Nations.

Уједињене нације (2015): *Recognizing the role of culture to strengthen the UN post-2015 development agenda*. Retrieved in August 2018 from http://agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/en/indicators_eng.pdf

Vesna S. Trifunović
University of Kragujevac
Faculty of Education in Jagodina
Department for Human Sciences

SCHOOL SYSTEM IN SERBIA AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY AND MODERNIZATION: SRETEN ADŽIĆ'S OUTDOOR CLASSROOM AS A FORERUNNER OF ECOLOGICAL PARADIGM IN EDUCATION

Summary: At the beginning of the 20th century, Serbian society was facing a major problem – the illiteracy of the population, which it sought to resolve with 1) the expansion of the network of primary schools and 2) improving pedagogical work by establishing teacher training schools that would educate future teachers according to the educational standards of western countries, primarily Scandinavian, known for their “practical educational institutions”. The Male Teacher Training School in Jagodina was established in 1898, modelled on public and teacher training schools in Sweden and Norway. And while the network of elementary and teacher training schools in Serbia at the time was underdeveloped compared to Western European countries, the newly opened teacher training school in Jagodina was the first in the world to open outdoor classrooms, as early as 1908.

The aim of the paper is to emphasize the originality of Sreten Adžić's approach to creating a new teaching and learning environment in the School, which, in fact, represents a pioneering project in the field of ecologization of the educational process – transformation of the natural environment into a unique classroom. The descriptive analytical method was used. The results show the uniqueness of approach to education in the Male Teacher Training School in Jagodina, which was the first in the world to understand and utilize the beneficial influence of the natural environment on students.

It can be concluded that the creation of outdoor classrooms, according to S. Adžić's idea, is an important contribution to the culture of education because it shows beyond doubt that outdoor environment is a “natural framework” for performing various activities, including educational ones – especially today when technologization of educational practices tends to reduce the individual to a user of artificial inputs in educational process.

Key words: school system, education, modernization, ecological paradigm, outdoor classrooms.

Ружица Ж. Петровић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за друштвено-хуманистичке науке

УДК 37.018.53
37.033-057.874
37:929 Аџић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 16. октобар 2018.
Прихваћен: 20. новембар 2018.

ПОЉСКЕ УЧИОНИЦЕ – ПРВИ РЕАЛИЗОВАНИ ПРОЈЕКАТ ЕКОЛОШКЕ ШКОЛЕ У СРБИЈИ

Ајсџиракџи: Промене у систему савременог образовања у погледу амбијента у коме се изводи настава усмерене су на измене које у оквиру затвореног простора обухватају: а) нова архитектонска решења учионица; б) редизајнирање намештаја и наставних средстава и в) високу техничко-технолошку опремљеност учионица. Међутим, све је више идеја које су усмерене на пројектовање и реализацију наставе у оквиру отвореног простора. Овакви начини рада нису били страни досадашњој образовној пракси, од античких филозофских школа у којима се мудрост стицала кроз Сократове дијалоге на вежбалиштима, у сеновитом хладу платана Платонове Академије, у цветном врту Епикурове школе, испод насликаног трема стоичара, преко „школа у слободној природи” у Немачкој, Енглеској и Холандији почетком 20. века, све до данашњих школа и летњих кампова у природи.

Циљ овог рада јесте да на дескриптивно-аналитички начин прикаже и реafirмише идеју организовања наставе у природном амбијенту и то не само повремено, већ и стално и да у контексту досадашњих решења тог питања, како традиционалних тако и актуелних, истакне а) аутентичност, б) оригиналност, в) примењивост и г) вишеструку – здравствену, васпитну, креативну и еколошку вредност пројекта „уређених пољских учионица” Сретена Аџића.

Кључне речи: пољске учионице, настава у природном окружењу, Аџићев еколошки пројекат.

УВОД

Предмет овог рада јесте актуализација доприноса Сретена Аџића (1856–1933) концепирању и практичној конкретизацији идеје пољских учионица. Његова констатација у Предговору првом издању књиге *Пољска учионица – хиџјенско његајошка усџанова* да Мушкој учитељској школи јагодинској „припада светски приоритет по питању уређених пољских учионица” (Аџић 1998г: 6) била је потпуно тачна и важила је не само за време у коме је зачета, почетком прошлог века, већ је и до данас остала на снази. Циљ

овог рада јесте да покаже темељност и озбиљност како у идејном пројектовању, тако и у планској реализацији и употреби пољских учионица. Тежиште истраживања концентрисано је на аналитичко-дескриптивни приказ Ацићевог приступа у осмишљавању, формирању и изградњи учионица у слободном, отвореном природном окружењу, ван затвореног школског простора. Спис који је Ацић посветио овој тематици, као и историјско-искуствене чињенице и данас сведоче и потврђују величину његове замисли која је за остварење захтевала висок ниво знања из ботанике, медицине, педагогије и других наука; познавање потребних практичних вештина и надасве велики труд и истрајност, са високом свешћу и очекивањем да ће се новим амбијенталним условима наставног рада остварити велика добробит за омладину, учитеље и народ у целини. Њихов значај Ацић је сагледао пре свега кроз здравствени фактор, тј. телесни и душевни развој и јачање, али и кроз остале важне функције – педагошку, етичку, естетичку, социјалну и еколошку.

АНТРОПО-ЕКОЛОШКИ РАЗЛОЗИ УРЕЂЕЊА УЧИОНИЦА НА ОТВОРЕНОМ

Криза западне европске културе коју су почетком 20. века најавили велики мислиоци захватила је не само духовно-морални план, већ се пренела и на еколошки. Све већи развој природно-математичких наука и технификација њихових знања допринели су томе да се нововековна крилатица *Знање је моћ* претвори у тежњу за потпуним овладавањем природом. Тиме је антички филозофски узор доброг живота као живота који је усклађен са природом и који се темељи на доживљају и свести о органској повезаности људског и космичког света замењен перцепцијом природе као објекта којим треба завладати и који треба потчинити. Имајући у виду такав однос према природи, Ацић је забележио: „Данашњи човек нема више разумевања за природу, ни поштовања према природи, ни обраћања природи, нити исчекивања благодати од природе, иако је човек сав од природе и у природи” (Ацић 1998: 16).

На трагу дубоког сазнања о човековој исконској повезаности са природом и увиђања опасности од појаве отуђења од ње, Ацић је визионарски антиципирао потпуно нов модел простора наставног рада који је задовољавао највише здравствене, педагошке и еколошке захтеве квалитетног образовања и то не само ондашњег времена, већ засигурно и садашњег и будућег. Зато је реafirмација његових идеја о извођењу наставе у посебно осмишљеним и конструисаним учионицама у природи, недалеко од школе и њихова практична примена покушај вредан пажње, како просветне тако и шире јавности. Тиме би се Ацићева мисија omasовљења пољских учионица по целој Србији, започета пре више од једног века, а прекинута Великим ратом, могла наставити данас као пројекат иновативног и престижног модела еколошки уређеног школског простора. Сви разлози за увођење учионица које је Ацић

имао у виду и данас имају своју оправданост, с тим што је она вишеструко увећана. Наиме, савремена цивилизација у којој доминира технички и технолошки развој омогућила је боље услове рада у школском простору који подразумевају квалитетнију градњу, адекватна архитектонска решења, добру опремљеност учионица дидактичким средствима, богатији библиотечки фонд, информатичке учионице, фискултурне сале. Међутим, целокупан процес наставе одвија се углавном у затвореном простору, а ако узмемо у обзир и програме целодневног боравка деце у школи, онда је он и временски много дужи него раније. Уколико томе додамо чињеницу да се после школских часова боравак деце наставља у затвореном простору у кући, уз активности које такође захтевају седећи положај – израда домаћих задатака, рад на рачунару и сл., онда су то већ довољни разлози за забринутост за физичко и душевно здравље деце и омладине.

АЦИЋЕВИ ВАСПИТНИ ПОСТУЛАТИ

За разумевање плана и решења за изградњу и употребу пољских учионица неопходно је упознати се са основним педагошким идејама С. Ацића, тј. његовим разумевањем феномена васпитања и његовом улогом у физичком, менталном и интелектуалном развоју и јачању како васпитаника тако и васпитача. Темељно полазиште просветног рада С. Ацића заснива се на тези да сваки организам има способност да се развије и усаврши и да тај процес зависи с једне стране од природних услова, тј. индивидуалног урођеног потенцијала и затеченог природног окружења, а с друге стране од вештачких околности, тј. утицаја социјалних фактора – породице, школе и друштва (Ацић 1998а: 3). Међутим, као и Џон Лок (John Locke) који сматра да је „мало људи који су саздани тако да још од рођења теже снагом своје природе свему ономе што је изванредно” (Лок 1950: 19), тако је и Ацић пошао од тога да је ретко која људска индивидуа способна да развије властиту потенцијал искључиво ослонцем на сопствене снаге. Стога је моћ васпитног утицаја сматрао релевантним фактором не само у побољшању социјалне интеракције, већ и у развоју урођеног потенцијала на начин да добре телесне и душевне особине јачају, а лоше закржљавају. Добрим васпитањем може се постићи да се природно слаб телесни склоп физичким вежбањем, боравком на свежем ваздуху, дисциплинованим начином живота побољша и да се исто тако интелектуално слабији потенцијал подстакне на развој вежбама мишљења, менталне пажње и памћења. Са оваквим ставом о вредности васпитања Ацић је био на трагу Русоове (Jean-Jacques Rousseau) мисли – „Све што нам недостаје при нашем рођењу и што нам је потребно кад одрастемо даје нам васпитање и образовање” (Русо 1989: 9).

На питање „са каквим се особинама данас рађа већина деце у Српству и какво је васпитање” Ацић на основу искуствених резултата одговара да

су нам „телесне и умне особине као и способност за моралним развојем осредњи, да се породице не разумеју много у разумно васпитање, а да држава не зна шта ће пре да преуређује и поправља са врло малим материјалним средствима која има на располагању” (Ацић 1998б: 10). Имајући овакво стање у виду, Ацић је био уверен да се васпитање може унапредити и усавршити брижљивим, подесним и паметним деловањем пре свега учитеља, те да је од свих дужности човекових најузвишенија, најугледнија и најопштија васпитачка (Ацић 1998в). Један од разлога тако високог уздицања ове дужности Ацић препознаје и у Спенсеровој (Herbert Spencer) мисли коју узима за мото свог дела *Васпитачеве забелешке* – „Васпитачки је посао божански – њиме се стварају људи. Њиме се васпитач приближава Богу – јер њиме преображава и усавршава свет” (1998б: 14).

ШКОЛЕ У ПРИРОДИ – ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

Ацић је усвојио најбоље педагошке идеје свога доба. Као изврстан истраживач и учитељ, он их није само еклектички примао и примењивао, већ их је на аутентичан начин даље развијао користећи своја богата знања, искуства и вештине. Приликом свечаног отварања школе, 13. децембра 1898. године, он је у говору истакао да је дотадашње школство у Србији „гајило високу науку пуну сувопарних теорија и неразумљивих система [...], а да се на зрело и природно мишљење и на примену стеченог знања у животу није често ни освртало, али се је то сматрало као нешто простачко и недостојно школе” (Ђорђевић, Лазаревић, Недељковић 1998: 19). У том смислу, представљајући „програмску оријентацију и принципе рада нове учитељске школе” Ацић је, у присуству тадашњег министра просвете и црквених послова Андре Ђорђевића, изнео новине у наставним плановима и програмима које су, у складу са његовом идејом о *народним школама* и *народним учишћелима*, осим општих, научних знања садржале и практична усмерења корисна за живот. Предложено је да се *Педагогија* изучава са *Историјом васпитачања*, *Етика* са *Моралним поукама* и основама *Естетике*, *Геометрија* са *Геометријским мерењем*, *Општа историја* са *Школском историјом*, а *Општа историја* са *Националном историјом* (Исто: 20). Увиђајући значај повезивања просвете и привреде, он је школски програм обогатио и различитим облицима практичног, ручног рада, од „дрводељства са столарством и резбарством, преко свиларства и плетарства до картонаже и повезивања књига” (Исто: 22). У складу са тим он је, добивши 10,5 ха земље у близини Мушке учитељске школе јагодинске, формирао огледно инструктивно пољопривредно добро са повртњаком, воћњаком, пчелињаком и виноградом за „ученичка вежбања”, чиме се стекао важан услов за остварење још једне његове идеје, зачете много раније, у време док је похађао учитељску школу. Наиме, у Предговору дела *Пољске учионице* Ацић пише: „Још као ђаку Учитељске школе, лебдео

је писцу овог делца, пред умним очима, идеал да као учитељ Народне школе удеси zgodno местанце, где ће поучавати своје ђачиће, у топлије доба године у зеленилу, у слободној природи изван загушљивих, зиданих школских учионица” (1998г :3). Овакав амбијент рада на отвореном није био непознат дотадашњој образовној пракси, од античких филозофских школа у којима се мудрост стицала кроз Сократове дијалоге на вежбалиштима, у сеновитом хладу платана Платонове Академије, у цветном врту Епикурове школе, испод насликаног трема стоичара, преко „школа у слободној природи” крајем 19. и почетком 20. века, све до данашњих школа и летњих кампова у природи.

Са идејом и реализацијом *отворених школа* Ацић се сусрео на филозофско-педагошким студијама у Бечу и Лајпцигу, да би 1898. године, током боравка у Шведској и Норвешкој, наишао на *скоро остварен идеал* (1998г: 3). Наиме, у то време отварају се многе школе под називом *школе у слободној природи, дечја ојоравилишћа за слабуњавау децу, шумске школе, сунчане школе, школе на чистом ваздуху* (Ацић 1998г: 6). Такве школе формирају се у Великој Британији, САД-у, Белгији, Италији, Француској, Мађарској. Њихово отварање и рад подржавали су лекари, педагози, психолози, учитељи, који су свој ангажман и позитиван став потврдили кроз учешће на три конгреса – у Паризу (1922), Бриселу (1931) и ХанOVERу (1936). На конгресима су дати општи предлози принципа и метода рада школа у природи, који је требало да послужи као подлога за реформу тадашњег школства. Заједничко обележје свих ових школа била је њихова намена – за децу нарушеног здравља, са сметњама у развоју, ослабљеним видом или слухом и њихова лоцираност у периферним, шумовитим деловима града (Кингсли 1916). Треба поменути и већи број школа подигнутих у Холандији, Француској, Данској, Енглеској (Крикшанк 1977: 62–74), на начин који је подразумевао нову архитектонску структуру, тј. зидане учионице са великим прозорима којима се остварује широка доступност осунчаног простора, са системом грејања који омогућава рад са отвореним прозорима и на хладном времену. Овакав тип учионица постоји и данас, са савременим и врло иновативним архитектонским решењима прилагођеним високим захтевима образовног рада, који подржава Међународни комитет за васпитање у слободној природи са седиштем у Бриселу (Дудек 2000: 27).

Међутим, оно што Ацићев концепт пољских учионица чини оригиналним јесте њихова намена здравој деци, у окружењу школе на удаљености од највише 200 м, за одвијање редовне теоретске и огледне наставе из готово свих предмета, са специјално конструисаним незиданим, зеленим простором за различит број ученика, у току највећег дела године када спољни услови дозвољавају и за различите педагошко-наставне намене (Ђорђевић, Лазаревић, Недељковић 1998). Зато с правом Ацић истиче да његова замисао пољских учионица, тј. специјалних учионица у зеленилу слободне природе – у пољу, напољу, ван зидина школске зграде, намењених здравој деци, има „светски приоритет”. Ако томе додамо научну егзактност и прецизност у њи-

ховом конструисању, као и поштовање строгих педагошких захтева у њиховој реализацији, онда слободно можемо тврдити да су по аутентичности и квалитету до данас остале непревазиђени узор.

АУТЕНТИЧНОСТ И СВЕВРЕМЕНОСТ АЦИЋЕВИХ ЕКОЛОШКИХ УЧИОНИЦА

У осмишљавању пољских учионица Ацић је био вођен вишеструком добробити која би се остварила њиховом изградњом и употребом. За ту намену он је издејствовао да тадашње Министарство откупи 10,5 ха земље у близини школе. На површини од 9 ха настало је инструктивно пољопривредно добро за ученичка вежбања (1903), а на осталој површини од 1,5 ха изграђен је леп украсни врт (1903) са пројектованим пољским учионицама. Прва, полуамфитеатарска учионица почела је са радом 1906, да би до 1911. године биле изграђене још четири. Важно је истаћи да то нису биле природне учионице, тј. онакве какве су постојале у затеченом природном окружењу, нити су биле импровизовано грађене. Као велики заговорник боравка омладине у природи и одвијања наставе у зеленилу, он је сматрао да је боље изводити је и под крошњом једног самониклог дрвета него у затвореном простору, уколико не постоје адекватни услови. Али ако настава може да се реализује у плански пројектованим, специјално осмишљеним учионицама у природном окружењу, онда њих треба конципирати тако да задовољавају високе здравствено-педагошке стандарде. Заиста, од првих европских, америчких, аустралијских и осталих еколошких школа, до данас популарних *школа у природи*¹, ниједан приступ њиховом пројектовању, изградњи и употреби није био толико обухватан и целисходан у својој примени и ефектима као пољске учионице С. Ацића. О уверености самог креатора у њихову јединственост и корисност сведочи његова белешка о двојници професора Учитељске школе у Минхену 1916. године који су били изненађени и зачуђени „откуда таквих учионица у маленој Србији, и то за здраве ученике, кад их они у Немачкој још немају ни за болешљиве ђаке”, као и изјава северноамеричког санитарског потпуковника када је 1919. године видео пољске учионице да су оне „нешто најинтересантније и најважније, за њега, човека од санитета, од свега што је видео у нашој прелепој земљи, коју је целу пропутовао као инспектор североамеричких поратних добротворних мисија код нас” (Ацић 1998г: 6–7).

¹ У Србији образовни програм у основним школама обухвата организацију наставе у тзв. школама у природи у планинским одмаралиштима. Овакав вид наставе у природи реализује се једанпут годишње у трајању 7–10 дана. Нажалост, простор око школских зграда углавном се не користи за извођење наставе јер је или бетониран и често без иједног стабла дрвета, или је школско двориште врло мале површине са директним излазом на улицу, изожено саобраћајној буци. Неретки су примери пространог, али врло запушеног простора око школе.

Током дводеценијског рада у Мушкој учитељској школи јагодинској, Ацић је успео да реализује и успешно примени пет врста учионица, основних и допунских и уради више десетина нацрта са детаљним описима њиховог изгледа, правилима о подизању, предлозима за најбољи избор зелене грађе у складу са типом и наменом, са предностима и слабостима, начином одржавања. У његовом делу *Пољске учионице* могу се наћи нацрти и описи следећих редовних и допунских еколошких учионица: *хладњак (вењак)*; *сјенице*, под пузавим биљкама, под једним дрветом, под групом дрвећа, у полукругу; *амфиитеатарске учионице*, *йолуамфиитеатарске* и *чисте амфиитеатарске*; *гимназијне*, *скровишћа* и *шушњари*, цео школски врт и школско пољопривредно добро, „нарочито у време кад нема зрелог воћа и других плодова”. Врло интересант тип учионица чинила су *скровишћа*, места у зеленилу, повучена од главних стаза и саобраћаја, где је заклон могао да нађе један или два-три ђака и да без сметње размишљају, уче, читају и разговарају у зеленилу и свежини. Једна таква учионица, удешена за конверзацију, пропитивање, диспут, изграђена је у украсном парку. „Улаз је био узан, а прилаз узаном лучном стазом, ограђеном тујама с обе стране, тако да су посетиоци били скривени од пролазника, као у некој зеленој соби, испуњеној ароматичним четинарским ваздухом, лековитим и благотворним за нежна младићка плућа” (Ацић 1998г: 38). Као изврстан ботаничар, водио је рачуна и о томе које украсно биље, шибље, живе ограде или дрвеће треба засадити и у које доба године, имајући у виду њихове карактеристике, мирис, крошње, лишће, сенковитост, трајност и усклађеност са педагошким потребама. Са посебном пажњом бирано је и место. Осим што је требало да буду близу школске зграде, учионице су морале да буду на довољној међусобној удаљености, са засадама густог и високог шибља између, како се не би реметио заједнички рад, на местима где нема прашине, буке и непријатних мириса, на сувој земљи, али не на брежуљцима где би биле изложене ветровима (Ацић 1998г: 43). Главно осветљење учионице су добијале са југа, југоистока или југозапада, а само у крајњој потреби са истока и запада. Нацртом је било предвиђено за сваку учионицу да средина буде отворена за светлост чак и кад нарасте највеће дрвеће. Пошто се радило о зеленом материјалу, унапред се знало да ће градња, тј. раст пољских учионица трајати годинама, просечно 6–8 година, па се с обзиром на то морало предвидети како ће њихова конструкција изгледати и после тог периода, како би адекватно могле да служе својој намени.

Као учитељ, изузетно посвећен бризи за здравље и напредак омладине и народа, он је функцију пољских учионица видео у њиховом *профилактичком циљу*, тј. предупређењу лошег утицаја зиданих учионица на телесну и душевну снагу оних који у њима бораве. Његова промоција учења на отвореном и спремност да се осталим школским срединама у Србији помогне у припреми и спровођењу тог пројекта били су тако велики да се његово деловање претворило у прави расадник украсног биља и дрвећа. Слао је поштом пакете резница и семена шибља са стручним инструкција-

ма, а украсни врт у Мушкој учитељској школи јагодиној, у коме је било 205 врста шибља и дрвећа са Балканског полуострва и 310 из целог света, био је оаза лепоте и креативности створена руком управника, учитеља и ђака те школе. О томе сведоче старе фотографије, као и податак да је краљ Петар, после једне посете школи 1915. године, затражио од С. Ацића стручну помоћ у пројектовању свог врта у Тополи (Ацић 1998г: 38). Нажалост, мисија изградње пољских учионица, као и култивисања зеленог школског простора у Србији, прекинута је Великим ратом и никада касније није оживљена на тако озбиљан начин као што је била у замисли С. Ацића. Данашњи Факултет педагошких наука у Јагодини има привилегију да је директан наследник богате и дуге стодвадесетогодишње еколошке традиције некадашње Мушке учитељске школе јагодинске. На трагу материјалне и духовне заоставштине те школе, богатог Ацићевог библиотечког фонда и сачуваног дела ондашњег школског украсног врта, наставници и студенти настоје пре свега да сачувају то велико интелектуално и брижно култивисано природно благо и да реafirмишу улогу и значај Ацићевог целокупног доприноса еколошким наставног простора.

ЗАКЉУЧАК

Пројекцијом пољских учионица С. Ацић је антиципирао њихов далекосежан и вишеструки значај: од хигијенског, педагошког до социјалног, етичког и естетичког. Као добар познавалац природних наука и педагог, он је спознао и уочио да појава главобоље, тегобности у мишљењу, брзог умарања при телесном и умном раду, лошег расположења, безвољности, раздражљивости може бити узрокована честим континуираним и дугим боравком у затвореном простору. Повећана количина угљен-диоксида која се у таквим условима ствара може утицати на појаву ових стања. Ацић је не само претпоставио, већ се и непосредно уверио радећи током 22 године у пољским учионицама да извођење наставе на отвореном, услед сталног притицања оксидисане крви у мозак, чини децу орном за душевна напрезања, подстиче менталну пажњу и радозналост, а лепота биљног окружења ствара осећај складности и пријатности, која даље изазива благо и пријатно расположење које води ка истим таквим радњама, а све то ка добрим навикама које се кристалишу у моралну личност спремну за добро делање. Свим овим разлозима и оправдањима за организовање наставе у природном окружењу Ацић додаје још један, а то је јачање „интимне везе социјалног развијања са природом”. Овај фактор је посебно истакао мислећи на то да се „околина игнорише” на рачун све веће упућености човека на људе и објекте, што води стварању „хиперсоцијалног бића” које преко „надприродног” води ка „ванприродном”. Ацић је кроз ово запажање антиципирао процес отуђења савременог човека који је започео отуђењем од Бога *и рођашењем његове смрти*, преко соци-

јалног отуђења човека од човека, до отуђења човека од природе. Он је веома добро знао да иступање човека из природе значи његово одвајање од онтолошког извора властитог постојања и зато је, имајући у виду далекосежне последице тог неприродног процеса, свим својим бићем тежио и кроз модел пољских учионица веома успешно враћао човека његовим исконским везама са природом.

ИЗВОРИ

Аџић (1998а): Сретен М. Аџић, *Увод у науку о васпитању, I део, Основи васпитања*, Јагодина: Учитељски факултет.

Аџић (1998б): Сретен М. Аџић, *Увод у науку о васпитању, I књига, Васпитајачеве забелешке*, Јагодина: Учитељски факултет.

Аџић (1998в): Сретен М. Аџић, *Увод у науку о васпитању, Учишћеве забелешке*, Јагодина: Учитељски факултет.

Аџић (1998г): Сретен М. Аџић, *Увод у науку о васпитању, Пољска учионица – хипојенско педагошка установа*, Јагодина, Учитељски факултет.

ЛИТЕРАТУРА

Дудек (2000): Mark Dudek, *Architecture of Schools: The New Learning Environments*. Oxford: Architectural Press.

Крикшанк (1977): Marjorie Cruickshank, The Open-Air School Movement in English Education, *Paedagogica Historica*, 17, 62–74.

Кингсли (1916): Sherman C. Kingsley, *Open Air Schools and Open Window Rooms: How to Build and Equip Them*, New York.

Лок (1950): John Locke, *Мисли о васпитању*, Београд: Знање.

Ђорђевић, Лазаревић, Недељковић (1998): Јован Ђорђевић, Живољуб Лазаревић, Милан Недељковић, *Век образовања учишћа у Јагодини (1898–1998)*, Јагодина–Београд: Учитељски факултет у Јагодини, Завод за уџбенике и наставна средства.

Недовић (1998): Велизар Недовић, *Педагошки ојледи Срећена Аџића*, Јагодина: Учитељски факултет.

Русо (1989): Jean-Jacques Rousseau, *Емил или о васпитању*, Ваљево–Београд: Естетика.

Спенсер (1912) Herbert Spencer, *О васпитању умном моралном и телесном*, Београд: Издање С. В. Цвијановића.

Ružica Ž. Petrović

University of Kragujevac

Faculty of Education in Jagodina

Department for Human Sciences

CLASSROOMS IN THE FIELD – THE FIRST PROJECT OF AN ENVIRONMENT-FRIENDLY SCHOOL IN SERBIA

Summary: Changes in the system of contemporary education in terms of alterations introduced to the teaching environment represented by closed classrooms have focused on the following: a) new architectural solutions in classroom design; b) new design of classroom furniture and teaching aids; and c) equipping classrooms with highly sophisticated technical and technological devices. However, there is an increase in the number of ideas related to designing and teaching in the classrooms located in the field, outside school buildings. Field teaching has not been a new idea in education so far, from Greek philosophical schools in which wisdom was acquired through Socrates' dialogues in the exercise grounds, Plato's Academy education in the shade of plane trees, Epicurus school located in a flower garden, classrooms under painted balconies of the followers of Stoicism, through "schools in the field" in Germany, England and the Netherlands at the beginning of the 20th century, to current schools and summer camps in the open.

The paper aims to provide a descriptive-analytical view on teaching in the field and to promote the idea of classrooms in nature, not only as a temporary practice, but as a permanent teaching environment. Moreover, in the context of previous experiences, both traditional and modern, the paper aims to emphasize a) authenticity; b) applicability; and c) multiple values (like health, pedagogical, creative, and environment-friendly) of the project of "well-managed classrooms in the field" by Sreten Adžić.

Key words: classrooms in the field, open-air classes, teaching in the natural environment, ecological project by S. Adžić.

Милица Ј. Андевски
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Нови Сад
Одсек за педагогију

УДК 37.033-057.874:502/504
37:929 Аџић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 23. октобар 2018.
Прихваћен: 20. новембар 2018.

Гордана П. Будимир Нинковић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за друштвено-хуманистичке науке

Бранислав Р. Банић
Универзитет Сингидунум у Београду
Факултет за физичку културу и менаџмент у спорту, Београд

ПАРТНЕРСТВО СА ПРИРОДОМ У ПОЉСКИМ УЧИОНИЦАМА СРЕТЕНА АЦИЋА

Ајсџиракџи: Свој идеал о томе да „удеси згодно местанце где ће поучавати своје ђациће [...] у зеленилу, у слободној природи, изван загушљивих зиданих школских учионица” Сретен Аџић је реализовао оснивањем пољских учионица које су рефлектовале визију и интенције целокупног културног света с почетка двадесетог века, са приоритетом да се при свакој школи обликује школско огледно и инструктивно пољопривредно добро за вежбање ученика у пољопривреди. Овај простор је, у суштини, постао расадник првих еколошких промишљања, најпре у Мушкој учитељској школи у Јагодини, а потом и у другим српским школама. Непобитне чињенице сведоче да је Сретен Аџић, на свој аутентичан начин и на своју одговорност, основао и уредио пет учионица у зеленилу слободне природе – названих *пољске* јер су и лоциране у пољу – осмишљених у виду лепих украсних вртова са пројектованим пољским кућама.

Циљ овог рада је да укаже на актуелност и значај педагошке мисли Сретена Аџића, посебно у димензијама промишљања еколошког образовања, антиципације еколошке кризе и обликовања односа човека и природе. Природа рада захтева квалитативне, аналитичко-синтетичке истраживачке методе са елементима дескрипције, компарације и примену интерпретативне парадигме. На темељу овакве анализе закључили смо да педагошка мисао Сретена Аџића рефлектује контекст савремених цивилизацијских токова са надлазећом расипничком економском логиком и потребу за постављањем принципа еко-етике, коју је овај аутор дао кроз поклич заснован на духовно-моралном мотиву – „назад у природу”, као могућег предупредујућег кратковидог, немилосрдног односа човека према природи, а у корист једне дугорочије максиме одрживости.

Кључне речи: пољске учионице, партнерство са природом, еколошка мисао.

УВОД

Најпре као ђак, а потом и као учитељ Народне школе, Сретен Ацић је пред собом имао идеал да „удеси згодно местанце, где ће поучавати своје ђачиће, у топлије доба године: у зеленилу, у слободној природи, изван загушљивих зиданих школских учионица” (Ацић, 1924: 3).

Овај идеал није га напуштао на вишим филозофско-педагошким студијама у Бечу и Лајпцигу, као ни 1898. године, током боравка у скандинавским земљама, Шведској и Норвешкој, где је проучавајући школске прилике оснажио своју веру у учење у природи. Његова визија о пољским учионицама није била пуста фантазија него озбиљна, вредна замисао која је у тренутку остварења рефлектовала светски тренд и приоритет, визију и интенције целокупног културног света с почетка двадесетог века – педагошки рад на отвореном, свежем, чистом, здравом простору. Интенција ондашњег времена огледала се у потреби да се при свакој школи обликује школско огледно и инструктивно пољопривредно добро за вежбање ученика у пољопривреди, али и место које ће бити расадник и првих еколошких промишљања.

Своје идеје овај визионар најпре је остваривао у портама месних цркава које су му свештеници уступали за привремено ђачко игралиште, а потом и у креативно и аутентично осмишљеним пољским учионицама.

У складу са практичним остварењима, Сретен Ацић је, као управитељ Мушке учитељске школе у Јагодини, обликовао и теоријску студију коју је назвао *Пољска учионица, хигијенско-педагошка установа*, са 66 слика (1924). Поред Предговора и Увода, ова студија садржи шест целина: А) Значај пољских учионица; Б) Употреба пољских учионица; В) Типови пољских учионица; Г) Подизање пољских учионица; Д) Општи осврт; Ђ) Пољске учионице у државним дејим опоравилиштима.

Ова изузетно необична и занимљива студија настала је на темељу властитог искуства аутора и на основу достигнућа и препорука педагошко-хигијенских наука. У њој он образлаже како је на свој начин и на своју одговорност основао и уредио пет пољских учионица – као пет лепих украсних вртова, са пројектованим пољским учионицама. Пољске учионице су постале расадник еколошких мисли најпре за полазнике Мушке учитељске школе у Јагодини, али и свих будућих школа у којима би они поучавали, а убрзо су постале пример и углед свим учитељима у Србији да око својих школа саграде и уреде пољске учионице које сведоче о могућностима другачијег, хуманијег и здравијег приступа процесу учења и поучавања.

ПОЉСКА УЧИОНИЦА

Одмах након постављања за управитеља нове Мушке учитељске школе у Јагодини, 1898. године, Сретен Ацић је почео са остваривањем педаго-

шких замисли са којима се сусретао на својим студијским путовањима по Скандинавији – о учењу и поучавању ван школских зидова, о педагошком раду у слободној, отвореној природи. Када је од Министарства просвете добио земљиште око школе, 1903. године, он је овај простор претворио у леп украсни врт, у коме је пројектовао пољске учионице.

Како је ова установа била новина и у свету и код нас, за њу још није било утврђено прикладно име које би рефлектовало њене интенције. Аутор се у промишљању како да именује учионице освртао на постојећа искуства у свету. Немци су овакве школе звали „Freilichtschulen” – школе у слободној светлости. Међутим, код пољских учионица није у фокусу светлост, него чист, свеж ваздух. Лекари су ове школе називали „школе у природи”, „шумске школе”, изразима који су подесни за пољске учионице у дечијим опоравилиштима – за школе у слободној природи шумовитог краја. Неки изрази, нпр. „учионице у зеленилу” или „учионице у слободној природи”, били су дугачки, са нејасним значењем појмова, или су звучали песнички, нпр. „зелене учионице”. Због поучавања и учења у зеленилу природе, назване су „пољске” – у *пољу*, *напољу*, *пољска* кућица, па према томе и *пољска* учионица – „учионица напољу, ван зидане школске зграде” (Ацић 1924: 8), јер ће ради ти и у нешумовитим, голим просторима, под неким широким орахом или лиснатим дрветом у школском дворишту који не чини шуму, а понекада и као провизорне учионице под кровом од дасака (Ацић 1924: 8–9).

Пољска учионица била је „место у слободној природи, удешена за држање часова редовне наставе ван школских зидова [...] у близини школске зграде, најчешће у школину дворишту, а исто тако у школину врту, или другде, нпр. у оближњој црквеној порти, у оближњој општинској шуми, итд. Главно је да ово место буде склонито од уличне прашине, од ларме, од свињског обора, од коњушница, од ђубришта, и томе сличнога” (Ацић 1924: 10).

Сретен Ацић је рад у овим учионицама најпре замислио, а потом и реализовао као место у посебно обликованој, важној хигијенско-педагошкој установи, лоцираној ван школске зграде, у зеленилу слободне природе уместо у четири школска зида. Пољска учионица морала је увек бити на слободном ваздуху, у зеленилу, под строгим хигијенским и педагошким условима. Пољске учионице имале су и свој шири смисао – биле су пуне светлости, чистог свежег ваздуха, сунца, биле су место за редовно одвијање часова наставе, ван школских зидова, рефлектовале тренд времена у коме су настале – што више наставе и рада са ђацима ван школских зграда и зидова, у лепоти, свежини, светлости слободне природе.

У овом раду детаљније ће се представити значај пољских учионица (хигијенски, педагошки, морални, естетски и социјални), њихова употреба, типови, подизање и дати општи осврт, допринос еколошкој педагошкој мисли, као и педагошке импликације.

А) ЗНАЧАЈ ПОЉСКИХ УЧИОНИЦА

1. Хигијенски значај пољских учионица условљен је местом и положајем – чист ваздух, кисеоник, озон, са минималном количином угљен-диоксида, без прашине, а све то је важно за дечији организам који расте и развија се. Деца која дуго бораве на часовима у непроветреним учионицама у школској згради бледа су, изнурена, успорена, без енергије, брзо се замарају, споро ходају и имају неправилно варење. У пољским учионицама деца постају свежија, здрава, орна, румена, окретна, живља и расположенија за рад и учење.

2. Педагошки значај пољских учионица рефлектује се кроз крилатицу *У здравом телу – здрав дух*. Ђаци који редовно уче и раде у пољским учионицама духовно су орнији за већа интелектуална и психичка напрезања. Учење у пољским учионицама доприноси ведријем и веселијем расположењу, а стално присуство свежег ваздуха доприноси већој пажњи у настави него што је то случај у затвореним учионицама. Схватање и памћење онога што се поучава брже је, боље се повезује и комбинује у логичне мисли, а јасније мисли боље се и говорно интерпретирају – „све душевне функције при настави у пољској учионици потпуније су и интензивније: и пажња, и схватање, и памћење; и мишљење па и говорење” (Аџић 1924: 13). Оно што важи за ђаке важи и за наставнике, па су и они „мање раздражљиви, мање се замарају, ведрији су, еластичнији су и издржљивији [...] и уопште мање пате од исцрпености душевне” (Аџић 1924: 13). У односу на учење и испитивање у традиционалној школској учионици, педагошко искуство је показало да је процес учења у пољској учионици успешнији, да се са истим ученицима за исто време може више и темељније радити и реално остварити у настави често тражено правило – да се за што краће време, са што мање напора, постигне што већи и што трајнији васпитни успех.

3. Морални значај пољских учионица рефлектује се у пријатном духовном расположењу којим ученици приступају педагошком раду, са геслом *Ко љева – о злу не мисли*. Расположени и весели ђаци не могу чинити зло, благо, пријатно расположење води ка сталоженим, сталним, добронамерним, пријатним жељама и радњама, а све скупа води ка добрим *моралним навикама* и крајњем циљу моралног васпитања – обликовању *моралне личности* (Аџић 1924: 14). Ово су душевна стања и процеси који недостају код ученика затворених у зидове школске зграде, која изазива туробност, раздражљивост, незадовољство, освету, бунт, тежњу ка неморалним радњама. Учитељеве моралне поруке боље се прихватају, усвајају и схватају у пољској учионици. Ова, психолошки боља асимилација боље и интензивније прелази у практично остварење, у јаче и интензивније „одушевљење за добро делање” (Аџић 1924: 13–14).

4. Естетски значај пољских учионица огледа се у схватању естетске суштине, у одушевљењу и усхићењу лепим и савременим, а естетски чиниоци снаже морално расположење ђака и логички склад у мислима. Естетска

димензија обликује етичко дело у логичку смисаоност и складност, а највише и најнепосредније – естетски моменат утиче на душу ђака, рад у пољској учионици појачава ефекат естетске важности (Аџић 1924: 15).

5. Социјални значај пољске учионице огледа се кроз јачи социјални учинак, кроз „особен акт социјалног васпитања, који у зиданим учионицама потпуно отпада. То је *интимна веза социјалној развијања са природом*” (Аџић 1924: 15). Овај васпитни утицај је, још пре сто година, постао веома потребан, како у селу тако, још више, у граду. Сретен Аџић сматра да актуелним друштвеним васпитањем млади постају *хиџерсоцијална* бића, упућена на друге људе, како у школи, тако и у професионалном развоју, а нигде као у пољским учионицама човек није „у ближем и интимнијем односу с природом, с биљкама, са животињама, са природним појавама” (Аџић 1924: 16). У овим тежњама мудрог професора виде се дубоке поруке о *партнерству са природом*, поруке које су и данас једнако снажне у својој актуелности, без обзира на проток времена.

Б) УПОТРЕБА ПОЉСКИХ УЧИОНИЦА

Пољске учионице биле су у употреби од пролећа до позне јесени, од тренутка када се дрвеће и шибље разлиста, па све док не опадне. Ученици су и у време хладних пролећних дана и позне јесени молили наставнике да обуку топлију одећу и да иду на час у пољску учионицу. У учионицама се учило и радило свакодневно, осим у случају кише и јаког ветра. Било је „мало наставних предмета који се нису могли обрађивати у пољским учионицама, а то су: – Лепо Писање, јер се нема на чему држати хартија и мастило, Певање и Свирање, што би се ометао рад у другим, суседним, учионицама [...] из Хемије и Физике [...] када су се морали вршити експерименти [...], Гимнастика се ради у нарочитој пољској учионици за Гимнастику, на гимнастишту” (Аџић 1924: 17).

Наставници су се у почетку плашили да ће у пољским учионицама бити смањена пажња ученика у односу на затворену учионицу, али искуство је показало да је пажња ученика у овим учионицама била већа (Аџић 1924).

В) ТИПОВИ ПОЉСКИХ УЧИОНИЦА

Било је више врста пољских учионица; једне су се називале *природним*, а друге *вештачким* пољским учионицама.

У *природне* пољске учионице спадале су оне *најпростије* – у хладу, испод неког гранатог дрвета, где би ђаци седели на трави, а учитељ био поред њих. Подесније су биле пољске учионице у *хладу испод гранама дрвета, са сталним простим клупама*, које су ученици често преносили јер су ишли

за сенком дрвета. Ове учионице могле су да раде и *испод њриродне љрује дрвећа*, али и у *њриродном љају (на окрајку шуме)* у близини школске зграде – ако се испод постави неколико најпростијих клупа, може да се крене и са часовима (Аџић 1924: 19–21).

Вештачке пољске учионице, које су „удешене по нарочитом типу и напред смишљеном плану, могу задовољити све потребе једне пољске учионице” (Аџић 1924: 21). У студији *Пољска учионица*, Аџић је описао је пет главних различитих типова пољских учионица: *кладњак* и *сјеница*; *јод једним дрвешом*; *јод љрујом дрвећа*; у *јолукрују* и *дојунске учионице*.

Учионица *кладњак (вењак)* и *сјеница јод јузавим биљкама* је вештачка пољска учионица под пузавим биљкама, повијушама, може бити врло лепа и целисходна, а уређена у кругу вештачки засађених живих, пузавих биљка повијуша и обликована на више различитих начина: округла, петоугаона, шестоугаона, осмоугаона, у облику ходника (Аџић 1924: 22–25).

Код вештачких пољских учионица које се обликују испод једног или групе дрвећа круна овог дрвећа мора бити крошњаста, више у ширину, да пружа хлад у учионици, а опет да су пуне зеленила и светлости.

Посебно сложена је вештачка учионица у *јолукрују* и *амфијтеатарске јољске учионице* које имају стална седишта, иза којих је заштитна жива ограда, а иза ограде два реда дрвећа ради сенке, док је над главама ученика слободно небо (Аџић 1924: 22–35).

Такође, вредне пажње су *дојунске јољске учионице* – тзв. *јимнастијишта* и *скровијишта (шушњари)*. Гимнастиште је „особене врсте – за телесно вежбање, за соколство, за војно телесно вежбање, као и за ученичко игралиште” (Аџић 1924: 35). *Скровијишта* или *шушњари* су места повучена од главних стаза, где се ђаци могу скрити, наћи заклон као појединци или у малим групама да би „без сметње могли што размишљати, читати, учити, или разговарати, а у зеленилу и тишини” (Аџић 1924: 37).

Прва учионица, на коју је Сретен Аџић био посебно поносан, била је полуамфитеатарска, а пошто су око ње већ били израсли дрвеће и жива ограда, у њој су ученици могли да слушају предавања седећи на столицама и на покретним клупама. Дрвеће и жива ограда око ђачких клупа и око наставничког места пружали су потребну сенку за несметан процес поучавања.

Од јесени 1910. године, почела је настава у још две пољске учионице, које су тада биле потпуно довршене. Наредне, 1911. године довршене су и почеле са радом две раније пројектоване пољске учионице – дакле, било их је укупно пет.

Са мало напора, мало трошкова, а много воље и стрпљења, пољске учионице постале су велика срећа како за омладину, тако и за народ.

Г) ПОДИЗАЊЕ ПОЉСКИХ УЧИОНИЦА

О пољским учионицама Ацић је 1924. године објавио засебну публикацију, књигу *Пољска учионица, хиџијенско-педагошка установа*. Пољске учионице могле су да се организују под пузавим биљкама, под једним дрветом, под групом дрвећа, у полукругу, могле су да буду полуамфитеатарске, амфитеатарске, скровишта или гимнастишта (Ацић 1924: 43–44) – важно је било да околни појас дрвећа даје потребан хлад и дозвољава продор сунчевих зрака (Ацић 1924: 42–127). Књига је богата илустрацијама и цртежима, са пуно практичних искустава и упутстава учитељима како се идеја о пољским учионицама спроводи у дело, како би се „једна корисна ствар могла раширити по целој нашој пространој држави, на општу корист” (Ацић 1924: 11) најпре омладини, а потом и целом народу.

ДОПРИНОС ПОЉСКИХ УЧИОНИЦА ВРЕМЕНУ СВОГА НАСТАНКА

Упркос својој великој скромности, Сретен Ацић констатује помало чудновату чињеницу да *нама* – дакле Србији, припада европски, па и светски приоритет у отварању и обликовању пољских учионица, које су почетком 20. века биле предмет интересовања многих развијених и напредних земаља. О овоме говори непобитна чињеница да се управо Сретен Ацић сматра оснивачем првих пољских учионица фокусираних на здраву децу и одрасле ученике, али осмишљених да делују и као превентива од штетних последица учионица које су зидане у школским зградама. Развијене земље овакав концепт нису биле осмислиле ни за болешљиву децу.

Према писаним изворима, прва земља у којој су створене школе у слободној природи за рад са децом у шумским опоравилиштима била је Немачка, а после ње Енглеска. Прва уређена шумска школа почела је са радом 1909. године у Шарлотенбургу и то за *слабуњава децу*, уз дечије Опоравилиште. Прва пољска учионица у украсном врту Мушке учитељске школе у Јагодини почела је са *редовним* радом годину дана раније, 1908. године. Она је још и пре тога, 1906. и 1907. године, радила са провизорним седиштима – и то за *здраву децу* (Ацић 1924: 5–6). Штампани извештаји из 1909. године, који су пропраћени фотографијама, сведоче да су ђаци седели у учионицама које су имале потребну сенку од потпуно израсле живе оgrade, за чији раст је потребно 6–8 година (Ацић 1924: 5). Ово је непобитан доказ да Србији чак припада и „светски приоритет по питању уређења пољских учионица” (Ацић 1924: 6), јер су се овим школама дивили и амерички посетиоци који су, у оквиру добротворних мисија, боравили у нашој земљи (Ацић 1924: 7).

Развијене земље, попут Немачке и Енглеске, отварале су пољске учионице најпре у терапеутске сврхе – за лечење болесне и слабуњаве деце. У

предратној Србији, ове школе су отворане за *здраве и одрасле ученике*, у профилактичкој, превентивној намери да се код ученика предупреду рђави утицаји зиданих учионица (Ацић 1924: 6), а биле су и егземплар учитељима да, уколико имају подесно земљиште, направе пољске учионице поред своје школе, па су до половине 20. века учитељи основних школа у Србији почели са обликовањем и припремањем оваквих учионица у свом окружењу. Сретен Ацић је поштом слао заинтересованим учитељима пакете резница и семења шибља, са упутствима о узгоју (Ацић 1924: 7).

Овај рад импликовао је многе хигијенско-педагошке користи како за ученике који су учили у светлости природе, тако и за њихове наставнике који су радом у пољским учионицама продужавали себи живот, дуже били здрави, крепки и орни за рад, у корист своје породице и читавог нашег народа. Све ово сведочи о њиховом великом визионарском, световном, духовном и просветитељско-образовном смислу, тако да се радом у овим установама можемо „подичити пред целим светом и репрезентирати се као напредан и културан народ” (Ацић 1924: 9).

ПЕДАГОШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ ДЕЛА СРЕТЕНА АЦИЋА ЗА САВРЕМЕНУ ЕКОЛОШКУ МИСАО – ПАРТНЕРСТВО СА ПРИРОДОМ – БЕЗА ЧОВЕКА И ПРИРОДЕ

Иако у делу Сретена Ацића експлиците не можемо наићи на појам екологије нити на концепт очувања природе, они су имплиците присутни у његовим списима, посебно кроз указивање на значај пољских учионица. Снажна еколошка порука у суштини испуњава мисаони, садржајни, композициони склоп хигијенског, педагошког, моралног, естетског и социјалног значаја пољских учионица. Свеprisутна је и практична димензија односа човека према природи и окружењу, која се рефлектује кроз подизање пољских учионица (њихов избор, засађивање, нега, одржавање, обнављање), уз експлиците праћење еколошке мисли и идеја кроз поклич „Напоље из зиданих учионица у пољске учионице. Напоље из загушљивог затвора школског у свежу, отворену природу око школе. Напоље из загушљивих домаћих соба у свеже зеленило пољских учионица и домаћих баштенских скровишта и шушњара” (Ацић 1924: 128–130), као руководно начело визионара будућности, са жељом за јачањем здравља и напретком тела и душе наше деце, за срећу нашег народа – *Напоље у природу!*

Сретен Ацић је још пре стотину година закључио да „данашњи човек нема више разумевања за природу, ни поштовања према природи, ни обраћања природи, нити ишчекивања благодети од природе – иако је човек сав од природе и у природи. А то је велико зло. Тим се човек изопачава у неко *ванприродно биће* – не у надприродно – него у ванприродно! Ту је данас извор многим и многим друштвеним недаћама и недузима – ту, а не тамо, где

се они обично траже” (Аџић 1924: 16). У овим редовима аутор снажно антиципира еколошку кризу данашњице која се огледа у антропоцентричном односу савременог човека према природи, у агресивној експанзионистичкој економској политици, у научно-технолошкој моћи и рационалности, утилитаристичко-егоцентричном односу човека према природи који је често мотивисан поседовањем, похлепом, користољубљем, уживањем, влашћу над природом. Антиципирајући овакву ситуацију модерности и техничке рационалности, Сретен Аџић у фокус ставља моралну, социјалну, коначно хигијенску потребу за чистим и свежим ваздухом, који крепи дечији организам и припрема га за духовно и физички будног и здравог човека – чиме аутор рефлектује посматрања и опхођења са Земљом као са живим бићем, равноправним партнером у планирању заједничке и једино могуће будућности.

Сретен Аџић види добит социјално-васпитног рада и васпитања омладине у генералном развоју друштва и у том смислу даје веродостојан и прецизан одговор на питање приоритета људских потреба, морала васпитаника које је повезао са природом. Само у овом контексту морално деловање може добити епитет *еколошко* јер снажно заговара концепт *йоврајка* у *йприроду*, очувања природе, концепт културе саживота са окружењем који претпоставља очување биљног и животињског света, неговање племенитих намера у односу човека и природе, спремност на одрицање, на постављање другачијих односа и релација човека и његовог окружења, посматрањем и опхођењем према природи као према живом, равноправном партнеру у планирању заједничке и једино тако могуће будућности.

У свеобухватној, свестраној, мултидисциплинарној студији о пољским учионицама Сретен Аџић (1924) антиципира холистичке димензије човекових релација, погледа према непосредној животној околини, али и целокупном екосистему: земљишту, води, шумама, биљкама и животињама, Сунчевој светлости, свемиру. У том смислу, још пре сто година, аутор оживљава идеју предметног карактера света и људске условљености који се узајамно допуњују, који је присутан у начину на који види раст, развој и напредак, на локалној и глобалној равни (будућност нације), у партнерству човека са природом, у борби за њен опстанак као релевантном елементу опстанка и будућности човека. Овим начелима аутор је антиципирао и развој људских потреба, које се данас снажно рефлектују кроз губитак човекових вредносних оријентација – наиме, са једне стране имамо успон технолошке цивилизације, високи животни стандард и многе животне погодности, а са друге стране присутни су разорни ефекти човековог деловања у односу према природи, стварност са присутном кризом вредности, кризом морала, кризом смисла, веком привидног, али не и суштинског, стварног развоја...

У свом делу Сретен Аџић се имплиците фокусирао на антрополошку димензију и антрополошку основу еколошке вредносне скале која се рефлектује кроз еколошко образовање и утемељио је узорну еколошку етику као теорију о људима које цивилизација није покварила, са веровањем да људи у

вези и у додиру са природом постају племенитији, хуманији, добијају епитет *добри*. У педагошком смислу, овде се импликује и Русоово учење о „племенитом дивљаку” које се оригинално базира на социјалним врлинама у односу на реалну ситуацију живљења. Сретен Аџић је својим делом био визионар онога о чему говоре данашњи заштитници природе и заговорници еколошке етике и еколошког, према природи оријентисаног понашања – неговање екоетичких врлина и социјално-културних механизма који ће јачати карактер промене савести, морала, ставова и односа према природи. Његови текстови импликују очување природне етике, дају животност историјском говору поглавице Сијетла кроз често цитирану реченицу „Природа не припада човеку, већ човек природи” (1854) (према: Ишин-Томић 1994: 22).

У делу Сретена Аџића назире се репродуктивне границе биљних и животињских врста, границе ресурса и надолazeћи економски приступ који не уважава принцип очувања природе и урушава околину. Сретен Аџић као да је препознао надолazeћи расипнички, економски концепт у односу према природи и визионарски поставио принципе еко-етике као предупређења проблема који прети због неограничене експлоатације и немарног односа према ресурсима. У том смислу, благовремено је упутио поклич *Назад у природу*, заснован на духовно-моралном мотиву, као могуће предупређење кратковидом, немилосрдном односу човека према природи, а у корист једне дугорочније максиме одрживости.

Међутим, оно што овај велики визионар ипак није могао до краја да докучи, а што је евидентно у активностима данашњег човека – то је да је одрицање једног човека прилика за другог и да се гласни позиви на савесно еколошко понашање не препознају у скромним интенцијама личне промене у понашању. Морални апели које је кроз визуру времена упутио Сретен Аџић нашој еколошкој свести и савести дугорочно нису уродили плодом. Данашњи човек је у стању да препозна позитиван ефекат свог еколошког понашања, он може мање да вози ауто, да штеди ресурсе, ограничи потрошњу електричне енергије – али само онолико колико и његови сународници то чине. Еколошка свест није гаранција за и еколошки свесно и морално понашање (Андевски 1997; 2001; 2006; Андевски, Кундачина 2004).

Генерацијама које одрастају у данашњем цивилизацијском контексту остаје и даље отворено питање да ли је „мир са природом”, чији је заговорник и Сретен Аџић, само мит који никада није ни постојао, па га је сада само још теже подстакнути педагошким подстицајима, или другачије речено: У којој мери је данашњи човек спреман да прихвати лична одрицања и личне трошкове зарад заштите природе? Има ли смисла, у контексту савремених цивилизацијских токова, веровати у постајање одрживе антрополошке основе за утемељење еколошке вредносне скале која подразумева истинско одрицање, склад у смислу како је то у свом делу иницирао Сретен Аџић?

Колико је данас остало од етаблиране пропагиране еколошке врлине коју је заговарао Сретен Аџић, која је спремна да се одрекне личних инте-

реса у настојању да се успостави један несебичан морал – или су људи, у свом еволуцијском постајању, као и сви други организми, непоправљиво формирани по Дарвиновој теорији развоја „survival of the fittest”.

Нису ли дело и мисао овог великана наше педагошке прошлости антиципација која савршено рефлектује проблематику еколошког искористићавања и његов искрени (и за данашњи контекст неуспео) покушај да се предупреди детерминизам цивилизацијских токова да ће у конфликту између неког „општег добра”, заједничког добра колектива, расе, врсте, народа, дакле неког општег еколошког и појединачног, човековог интереса, свакако победити појединачни интерес?

Ако бисмо беспоговорно прихватили мисао Сретена Ацића која је чврсто утемељена на еколошким врлинама, ако се еколошки разумно понашамо – не прети ли нам опасност да нам се догоди управо оно што се и њему догодило – да баш зато што се понаша онако како то не чине други, разуман појединац страда због својих врлина?

Конечно, у неком утопијском смислу, увек нам остаје његов мудар савет: „Боље је опробати него философирати”.

ЛИТЕРАТУРА

Андевски (1997): Милица Андевски, *Увод у еколошко образовање*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Андевски (2001): Милица Андевски, Еколошко васпитање – еколошко образовање. Педагогија партнерства са природом, *Зборник катедре за педагогију*, 16, 113–118.

Андевски, Кундачина (2004): Милица Андевски, Миленко Кундачина, *Еколошко образовање, од бриге за околину до одрживој развоја*, Ужице: Учитељски факултет у Ужицу.

Андевски (2006): Милица Андевски, *Екологија и одрживи развој*, Нови Сад: Цеком боокс. д.о.о.

Ацић (1924): Сретен Ацић, *Пољска учионица, хиџенско-педагошка усџанова, са 66 слика*, Београд: Штампa графичког завода „Макарије” А. Д., Београд–Земун.

Ишин-Томић (1994): Јадранка Ишин-Томић, *Чувари природе. Писмо индијанској пољавице Сијејла*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Milica J. Andevski
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department for Pedagogy, Novi Sad

Gordana P. Budimir Ninković
University of Kragujevac
Faculty of Education in Jagodina
Department for Humanistic Sciences

Branislav R. Banić
Singidunum University in Belgrade
Faculty of Physical Education and Management in Sport, Belgrade

PARTNERSHIP WITH NATURE IN SRETEN ADŽIĆ'S FIELD CLASSROOMS

Summary: Sreten Adžić implemented his ideal of “arranging a convenient place where he will teach his pupils [...] in greenery, in free nature, outside the stuffy walled classrooms” by establishing field classrooms that reflected the vision and intentions of the developed countries from the beginning of the twentieth century, with the priority to transform, in each school, a piece of property in an experimental and instructive agricultural land for exercising pupils in agriculture. In this way, the first ecological ideas were born in the Male Teacher Training School in Jagodina, followed by other Serbian schools. The irrefutable facts testify that Sreten Adžić, in his authentic way and at his own responsibility, was the first to found and arrange five classrooms in the greenery of free nature – called ‘field classrooms’ because they were located in the field – designed in the form of beautiful ornamental gardens with field houses.

The aim of this paper is to point out the modernity and the importance of Sreten Adžić’s pedagogical ideas, especially in the area of environmental education, which anticipated ecological crisis and the relationship between man and nature in the 20th century. The nature of the paper required qualitative, analytical-synthetic research methods with elements of description and comparison and the application of an interpretative paradigm. On the basis of the analysis, it can be concluded that Sreten Adžić’s pedagogical thinking anticipates the features of the contemporary civilization, with its expansive economic policy, and reflects the need to set the principles of eco-ethics, which Adžić described with his spiritual and moral idea “back to nature”. The main goal of Sreten Adžić was to create a sustainable system in order to prevent the short-sighted, ruthless attitude of man towards nature.

Key words: field classrooms, partnership with nature, ecological thinking.

Јелена М. Младеновић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за природно-математичке
и информатичке науке

УДК 37.018.53
37:929 Аџић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 16. октобар 2018.
Прихваћен: 13. новембар 2018.

Ивана М. Милић
Катедра за друштвено-хуманистичке науке

ПОЉСКЕ УЧИОНИЦЕ – ДОПРИНОС САВРЕМЕНОМ ВАСПИТАЊУ И ОБРАЗОВАЊУ¹

Апстракт: Предмет рада чини представљање пољских учионица као модела савременог приступа образовању и васпитању. Посебна пажња посвећује се доприносу наставе ван зидова учионица, хигијенском и педагошком значају, а све у циљу личног телесног и душевног напретка деце и целокупног друштва уопште. Аутори анализирају књигу Сретена Аџића *Пољска учионица – хигијенско-педагошка усџанова, са 66 слика* из 1924. године. Књига садржи практична упутства како реализовати идеју о пољским учионицама.

У раду су дескриптивном методом представљене пољске учионице као места у природи где је ученицима и наставницима омогућено да кроз интеракцију са природом, окружени зеленилом биљака, у пријатној атмосфери и на свежем ваздуху изучавају природне науке и математику, да читају, записују, послушају звукове из околине, да кроз физичку и умну активност логички закључују и проналазе везе међу садржајима из разних области. Аутори су у закључним разматрањима истакли да је неопходно оживљавање пољских учионица као модела иновирања наставног процеса.

Кључне речи: пољске учионице, Сретен Аџић, савремени приступ образовању и васпитању, интеграција садржаја, холистички развој.

ЛИК, ПЕДАГОШКЕ ИДЕЈЕ И ОРИЈЕНТАЦИЈЕ СРЕТЕНА АЈИЋА

Сретен Аџић, истакнути педагог, методичар и научник друге половине 19. и прве половине 20. века био је више од две деценије на челу најуређеније учитељске школе у предратној Србији. Као велики ентузијаста и један од

¹Чланак представља резултат рада на билатералном пројекту „Претпоставке и могућности развијања иновативних модела наставе у функцији остваривања транспарентности универзитетског образовања и подизања конкурентности на домаћем и иностраном тржишту знања”, који реализују и финансирају Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина (Р. Србија) и Педагошки факултет Универзитета у Приморском, Копар (Р. Словенија) (2017–2019).

најпредузимљивијих људи у образовању тога времена, својим педагошким радом и напредним идејама допринео је развоју учитељских школа у Србији и целокупног тадашњег школства. Поштујући основни принцип практичне педагогије „учећи гледај и гледајући учи” (Парлић-Божовић 2007), кроз практични рад, али и снагом свога духа, настојао је да пронађе педагошке одговоре на актуелна друштвена и васпитно-образовна питања у теорији и пракси. Ипак, он није био теоретичар, а своје списе и забелешке наменио је животној пракси.

Унапређујући наставу тога времена кроз своје педагошко учење и просветни рад, осветлио нам је пут у будућност, изградивши мост до данашњег система институционалног образовања и васпитања.

Ацић износи савремене педагошке идеје о школи, истичући да је стваралачки рад одлика добре школе, да су упућивање или навођење, посматрање, стварање, развијање вештина и умења, подстицање самосталности и дружељубивости руководећа начела у творачкој, радној школи, стављајући на тај начин у други план вербалну методу (Ацић 1939).

Он је био реформатор, учитељ истраживачког духа који је тежио рушењу екстерних ограничења у просветним приликама у Србији и није признавао стереотипе, већ је трагао и проналазио нове методе рада. Дело *Училишљеве забелешке* је збирка његових учитељских и школских доживљаја или случаја, описаних детаља из праксе, у којем је конкретизовао своје педагошке погледе засноване на преживљеним искуствима кроз праксу и педагошки рад на терену. Забелешке „Водена змија”, „Помрачење месечево”, „Кроз васиону” показатељи су да је Ацићева настава била очигледна, да су екскурзије, наставна средства и активни начин усвајања садржаја били примарни принцип његове наставе (Ацић 1924б).

Ацић се интересовао за астрономију, природне науке, посебно је волео ботанику, па се његова свестраност рефлектовала и на његов рад. Водио је ђаке да посматрају ноћно небо, наводећи их да сами спознају значај астрономије, те постојање календара, мерења тачног времена или значај географске карте. Са ученицима је планирао изглед школског врта и сађење биљака, показивао им је медоносне и лековите биљке, упознајући их и са народним именима тих биљака. Правио је играчке од дрвета и хартије и показивао ученицима како се њима рукује. Према његовим речима, све у настави полази од доживљаја, стога је своја угледна предавања описивао до детаља, будући дивљење, пажњу, интересовање и поштовање код својих ученика. Доживљаји и доживљавања постају тако његово, али индиректно и савремено педагошко начело. Сведоци смо да се данашња савремена педагошка мисао и пракса све више базирају на активности и већем ангажовању ученика у настави.

Ангажовањем Сретена Ацића, стара, оронула зграда бившег Округног суда и Војне команде у Јагодини прерасла је у модерну школу, а њено отварање изазвало је велику пажњу, чак су и изасланици бугарско-грчког министарства просвете долазили да проучавају живот и рад у јагодинској школи.

Ученици школе, усмераваани и предвођени Сретеном Ацићем, пусто и баровито земљиште поред зграде преобратили су у воћњак и парк. Нешто касније, припојено је велико земљиште у близини школе, те је на њему засновано пољопривредно школско имање. Нераскидива веза је постојала између Ацића и његових ђака, те су јагодинску школу, да би одржавали предавања, обично из хигијене, пољопривреде, алкохолизма, задругарства будућим колегама, посећивали бивши ученици те школе, тада учитељи који су се истицали својим радом.

Велика је заслуга Ацића у изради нацрта и за друге јавне и приватне вртове широм Јагодине.

ПОЉСКЕ УЧИОНИЦЕ И ШКОЛЕ НА ОТВОРЕНОМ

Идеја о пољским учионицама или учионицама на отвореном покренута је почетком 20. века са жељом да се деца оболелој од туберкулозе, која су изостајала са наставе јер су била изолована у санаторијумима, помогне у савладавању школских обавеза на свежем ваздуху. Рад у пољским учионицама показао се као решење, а медицинско особље је учествовало у здравственој едукацији, пратило и бележило опоравак болесника. Ефекти наставе у пољским учионицама били су позитивни (Феслер 2000).

Према сачуваним подацима, зна се да је 1909. године у немачком градићу Шарлонтенбургу отворена *шумска школа* за опоравак и образовање болесне деце у шуми борова, уређеном парку природе (Ацић 1924: 5–6). То је била прва школе те врсте у Европи. Конструкција зграде је била скромна, али пажљиво планирана за наставу. Предвиђен је био простор за свако дете понаособ, а све у складу са њиховим интересовањима, потом простор за поврће и остало биље и дистрибуцију семена, за гимнастику и игре на отвореном, за изградњу кућица и кавеза за љубимце о којима би се деца старала, стазе за шетњу и изучавање природе, посматрање живота биљака и животиња, промене годишњих доба и осталих аспеката природних наука. Искуства стечена током активности у оваквом, отвореном окружењу повећивана су и примењивана на наставу осталих предмета, цртања, аритметике, географије, читања, музике. Слично су биле организоване и остале школе у Европи; тако је школа у близини Бирмингема у Енглеској поседовала зграду са уређеним собама, купатилима, кухињом, баштом, игралиштем и делом где су неговане животиње. За двадесет петоро деце били су задужени доктор, медицинска сестра и један учитељ, који је реализовао наставу природних наука, ручног рада, хигијене и физичког васпитања.

Доктор Алберт Матју (Albert Mathieu) на трећем интернационалном конгресу школске хигијене у Лондону 1907. године истиче: „More air! More air in the schoolroom, more air in the lungs, more air in the curriculum!” (Кингсли, Дреслар 1916: 196). Идеја школа на отвореном је да пружи знање усме-

рено на потребе, у складу са могућностима сваког поједница, уз смењивање усмерених активности и одмора. Више слободе оставља више могућности за испољавање оригиналности у постизању резултата.

У то време идеје о пољским учионицама се реализују и у Италији, Француској и Мађарској. У Риму је постојала путујућа школа, где су деца носила камп столице и књиге преко рамена и ходала од места до места за учитељем. У пољским учионицама у Фиренци смењивала се настава са гимнастиком, баштованством, слободним активностима и игром, уз краће шетње.

У Америци су такве школе похађала деца лошег општег здравља, здравствено запуштена, неухрањена, анемична, са туберкулозом, али су ту боравила само током лета, у зградама попут шатора или једноставне структуре, као један вид летње школе. Касније су поједине школе адаптиране и за боравак током зиме, чак до 12 °С, али су деца била омогућена зимска одела (неки вид вреће за спавање или пиџаме од вуне преко одела), те су могла да седе напољу топло обучена. Захваљујући добрим архитектонским решењима, неке зграде су имале могућност отварања целе једне стране зида или су имале прозоре на врху и стално отворене. На тај начин су деца посматрањем живих бића имала могућност да уче о природи, а самим тим и да живе у складу са њом. Реализацији физичких вежби, у простору за игру или у башти, исхрани и адекватној одећи поклањана је посебна пажња. Како је расло интересовање за пољске учионице и школе на отвореном, тако се повећавао њихов број, па су формиране у преко тридесет градова Америке и то за здраву децу.

Изградња пољских учионица представљала је савремени искорак школства у и тадашњој Србији. На територији Србије пре Првог светског рата постојале су четири учитељске школе, од којих су женске биле у Београду и Крагујевцу, а мушке у Алексинцу и Јагодини. По педагошкој делатности и интернатском уређењу, јагодинска школа се истицала као најбоље уређена школа на Балкану, те је као таква привлачила стране делегације и појединце. Захваљујући Сретену Ацићу, који је био њен управник, разрушена зграда на ледини постала је утицајна школа са уређеним вртом и пољским учионицама каквих није било у другим учитељским школама у Србији. У школи су се обављали практични пољопривредни радови на школском инструктивном добру и неговао ручни рад у радионици опремљеној алатом, примењивана су правила о радном и времену за одмор, које су питомци школе проводили у „певању, свирању, у игри и мудрим забавама” (Стојановић 1924).

Пољска учионица је дефинисана као место у природи, направљено за држање часова редовне наставе ван школских зидова. Најчешће је у близини школске зграде, у школском дворишту или врту, у порти цркве или оближњој општинској шуми. Назив *пољска учионица* формиран је од термина *пољу*, *напољу* и означава учионицу напољу, ван зидане зграде. Ацић је разматрао и назив *зелене учионице* али је сматрао да је овај израз сувише песнички. Иако

је предвиђао да ће термин *пољска учионица* у Србији бити промењен јер је за то доба представљао новину, он је до данас остао исти. По Европи су их у то доба називали *школе у природи* или *шумске школе*, али се он није слагао са наведеним терминима из разлога што пољске учионице нису увек у природи или у шуми.

Основни захтев пољске учионице јесте да буде ван уличне прашине, буке, саобраћаја и томе слично. Она мора бити на отвореном, слободном ваздуху, у зеленилу, увек под строгим хигијенским и педагошким условима. Управо су овако биле уређене пољске учионице Сретена Аџића када је постао управитељ нове Мушке учитељске школе у Јагодини. Велика је била његова заслуга у ангажовању и привлачењу пажње тадашњег министарства просвете Србије да за пољске учионице откупи 10.5 хектара земљишта у близини школе. На том простору је настало огледно и инструктивно пољопривредно добро, за ученичка вежбања будућих учитеља, које је те исте, 1903. године претворено у леп, украсни врт, са унапред пројектованим пољским учионицама. Прва полуафмитаатарска учионица за предавања, са столицама за седење и покретним клупама, изграђена је неколико година касније, 1906. године, са подигнутим задњим делом, тако да ученици у предњим клупама седе најниже, а они иза добро виде и чују наставника. Место за наставника је такође издигнуто. Ове учионице могле су се користити за општа предавања или за пољске свечаности, скупове ученика (до 400 ученика) и слично, а биле су ограђене живом оградом.

Учионице су коришћене од пролећа до јесени, и по сунчаном и по хладном времену, изузев у случају кише и јаког ветра, за скоро све предмете осим лепог писања јер није било могућности да се држи хартија, док је настава гимнастике реализована у посебној учионици на отвореном – на гимнастишту. Постојала је бојазан наставника да ће ученичку пажњу и наставу у пролеће да омета лет и песма славуја, којих је у врту било шест парова, међутим, предавања су увек настављана са још већим расположењем.

Према Аџићу, постоје два типа пољских учионица – *природне*, где деца седе на трави, испод разгранатог дрвета или у шуми и *вештачке*, које су плански осмишљене и различитог облика (хладњак и сјеница, под једним дрветом, под групом дрвећа, у полукругу и допунске учионице). Такође, у књизи *Пољска учионица* описује план израде и материјале које треба користити и детаљно наводи биљке најпогодније за ту сврху.

Посебну пажњу привлачи његова идеја о изради допунских пољских учионица, где наводи:

- гимнастиште – за вежбање, соколство, војно вежбање и ученичко игралиште;
- скровишта (шушњари) – скровита места где могу да се склоне појединци или мање групе ученика како би могли на миру да размишљају, читају, разговарају, а све у зеленилу и свежини, окружени ароматичним четинарима.

Могу да буду за дружење или за читање и учење, када су клупе окренуте једна од друге;

– украсни школски врт и пољопривредно добро, али не за редовна предавања, већ за учење уз шетњу, нарочито рано ујутру и предвече. Ацић препоручује свакој школи да направи парк, у коме треба засадити најважније биљке наше земље и који би био очигледно средство за изучавање ботанике.

Украсни школски врт јагодинске Мушке учитељске школе је био ботаничка башта са 205 врста шибља и дрвећа из Србије и Балканског полуострва, као и 310 врста биљака са свих осталих континената. Наше врсте су биле засађене по ботаничком „азбучном” реду, односно по сродности врста (Ацић 1924а). Шибље и дрвеће је било распоређено према висини, боји и облику лишћа у уметнички обликован врт, који је изазивао дивљење сваког ко је у њега крочио.

Пољопривредно добро било је уређено на сличан начин, а ученици су га користили под надзором учитеља. Простирало се на 10.5 хектара и било је једно од уређенијих имања у Србији, на коме је могла да се изводи практична обука ученика из пољопривреде. Ученици су из повртњака, шљивака и винограда добијали намирнице за исхрану. Практичне вештине питомци су стицали и у богато опремљеним радионицама за ручни рад (Ристић 1939).

Током Првог светског рата, школа и парк су претрпели велика оштећења. Школа је прорадила 1919. године, али је због материјалне оскудице било врло тешко вратити јој изглед у стање пре рата.

Ацић се није бавио излетничким похођењем школске околине, већ је током дугог низа година студиозно и предано радио на пројектовању и уређивању амбијента у природи за учионице, у којима би ученици и учитељи често могли да бораве и раде. Јагодинске пољске учионице нису биле само места за боравак у природи, већ и најпогоднији амбијент за реализацију образовно-васпитних садржаја.

ДОПРИНОС АЦИЋЕВИХ ПОЉСКИХ УЧИОНИЦА И ШКОЛА НА ОТВОРЕНОМ ХОЛИСТИЧКОМ РАЗВОЈУ ДЕЦЕ

Допринос пољских учионица је вишеструк. Оне, према Ацићу, имају хигијенски, педагошки, морални, естетички и социјални значај. Ево како Сретен Ацић описује хигијенски значај, који поставља на прво место: „Чист, свеж ваздух, засићен кисеоником, често измешан и са озоним, а са минималним количинама угљен-диоксида, прашине и других примеса, од неочењене је вредности за човечији организам уопште, а за дечји организам, који тек расте и развија се, још је од неизмерно веће вредности.

Без довољно животворнога кисеоника у ваздуху оксидација је дечје крви недовољна, те су стога и све органске функције неправилне. Од тога

после и дечији организам омлитави, закржља, постане неотпоран према заразним клицама, а добивену болест тешко пребољева, и још се теже од ње опоравља” (Аџић 1924а: 12).

Редовни боравак деце у пољској учионици доприноси стварању ведре атмосфере за рад, веселом расположењу, деца су пажљивија и заинтересованија за садржаје, њихови доживљаји су интезивнији и потпунији, брже и трајније памте и лакше примењују стечена знања. Аџићеве речи потврђују претходну констатацију: „Што ова деца схвате у пољској учионици од наставе, то се брзо и потпуно апсорбује и асимилује душевно, те све боље задржавају и памте, затим запамћено боље комбинују и везују у логичке мисли, а те мисли боље слажу у говорно изражавање” (Аџић 1924а: 13). Усклађеност душевних, менталних и физичких функција – у здравом телу је и здрав дух (*Mens sana in corpore sano*) – примарно је начело Аџићевог рада. У пољским учионицама васпитни успех је већи и трајнији, а ученици са мање напора, за краће време, успевају да савладају предвиђене садржаје, темељитије и потпуније их схватају него кад их уче у затвореној учионици, између четири зида школе. На душевно стање ученика пријатно, благо окружење у природи има позитиван утицај, а сталожене и добронамерне радње даље воде формирању моралних навика јер „ко пева – о злу не мисли, тако се то може рећи и: ко је расположен и весео, тај не може чинити зла” (Аџић 1924а: 14).

Рад у естетски удешеној учионици пружа боље услове за схватање естетске суштине, за одушевљење оним што је лепо и савремено и постизање логичког склада у мислима, чиме естетско делање постаје уједно и етичко, испуњено логичким смислом (Аџић 1924а: 15). Кроз наставу у пољским учионицама ученици се социјално развијају и стварају интимну везу са природом. У данашњем васпитању човек је све више усмерен само на човека, удаљен је од природе, постаје ванприродно биће, а институционализовано образовање не олакшава и не доприноси његовом ступању у интеракцију са природом и истинском образовању људског бића.

Стога социјално-васпитно подизање омладине треба да иде у правцу општег друштвеног развоја, са тежњом да се омогући и продуби веза са природом, где ће свако имати више разумевања и поштовања према њеним благодатима. Човек треба да постане и остане природно биће, а то се постиже само усмеравањем од најранијих дана дечијих живота.

Пољске учионице олакшавају, мање замарају (душевно и физички) и саме учитеље, омогућујући им еластичност у раду, боље извођење закључака и моралних поука на часовима, а усхићење и интензивније ангажовање учитеља у раду код деце додатно буди „одушевљење за добро делање” (Аџић 1924а: 15).

Пољске учионице или школе на отвореном имају велике предности у образовању тела и ума ученика, посебно за децу из урбане средине. Њихово постојање такође доприноси лечењу оболелих од хроничних респираторних болести, попут плућне туберкулозе, узнапредовале фиброзе и бронхиекта-

зија. Истраживање спроведено тридесетих година прошлог века показало је побољшање здравственог стања оболелих од астме код четири петине болесника након њиховог доласка у школу на отвореном. Такође, дневне школе на отвореном сматране су корисним за нервозну децу јер њихова раздражљивост није имала познатих узрока, физичких и психолошких. Боравак у школама на отвореном на овакву групу деце имао је благотворно дејство, док би боравак у кућним условима и напуштање школе на отвореном оставио негативне последице, успорио развој и напредак у сваком аспекту (Бернс 1937).

У пољским учионицама или школама на отвореном придавана је важност правилној исхрани, због физичке исцрпљености, неухрањености деце и недостатка енергије за правилан рад нервног система. Управо зато су израђиване посебне табеле са предложеним намирницама и калоријским вредностима које деца треба да добију за оброке или одговарајуће дијете, у зависности од потребе и општег стања сваког детета. У периоду 1913–1914. године у Америци је било много деце која су похађала јавне школе на отвореном, а испољавала су клиничке симптоме малнутриције (Кингсли, Дреслар 1916).

Такође, поред физичког значаја за опште здравствено стање деце, правилна исхрана је имала и васпитну улогу. Тако су деца учена да заједно са учитељима, у оквиру предмета Домаћинство, планирају и спремају поједине оброке кроз забаву и као релаксацију, да их сервирају, а потом све распreme и оперу посуђе после јела. Обавеза практичне припреме obroка омогућавала је остваривање васпитних задатака наставе, кроз социјализацију и дружење. Велики је значај пољских учионица, школа на отвореном у континуираном и константном праћењу здравственог стања ученика. С обзиром на то да су у оквиру таквих институција хигијенски стандарди веома високи (строга стерилизација због туберкулозе и одређених болести деце), доктори и сестре вршили су улогу медицинског супервизора пратећи и бележећи здравствено стање сваког ученика (у Њујорку је 1913. године објављен конкурс за позицију медицинског супервизора у школама на отвореном, а доктор који се јавио је волонтерски обављао предвиђене дужности). Осмишљен је био протокол визите и праћења здравља ученика током дана, а редовно је деци мерена тежина, напредак, малформације, обављани су систематски прегледи, а свако дете је имало картон у који је недељно уписивано опште здравствено стање (Кингсли, Дреслар 1916).

Школе на отвореном доприносе успостављању хоризонталне повезаности између породичног и институционализованог васпитања, а све у циљу свеобухватног развоја детета. Полазна тачка у Ацићевим педагошким разматрањима је управо целовити развој човека, „јединство телесних и душевних својстава, то јест концепција о интегралности и целовитости човековог физичког и духовног бића” (Парлић-Божовић 2007: 203).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Учионице у природи, на отвореном, првобитно су имале намену да болесној или деци на опоравку омогуће континуирано похађање наставе. Првенствено су школе биле лоциране у шуми, а, у појединим случајевима, у парковима или на већем земљишту, на крововима градских зграда или на напуштеним одмориштима, па чак и плажама. Природна средина, на чистом ваздуху, уз усмерене или слободне активности, без буке и осталих стресора који могу довести до поремећаја равнотеже у организму детета, потом интеракција са животињама и биљкама, посматрање и истраживање окружења – представљају доминантни метод рада школе на отвореном. Иако су примарно настале из тежње за очувањем хигијене и едукацијом о здрављу тела деце и као резултат идеје о формирању подстицајне средине за децу која нису могла да напредују физички ни ментално у току школовања у регуларним школама, концепт учионице/школе на отвореном представља значајну промену предузету у школском менаџменту у то време.

Насупрот томе, пољске учионице Мушке учитељске школе у Јагодини образоване су да би здравим ученицима била пружена прилика да у природи изучавају школске предмете. Ацић је истицао значај учитељске професије, те је школу представио као „храм среће – или гробље несреће свакога народа. Наставници су свештеници у томе храму – или гробари у томе гробљу” (Ацић 1891). Његове заслуге односе се и на критичко сагледавање наставног плана и трајности и функционалности знања. Он инсистира да се већа пажња посвећује знању које иде у дубину, а не умењу и површини у схватању, размишљању и расуђивању. Према његовим речима, наставни план је у то време био опширан, па се стога морао прелазити брзим корацима и површно. Зато је увео наставни план по шведском примеру, где је тежиште са теорије пребацио на праксу у вежбаоницама. Први је покренуо питање доживљајног поткрепљења сазнања у настави (Ацић 1924а), што је данашњи допринос темељној теоријској обради методика свих наставних предмета и извешбавности будућих учитеља за практичну реализацију наставе у основној школи.

„Живот и дело посветио је образовању и васпитању, уверен да је то најбољи пут развоја Србије и њене просвећености” (Парлић-Божовић 2007:15).

Ацићеве речи из дела *На ливадици вечности* остављене су у аманет будућим генерацијама: „У нашем лепоме школском врту, у Мушкој учитељској школи јагодинској, налази се једна прекрасна ливадица, коју ја називам Ливадица Вечности, а то стога, што се на тој ливадици налази засађено дрвеће, које собом претставља за човека читаву вечност. Ту су пре свега сви наши храстови, чији живот достиже старост и преко хиљаду година, а кад се употребе као грађа у води, трају још и другу целу хиљаду година. Затим је ту и тиса, која може да живи неколико тисућа година. Пак је, онда, ту и мамут-дрво или секвоја, које живи и до седам, па и до осам хиљада година. А најзад је ту и гинко, који собом претставља у еволуцији биљног царства

време од неколико милијона година. Па, зар те цифре не претстављају собом читаву вечност за кратковечног човека. Ето, зашто сам овој лепој ливадици дао име Ливадица Вечности... Да бих могао чешће и удобније уживати у њој, и утонути у маштања која она изазва у моме духу, наместио сам преко пута од ње, на најзгоднијем местанцу, клупу, укусну и удесну. А то је опет под једном омањом биљном вечношћу, једном сребрнастом словенском липом, која живи и до хиљаде година, али која нас, Словене, увек потсећа на оно прастаро доба, када су наши стародревни Словени, на острву Рујану (сада Ригену), приносили под липама жртве својим древним боговима, са религијским играма и песмама око жртвеника... Сви су ови наши храстови ту, на Ливадици Вечности, у свом родбинском друштву, где су се примили и ужилили, засађени рукама ђачким и мојим, и где сад мирно расту и напредују, у свом дрвеном детињству, а где ће, у доба свог мужанства и зрелих дрвета, опомињати, својом дуговечношћу, савременике своје на њихов кратковечни живот људски” (Ристић 1939: 70).

Замисли и идеје Сретена Ацића биле су савремени искорак, не само у предратној Србији него и у свету и свакако су представљале иновацију у организацији школског система. Примењиве у данашњем васпитно-образовном систему као вид амбијенталне наставе, допринеће холистичком развоју деце, што је коначна тежња савременог друштва.

ЛИТЕРАТУРА

Ацић (1891): Сретен Ацић, *Српска национална школа*, светосавски говор, Београд: Парна штампарија Народне радикалне странке.

Ацић (1924а): Сретен Ацић, *Пољска учионица – хигијенско-педagoшка усџанова (Salles d'étude en plein air, institution hygiénique-pédagogique): са 66 слика*, Београд–Земун: Издање Министарства народног здравља, Штампa графичког завода „Макарије” А. Д.

Ацић (1924б): Сретен Ацић, *Учишћеве забелешке, низ примера из васишћачкога рага*, Београд: Издавачка књијарница Геце Кона.

Ацић (1998): Сретен Ацић, *Увод у науку о васишћању*, Јагодина: Учитељски факултет.

Бернс (1937): С. L. С. Burns, *Open-Air Schools, Medical Officer*, 57, 191–192.

Кингсли, Дреслар (1916): S. C. Kingsley, F. B. Dresslar, *Open-air schools, Bulletin*, 23, Washington: Government Printing Office.

Николић (2000): Миодраг Николић, *Учишћевска школа у Јајодини, понос наше младосишћи*, Јагодина: Историјски архив.

Парлић-Божовић (2007): Јасна Парлић-Божовић, *Педagoшко учење и просветишћни раг Срешћена Ацића*, Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Ристић (1939): Милован Ристић (ур.), *Срећен М. Ацић. Сјоменица у славу учитеља, професора, директора, педагога, научника и народног просветитеља од захвалних му ученика и поштовалаца*, Јагодина.

Стојановић (1924): Јосиф В. Стојановић, *Двадесетпетогодишњица Мушке учитељске школе Јагодинске: са 21 сликом у тексту*, Београд: Штампарија Дом.

Феслер (2000): М. D. Fesler, Open-Air Schools, *The Journal of School Nursing*, 16 (3), 20–25.

Jelena M. Mladenović

University of Kragujevac

Faculty of Education in Jagodina

Department for Natural Sciences, Mathematics and Informatics

Ivana M. Milić

Department for Human Sciences

SRETEN ADŽIĆ'S FIELD CLASSROOMS AND THEIR CONTRIBUTION TO CONTEMPORARY EDUCATION

Summary: The paper deals with field classrooms as a model of the contemporary approach to education. Special attention is given to the hygienic and pedagogical impact of this kind of teaching to children's physical and mental development and the development of the society as a whole. Sreten Adžić's book *Field classroom – hygienic and pedagogical institution* (1924) was analysed. The book contains practical instructions for creating field classrooms.

By using the descriptive method, field classrooms are analysed as outdoor places in which students can learn natural sciences and mathematics, read, write, listen to nature sounds, practice logical reasoning skills and make connections between different subjects contents, through interacting with nature, surrounded with greenery, in an enjoyable environment in the fresh air. It can be concluded that the idea of using field classrooms in teaching should be revived as a way of modernizing the educational system.

Key words: field classrooms, Sreten Adžić, contemporary approach to education, integration of teaching contents, holistic development.

Група ученика трећег разреда (XIV коло) на часу у пољској учионици, април 1914. године

Оливера Д. Цекић Јовановић
Александра М. Михајловић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за дидактичко-методичке науке

УДК 371.311.5
37.018.53(497.11)"19"
37:929 Ацић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 16. октобар 2018.
Прихваћен: 13. новембар 2018.

ИНТЕГРАТИВНИ ПРИСТУП У ПЕДАГОШКО- -МЕТОДИЧКИМ ИДЕЈАМА СРЕТЕНА М. АЦИЋА

Апстракт: Својим педагошким идејама Сретен Ацић, као присталица идеје о целовитом развоју личности, извршио је снажан утицај на васпитно-образовне токове у Србији. Његова размишљања допринела су развоју модела учења који се и данас користе у школама. Актуелност Ацићевих идеја огледа се у томе да су оне уграђене у нове васпитно-образовне правце у контексту савремених стратегија и законских решења Србије. Циљ рада је утврдити да ли се и на који начин кроз педагошко-методичке идеје Сретена Ацића препознају корени интегративног приступа настави. Истраживање је реализовано применом дескриптивне методе и поступком анализе садржаја. Размотрена су теоријска полазишта, могућности и изазови примене интегративног приступа. Полазећи од концепта ванучионичке наставе у Ацићевој школи, сагледан је развој поменутих идеја до данашњих дана. Резултати истраживања потврђују да се у Ацићевим идејама препознају савремени концепти интегративне наставе, као и дидактички принципи који се и данас примењују.

Кључне речи: интегративни приступ, ванучионичка настава, савремена настава, дидактички принципи.

УВОД

У раду ћемо се бавити истраживањем педагошко-методичких идеја српског педагога Сретена М. Ацића, управитеља прве Мушке учитељске школе у Јагодини. Пошто је упамћен по многим за то време иновативним схватањима образовања, циљ нам је да сагледамо актуелност његових идеја у савременим концептима образовања. Чињеница је да је био ван оквира свог времена са идејама до којих је долазио образујући се у Аустрији, Немачкој и Шведској. С тим у вези сагледаћемо да ли се у савременим концептима образовања, који се базирају на интегративном приступу, препознају елементи његових педагошко-методичких идеја. Током боравака у Аустрији, Немачкој и Шведској, Ацић се упознао са неким тадашњим савременим то-

ковима и иновацијама у образовању, али је прихватио само оно што се могло применити у српском образовном систему.

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ

Настава која доминира у основним школама изложена је критикама због честе примене традиционалних метода, фронталног рада, недовољно наставних средстава, што има за последицу низак квалитет стечених знања (Ивић, Пешикан, Антић 2001). Традиционална настава усмерена је на предмет и најважније је то што се ради на самом часу и шта говори наставник (Мандић 2016). Данас се пред школу постављају другачији задаци припреме младих за живот и рад у технолошки променљивим и нестабилним условима. Из тог разлога, савремена настава мора бити усмерена на ученика, како би у будућности био оспособљен за живот и рад у „активном друштву” динамичних промена. С тим у вези, интересовања друштвене заједнице усмеравају се ка подизању квалитета наставе и стварању школе у којој ће се усвајати функционална знања. У земљама као што су Финска, Енглеска, Велс, француски део Белгије, како би се превазишли поменути недостаци наставе, са предметног модела прешло на интегративни приступ (Спасеновић, Хебиб 2014).

Гледано са аспекта разредне наставе, строго дисциплинаран приступ у коме су појаве и догађаји разврстани као предметна подручја одређених наука није погодан, јер се појавама и процесима не прилази целовито, „полазећи од њихових међусобних и видљивих веза” (Спремић-Солаковић 2009: 401). Дакле, промене треба да обухвате успостављање међусобне везе између свих елемената у наставном процесу, у свим подсистемима и системима. У том контексту, интегративна настава је модел у ком строго повучене границе међу предметима не постоје, већ се различите области изучавају интегративно, у међупредметној повезаности. Ученици решавају проблеме, постављају питања и трагају за одговорима у непосредном окружењу и сагледавају различите димензије једног проблема, из различитих углова и са различитих страна (Ђорђевић 2007).

У складу са претходно поменутих трендовима у свету, стратешки документи који се баве образовањем у Србији такође истичу важност интегративног приступа. Анализом документа Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године (2012; у даљем тексту: Стратегија) уочили смо да она предвиђа развој дивергентног мишљења ученика, стваралачких способности, креативних потенцијала и стицање квалитетнијих практично применљивих знања из различитих области, а уједно и тежњу ка међупредметном планирању и повезивању наставних садржаја. Стремљење ка примени интегративног приступа уочава се и у делу Стратегије у коме се истиче да у циљу побољшања квалитета наставе треба осмислити тематизоване настав-

не програме. Циљ тих програма је, како се наводи, адекватније и потпуније изражавање повезаности и целовитости природних, друштвених и других социокултурних подручја која се изучавају у основној школи. Ова констатација за собом повлачи и то да се у складу са моделом тематског и оперативног планирања, према целовитој и унутрашњој дидактичкој структури градива, адекватно изаберу и остали методички елементи: наставна средства, облици рада, методе, поступци, системи, иновативни модели и др., како би се одређене појаве, процеси и законитости у природи и друштву боље разумели и усвојили (Стратегија 2012). При томе, нарочито су актуелне тенденције отварања школе ка непосредном окружењу и реализација наставе у аутентичном окружењу, односно амбијенту (Анђелковић, Станисављевић Петровић 2013), кроз интегрисање различитих области.

На основу претходних разматрања и теоријских полазишта сагледали смо развој интегративног приступа и кроз идеје Сретена Ацића који је извршио велики утицај на српску педагошку и културну јавност, а забележено је „да се о мало ком српском педагогу високог ранга, какав је био Ацић, мање писало и говорило” (Парлић-Божовић 2006: 157).

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања приказаног у раду јесу педагошко-методичке идеје Сретена Ацића о хармонијском развоју ученикове личности. Циљ истраживања је утврдити да ли у забелешкама и списима о Ацићевом васпитно-образовном раду постоје концепти савремених токова у образовању који се односе на иновативне наставне моделе и дидактичке принципе.

Постављени циљ реализован је кроз следеће задатке:

1. Утврдити да ли у Ацићевим педагошко-методичким идејама могу да се препознају елементи који се заснивају на концепту интегративног приступа настави (амбијентална, пројектна, тематска...);

2. Утврдити да ли у Ацићевом васпитно-образовном раду могу да се препознају неки дидактички принципи на којима се базира савремена настава.

Приликом проучавања и анализирања прикупљених Ацићевих текстова¹, који су представљали узорак истраживања, користили смо методу теоријске анализе и дескриптивну методу.

¹ Ацићеве забелешке и списи, од којих су неки похрањени у манастиру Враћевшница, а остали у Библиотеци Факултета педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

Када је у питању први истраживачки задатак, анализом садржаја Ацићевих списа и остале литературе дошли смо до закључка да се као један од заједничких кључних појмова јавља *интегративни приступи*. Само значење интегративне наставе дефинише се на различите начине, а подразумева стварање смислених веза између сличних делова градива различитих дисциплина и сагледавање различитих димензија једног проблема. У основи идеје о концепту интегративног приступа стоји идеја о хармонији која потиче још из Старе Грчке. У складу са тим, и у Ацићевом педагошком раду препознајемо поменуте елементе интегративног приступа који су доминантни у његовој идеји о целовито осмишљеном систему који би требало да пружи подршку да се омладина развија хармонијски, дух и тело подједнако.

С обзиром на то да се у оквиру интегративне наставе садржаји из једне дисциплине примењују у другој, уочавамо да Ацић кроз своје примере из праксе подстиче ученике да уочавају различите перспективе, да повезују чињенице, критички и креативно размишљају о идејама, да на различите начине обрађују и сазнају, доживљавају садржаје и стварају своје оригиналне индивидуалне радове (Ацић 1924).

Претходно поменуте педагошке идеје присутне су и представљају савремену тежњу наставе коју препознајемо у наведеним стратешким документима Србије. У Правилнику о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања (у даљем тексту: Правилник) истакнуто је да се приликом планирања наставе и учења треба руководити интегрисаним приступом кроз хоризонталну и вертикалну повезаност унутар истог и између различитих предмета (*Службени гласник РС – Просветни гласник* 2017). Ученике би требало оспособити да боље разумеју и схватају садржаје, сагледавају одређена питања и проблеме из различитих углова и са различитих страна, развијају навике да појаве, процесе и односе у окружењу посматрају дубље и целовитије, те да јединствено и целовито сагледавају свет који их окружује (Спасић-Стошић 2014: 502). Функционалним повезивањем грађе различитих предмета, који су слични или се међусобно прожимају, ученицима ће се олакшати да повежу укупно знање и увиде да предмети које уче нису непотребни и неповезани, него чине јединствену, смислену целину (Хурић 2014). У складу са тим, уочавамо да интегративни приступ представља основу бројних иновативних модела наставе, међу којима посебно истичемо амбијенталну, истраживачку и пројектну наставу.

Ако се осврнемо на Ацићеву белешку „Што да млатим празну сламу, учећи вербално у школској учионици, кад све то са мало више труда може да се изучи много боље у природи” (Ацић 1924: 99) и његово начело *учење у природи и учење од природе*, уочићемо елементе који чине основ амбијенталне наставе. Наиме, према Ацићу, главни недостатак традиционалне наставе

јесте што се одвија унутар учионице и тако деца остају ускраћена за прави осећај природног окружења у коме одрастају. За разлику од дуге образовне традиције у скандинавским земљама које се труде да кроз изванучионичку наставу децу што више васпитавају и образују у природи и припреме их за различите животне ситуације (Вилхелмсон, Отандер, Лидестав 2012), на нашим просторима деца се превише штите и тиме спутавају да уче интегришући знања са непосредним искуством путем свих чула. У свом рукопису Ацић као слабост наше школе истиче то „што су се све наше школе практичног живота клониле, либиле и чисто стиделе [...] на зрело и природно мишљење и на примену стеченог знања у животу није се често ни освртало” (Ацић 1899, према: Ђорђевић 2014: 76). С обзиром на то да се амбијентална настава заснива на учењу откривањем у непосредној стварности, она уједно доприноси остваривању искуственог учења које води трајнијем знању и омогућава интердисциплинарни приступ садржајима, те је решење поменутог проблема Ацић видео у изванучионичкој настави, у пољској учионици којој је посвећивао посебну пажњу.

При креирању плана пољске учионице Ацић је интегрисао садржаје бројних области. Садржаји ботанике су примењени јер је желео да што пре добије *чејшнарски јустииш*, како би ученици могли што пре да седе у хладу поред њих. Шибље и дрвеће било је распоређено не само по законитостима ботанике, већ и по уметничким критеријумима – према висини, боји и облику лишћа и слично. Осим тога, интегришући садржаје хемије, хигијене и сл., користио је сазнања о утицају чистог ваздуха на дисање, крвоток и рад мозга како би унапредио учење ученика. Плански распоред клупа у пољској учионици, процена места, доба дана и величине сенке коју ће правити засађено биље захтевао је математичке и физичке прорачуне, али и примену знања из других области (Ацић 1924а).

Мандић (2016) истиче да, без обзира на то што добро организована амбијентална настава може имати значајне ефекте на трајност стечених знања, могућности њене примене код нас још увек нису довољно истражене. Овакав вид наставе представља изазов, како за наставнике тако и за ученике, јер се рад организује ван учионице. Међутим, савремено образовање стреми ка чешћој примени амбијенталне наставе, што предвиђа Правилник, у коме се наводи да приступ настави и учењу треба да буде повезан са логиком научне дисциплине одакле произлази одређени садржај. Тако, изучавање биолошких садржаја треба да укључи посматрање и праћење биолошких феномена, изучавање хемије и физике извођење експеримената итд. Важно је да се кад год је могуће приступи корелацији и интегрисаном приступу садржајима на међупредметном нивоу кроз наставне и ваннаставне облике рада и активности у школи и изван ње (*Службени гласник РС* 2017).

Идеје о интегративном приступу у делима С. Ацића прожима и део који се односи на практичан рад ученика. Наставни план Учитељске школе је, како наводи Ацић (1910), „удешен по практичној основи”. Практични

школски рад се изучавао у Учитељској школи у сва четири разреда, а ту, за то време новину донео је Ацић из Шведске. Као разлоге интегрисања теорије и праксе, Ацић наводи следеће: „Кад ученици Учитељске школе имају Школски рад одмах чим уђу у ову школу, онда се они одмах осећају као будући учитељи, те све што уче и из осталих предмета, уче мислећи на свој будући позив и замишљајући дечицу Народне школе пред собом” (Ацић 1910: 88). Како даље наводи, уколико ученици од првог разреда Учитељске школе имају методичку праксу, онда касније са много више разумевања уче Психологију и Педагогику. По његовом мишљењу, тада се ти предмети уче са много више воље и интересовања него када се теоријске чињенице изучавају без очигледних примера из праксе. Ацић упозорава да се „предавачка вештина” не може усвојити за кратко време и да ако се Школски рад изучава само у последњем разреду постоји опасност „да ученици понекад изиђу потпуно неспремни из овог најглавнијег им предмета” (Исто: 89).

Ацић оправдава увођење школског рада од првог разреда Учитељске школе и интегрисање праксе и теорије и када говори о „ученичком разумевању”. Без обзира на то што ученици најпре раде више учећи по моделу, касније након одслушане Психологије и Педагогике „имају и каузалну подлогу за своје делање и оно теоријско ’зашто’, што им помаже да могу бити самостални вештаци, који и сами стварају, а не просте копијесте” (Исто). У почетку, Ацић препоручује да се за „чисто копирање” најпре бирају предмети за чију обраду садржаја се користе вербалне методе, као што је нпр. монолошка (причање, приповедање, описивање, објашњавање и сл.). Битно је да се најпре теоријски „проучи методика дотичног рада”, па да се ученици кроз угледна предавања, која обично држи наставник или учитељ, припремају за самосталну реализацију наставе. Након сваког угледног предавања следи активност налик на данашњу методичку анализу часа, током које се дискутује о примењеним методичким поступцима.

Ако се вратимо историји развоја идеје о интегративном приступу, најексплицитније о идејама на којима он почива писао је Дјуи (1859–1952). Он сматра да све у школи треба подредити *јединствено и целини искуства* и велико значење придаје решавању различитих *радних задатака* кроз самостално посматрање и закључивање. Дакле, слично педагошкој идеји свог савременика Дјуија, Сретен Ацић (1856–1933) ручни рад означава као *извор знања* јер се радом стичу најефикаснија знања, вештине и навике. С тим у вези, физику ће ученици најбоље савладати у радионици и погону, хемију у кухињи, геометрију у столарској радионици, зоологију узгајањем домаћих животиња, ботанику радовима у врту, пољу, воћњаку и винограду, а историју и географију путовањима (Ацић, 1910). Наиме, Ацић ручни рад сагледава као интеграцију различитих садржаја, о чему у списима и говори „примена природно-математичких наука на пољопривредне и друге радове” (Ђорђевић 2014: 76). Приликом ручног рада – осим физичког васпитања и развоја fine моторике (чији значај за целокупни развој личности не треба доводи-

ти у питање), потребно је познавати и садржаје физике, хемије, биологије, математике итд. За успешно урађен практичан задатак у радионици неопходно је да ученик најпре направи план рада, а затим да примени знања из различитих области, нпр. врсте материјала (дрво, камен, папир, метал), тематичке прорачуне и одговарајућа мерења, употребу полуге итд. Увођење ручног рада у школе било је последица незадовољства тадашњим системом школства, при чему Ацић истиче: „Све наше школе спремале су омладину искључиво за чиновнике, а не за различите гране грађанског живота, за оне који ће сами привређивати и кретати привреду напред” (Ацић 1899, према: Ђорђевић 2014: 76). Зато је школа поседовала огледно и инструктивно добро, најуређенија имања у Србији.

Елементе претходно поменутог концепта образовања данас међународне организације ОЕЦД, УНЕСКО, Европска комисија итд. виде као модел дуалног образовања. Земље које имају дугу традицију дуалног образовања посматрају се као примери добре праксе чија су искуства корисна онима који желе да унапреде систем образовања (Хумелсхајм, Баур 2014, према: Спасеновић 2017). У извештају Европске комисије наводи се да овај модел има предности јер повећава могућност запошљавања и успешније одговара на потребе привреде у погледу очекиваних компетенција (European Commission 2012, према: Спасеновић 2017). Тако је дуално образовање постало важно питање глобалне образовне политике, односно, како то означавају неки компаративисти, постало је део „путујуће” образовне политике (Озга, Цоунс 2006, према: Спасеновић 2017), а налазимо га и у идејама С. Ацића.

Осим дуалног образовања, у претходно поменутом тексту препознајемо и елементе пројектне наставе, која је често у вези са практичним активностима које у Ацићевим идејама можемо препознати баш у ручном раду. На пример, инсистирање на изради плана рада саставни је део пројектне наставе, као модела интегративног приступа. По Правилнику, рад на пројекту као задатку укључује остваривање корелације са другим предметима и подстицање и развој когнитивних способности ученика. Ово омогућава целовит контекст за учење који води ка већој могућности да се направе и запамте везе међу садржајима и решавају сложени проблеми активним учешћем ученика.

Даљом анализом Ацићевих забелешки, примећујемо да је нарочиту пажњу посвећивао моралном васпитању и моралним поукама, па се у његовим текстовима може уочити тежња да се ови садржаји интегришу са садржајима свих школских предмета. У бројним Ацићевим примерима из школског живота можемо препознати примену прича у васпитању деце путем којих, кроз сопствено искуство, ученици долазе до важних закључака и поука на основу којих стичу одређена знања, умења и навике. Најбољи пример поменуте интеграције јесте прича о „три лептирка”, у којој Ацић описује ток часа српског језика и разговор учитељице и ученика. Кроз анализу књижевног текста ученици излазе из оквира наставног предмета, повезујући

главну мисао текста са националном и родољубивом идејом „Брат је мио, које вере био” (Ацић 1891: 41). На тај начин, контекстуални приступ природним и друштвеним појавама представља добру подлогу за комплетнији емоционални доживљај текста. Актуелност управо ове идеје показана је Правилником, у коме је назначено да најјача корелација треба да буде између наставних предмета Српски језик и Свет око нас/Природа и друштво, где се може користити тематско планирање које у својој основи има интегративни приступ.

Осим претходно наведених гледишта, идеје о интегративном приступу се код Ацића могу посматрати и шире. За њега је врло важно било национално питање јер је сматрао да је то „једини пут, којим се доспева до космополитизма и алтруизма” (Ацић 1891: 30). Ацић говори о значају промовисања националне идеје кроз наставу свих предмета. По његовом мишљењу, требало би дотерати наставни метод према националном духу и управо је наставник тај који може да ово спроведе у дело јер је он „душа школина”. „Кад се при рачунању буду чешће давали задаци, где долазе бројни односи из српских покрајина, и српских места; кад се по кад кад буде срачунавало како би се у том и том погледу стајало кад бисмо се ујединили – онда ће чак и рачунска настава бити националнија, а без штете за рачун, као предмет.” (Исто: 39) Кроз наставу природних наука, ученике би, по Ацићу, требало упознати са биљним светом и природним богатствима најпре у српским, па у осталим крајевима, а кроз језик би требало истицати да су сви Словени некада говорили једним језиком.

Када је у питању други истраживачки задатак, анализом прикупљене грађе дошли смо до резултата који указују на то да је, како сам Ацић пише, било важно да се ученицима оно што уче представи „што очигледније” (Ацић 1924). Начело кога се у раду придржавао било је „учећи гледај и гледајући учи”.

У *Учићевим забелешкама* Ацић (1924) до детаља описује часове и наставне ситуације, вршећи рефлексију и дајући предлоге за будући рад учитеља. У раду ћемо анализирати његове белешке о неким ситуацијама са часова како бисмо сагледали присуство дидактичких принципа у његовим идејама на којима се заснивају данашњи концепти наставе.

Изучавање величина и њихових мерних јединица је од посебног значаја јер њихово разумевање чини базу доброг разумевања математике. Величине чије мерне јединице упознајемо представљају особине реалних објеката у нашем окружењу. У данашњим методикама се истиче да приликом обраде садржаја о мерењу и мерама нарочито пажњу треба посветити практичном аспекту, односно треба повезати наставу са животом и развити код ученика вештине неопходне за свакодневни живот. Нарочито је важно, при томе, користити очигледна средства и вршити мерење предмета из непосредне околине. Проблем са којим се и данашњи учитељи срећу приликом обраде ових садржаја је у томе што многи ученици имају потешкоћа при превођењу јед-

них мерних јединица у друге, као и при извођењу аритметичких операција с величинама израженим помоћу више мерних јединица. Ове тешкоће су обично условљене површним радом на формирању представа о одређеној величини и њеним мерним јединицама, одсуством практичних мерења величина, формалним увођењем мерних јединица и односа између њих.

Важност практичне активности, примене очигледних средстава и учења у непосредном окружењу препознаје и Ацић још 1881. године. Стога, одлучује да час математике, односно рачунања, чија је наставна јединица *Километар* одржи са ученицима „у пољу”. Кроз практичну активност мерења ученици стичу представу о величинама и мерним јединицама и о њиховом међусобном односу (метар, декаметар, хектометар, километар). При томе, Ацић се труди да укључи што већи број различитих ученика, како би сви они испробали поступак мерења.

Како Ацић наводи, „деца су добила стварну, очигледну представу о величини километра, и упоредила су га, опет очигледно, са његовим деловима” (Исто: 104). Практични значај и веза са свакодневним животом се огледају и у повезивању стандардних мерних јединица са неким нестандардним, попут *корака*, односно Ацић описује упоређивање корака са декаметрима и хектометрима. Важности искуственог учења иде у прилог и разговор са ученицима након изведеног практичног мерења који Ацић описује:

„А јесте ли пре могли да замислите дужину од 1000 метара?

– Нисмо...

– Нисмо Господине. Ја сам пре мислио, да је 1000 м. чак доле, до Рибника” (Ацић 1924: 102).

Ацић, такође, врши унутарпредметну интеграцију са поновним нагласком на практичном значају, повезујући садржаје о времену са мерењем дужине. Интересантно је да, читајући његове забелешке, осим већ у претходном примеру уочених принципа очигледности и повезаности теорије и праксе и наставе са животом, препознајемо и неке друге дидактичке принципе. Неки од њих су принцип економичности и рационализације, трајности знања, свесне активности, индивидуализације и принцип оптималног стимуланса.

Ацић схвата да без обзира што овакав вид наставе конзумира више времена „то време није изгубљено”, већ је заправо „добивено у времену”. Наводи једно васпитно правило, које лежи у основи принципа економичности и рационализације: „треба умети губити време, те да се у времену добије”. Да су знања стечена на традиционалан начин, без практичне активности и повезивања са свакодневним животом, много више времена би требало касније утрошити да та знања постану трајна и применљива. Ацић истиче да једним таквим „радом од 2 ½ часа добивено је без сумње више часова” и да

ће „даљи рад са већим мерама дужине ићи много брже и поузданије, и неће бити потребно много понављања” (Ацић 1924: 104).

Кроз практичну активност ученика, увиђање значаја и применљивости стечених знања ученици се мотивишу за учење, чиме се постиже остварење принципа оптималног стимуланса. Без обзира на то што Ацић не спомиње непосредно овај аспект наставе, у његовим детаљним описима тока часа и дијалога са ученицима препознајемо основне карактеристике и овог дидактичког принципа.

У савременом концепту образовања, Правилником се предлаже уважавање свакодневног искуства и знања које је ученик изградио ван школе, повезивање активности и садржаја учења са животним искуствима ученика и подстицање примене научног у свакодневном животу. Пожељно је, због природе садржаја предмета и прописаних исхода, наставне активности што чешће организовати изван учионице, у ближем природном и друштвеном окружењу. За потребе наставних предмета посебно су погодне организоване посете, шетње, излети, настава у природи. Знања стечена на овај начин, у директном контакту, кроз практичну активност ученика, трајнија су и функционалнија.

Ацић посебну пажњу, у оквиру поглавља „Сам сам крив”, посвећује важности сопствене мисаоне активности и самосталног рада ученика. На сопственом примеру, указује на честе грешке које, у најбољој намери, могу да направе учитељи. Према његовом мишљењу, „учитељи чине и нехотице силне погрешке у томе, што сваки час помажу ђацима, то на табли, то на карти, то у Читанци – једном речи свуда, при одговорима” (Ацић 1924: 95). На тај начин „неће деца никад научити брзо и темељито оно што уче; већ ће остати вечити богаљи, лабави и непоуздани, научени да се увек ослањају на другог” (Исто: 96). Са друге стране, Ацић препознаје важност правилног вођења ученика од стране наставника и упозорава на опасност да се оде у другу крајност, а то је да учитељ не узима „нимало удела у ђачкој радњи”.

Савременост Ацићевих идеја и схватања огледа се и у чињеници да је Ацић сматрао да учитељ треба да се стара о раду и развоју сваког појединца, не занемарујући ни одличне, ни осредње, ни слабе ученике. Бележећи своје искуство у раду са ученицима, указује на то да учитељ не сме „никад сматрати најбоље ђаке као потпуно спремне, па их занемаривати, а сву пажњу поклонити лошијима” (Исто: 98). Ацић сматра да ученике не би требало спремати само за испит, већ за живот, у чему се огледају сви претходно поменути дидактички принципи и стремљења савремене наставе.

ЗАКЉУЧАК

На крају анализе резултата у оквиру првог задатка закључујемо да у идејама Сретена Ацића постоје различити нивои и начини интеграције са-

држаја који, између осталог, обухватају интегративну наставу у најширем смислу – кроз идеју о националној школи, затим амбијенталну наставу, интеграцију теорије и праксе, посебан вид интеграције садржаја кроз ручни рад са делимичним освртом на пројектну наставу и међупредметну и унутарпредметну интеграцију наставе различитих предмета. Када је у питању други истраживачки задатак, примери које Ацић наводи омогућавају да препознамо савремене дидактичке принципе као што су принцип очигледности, повезаности теорије и праксе и наставе са животом, систематичности и поступности, научности, примерености наставе узрасту ученика итд, на којима се заснива и настава у данашњим школама. У овом раду обухватили смо и проучили само делић Ацићеве богате заоставштине која сведочи о многим образовним и васпитним концепцијама којима је Ацић био далеко изван свог времена.

ЛИТЕРАТУРА

Анђелковић, Станисављевић Петровић (2013): Слађана Анђелковић, Зорица Станисављевић Петровић, Интегрисана амбијентална настава у контексту реформских процеса у школи, *Иновације у настави*, XXVI/2, 100–109.

Ацић (1891): Сретен М. Ацић, Српска национална школа, *Учишћелъ*, Београд: Учитељско удружење.

Ацић (1910): Сретен М. Ацић, *Десећтогодишњи извештај за 1907–1908. школску годину и десећтогодишњи преглед за период 1898–1908. године, Српска краљевска Мушка учишћелъска школа у Јајодини*, Београд: Штампарија „Доситеј Обрадовић”.

Ацић (1924): Сретен М. Ацић, *Учишћелъеве забелешке. Низ примера из васишћачкоја рада*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Ацић (1924а): Сретен М. Ацић, *Пољска учионица – хиџијенско-педагошка усшћанова*, Београд–Земун: Графички завод „Макарије”.

Вилхелмсон, Отандер, Лидестав (2012): Birgitta Wilhelmsson, Chiristina Ottander, Gun Lidestav, Teachers’ intentions with outdoor teaching in school forests: Skills and knowledge teachers want students to develop, *NorDiNa*, 8(1), 26–42.

Ђорђевић (2007): Весна Ђорђевић, Иновативни модели наставе (Интегративна настава, Пројектна настава и Интерактивна настава), *Образовна технологија* (4), 76–97.

Ђорђевић (2014): Оливер Ђорђевић, *Срећен Ацић и његова кћи Ијуманија Ана*, Горњи Милановац: Манастир Враћевшница.

Ивић, Пешикан, Антић (2001): Иван Ивић, Ана Пешикан, Слободанка Антић, *Активно учење*, Београд: Институт за психологију.

Мандић (2016): Рада Мандић, Истраживање ставова наставника о примјени и ефикасности амбијенталног модела учења у настави природе и друштва, *Бијељински методички часопис*, Вол. 3, 105–111.

Парлић-Божовић (2006): Јасна Парлић-Божовић, Критички осврт на различите погледе о педагогији Сретена Адића, *Зборник Филозофској факултету у Косовској Мишровици*, XXXVI, 145–159.

Правилник (2017): Правилник о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, број 10/2017.

Спасић-Стошић (2014): Ана Спасић-Стошић, Корелација наставних предмета Свет око нас и Српски језик у I разреду основне школе, *Годишњак Учитељској факултету у Врању*, V, 499–509.

Спасеновић (2017): Вера Спасеновић, Дуално образовање: могућности, претпоставке и изазови остваривања, *Настава и васпитање*, LXVI, 3/2017, Београд, 411–421.

Спасеновић, Хебиб (2014): Вера Спасеновић, Емина Хебиб, Програми обавезног образовања у европским земљама: основне одлике и правци промена, у: Р. Николић (ур.), *Настава и учење, савремени прилици и истраживање*, Ужице: Учитељски факултет, 37–44.

Спремић-Солаковић (2009): Ана Спремић-Солаковић, Интегративна настава као системски начин повезивања знања у наставном процесу, *Иновације у основношколском образовању – вредновање*, Београд: Учитељски факултет, 400–409.

Стратегија (2012): Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године, *Службени гласник РС*, бр. 107/2012.

Хурић (2014): Зевцо Хурић, Корелација математике и осталих наставних предмета, *Настава математике*, LIX, 4, 41–44.

Olivera D. Sekić Jovanović

Aleksandra M. Mihajlović

University of Kragujevac

Faculty of Education in Jagodina

Department for Didactics and Methodology

INTEGRATED APPROACH IN PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL VIEWS OF SRETEN M. ADŽIĆ

Summary: Through his pedagogical ideas and work, Sreten Adžić, the first principal of the Male Teacher Training School in Jagodina, laid the foundations of the contemporary pedagogy and methodology, and as a creator of the concept of the holistic personality development through education, he had a strong influence on educational movements in Serbia at the time. Being ahead of his time, Adžić's views contributed to the development

of the teaching and learning model that is used in schools today. The modernity of Adžić's ideas is reflected in the fact that they are embedded in the strategy for educational development and legal regulations in the field of education of the Republic of Serbia. The paper analyses the contemporaneity of pedagogical-methodical views of Sreten Adžić in his published works and notes. The theoretical research results show that essential features and different forms of integrated approach to teaching and learning can be recognized in his work (implementation of outdoor teaching and learning, integration of education and work, integration of theory and practice and integration of knowledge and skills of different school subjects). Furthermore, in Adžić's detailed notes about lessons and teaching experiences it is possible to find elements of didactical principles that represent the basis of modern and effective education.

Key words: integrated approach, outdoor teaching and learning, contemporary education, didactical principles.

Гимнастика на игралишту Школе
(половином 20. века)

Александар М. Игњатовић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за дидактичко-методичке науке

УДК 37.042.1-057.874
37:929 Аџић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 16. октобар 2018.
Прихваћен: 13. новембар 2018.

УТИЦАЈ ПЕДАГОШКИХ ПРАВАЦА И ИДЕЈА У ОБЛАСТИ ФИЗИЧКЕ КУЛТУРЕ НА РАД СРЕТЕНА АџИЋА

Апстракт: Знања и идеје које је Сретен Аџић стекао у иностраним школама са великим успехом је користио у новооснованој Мушкој учитељској школи у Јагодини, где је примењивао практичну и реалистичну педагогију. Аџић је заговарао свестрани развој личности у образовно-васпитном процесу, не занемарујући значај телесних вежби. Сматрао је да је циљ васпитања да се у васпитанику развију све његове способности, како духовне тако и телесне, односно да се развије цео човек. У вези са схватањем науке и теорије о васпитању, требало би истаћи да су велики утицај на Аџића, између осталог, имала и дела познатих педагога – Русоа, Коменског, Песталоџија и Салцмана, чије је идеје прихватио и реализовао стварањем пољске вежбаонице, али и својим ставовима у вези са физичком активношћу. У успешном телесном васпитању Аџић је препознао полазиште, ослонац и утемељење формирања човека, односно први и полазни корак било које успешне педагошке концепције. Циљ и крајњи домет физичког васпитања је „постати здрав и снажан човек, да се од детета развије човек са телом здравим у сваком погледу, телом здравим и очврслим против непогода и непријатности, телом издржљивим у тешком и дуготрајном напрезању и телом окретним у сваком раду”. Ови идеали, које је из античке епохе преузео и Аџић, данас су поново актуелни. Савремени начин живота све више одваја људе, а нарочито децу, од природе и слободне спонтане активности, без којих нема правилног развоја.

Кључне речи: Сретен Аџић, физичко васпитање, здравље деце.

Сретен Аџић (1856–1933) сматра се једним од најистакнутијих педагога Србије друге половине XIX и прве половине XX века. Захваљујући богатом педагошком искуству и ангажману, као професор учитељских школа у Нишу, Београду и Алексинцу, а нарочито као управитељ Учитељске школе у Јагодини, Аџић је имао велики утицај на српски систем образовања и сматран је једним од водећих педагога у ондашњој Србији.

Ацић је заговарао свестрани развој личности у образовно-васпитном процесу, не занемарујући значај телесних вежби. Сматрао је да је циљ васпитања да се у васпитанику развију све његове способности, како духовне тако и телесне, односно да се развије цео човек. Још као професор нишке Учитељске школе, 1892. године написао је једно од својих значајнијих дела – *Телесно васпитање*. Телесно васпитање је каснијим развојем педагогије еволуирало у физичко васпитање, које је новим педагошким сазнањима обогатило његову првобитну намену, познату још од античких времена. У успешном телесном васпитању Ацић је препознао полазиште, ослонац и утемељење формирања човека, односно први и полазни корак било које успешне педагошке концепције (Игњатовић 2016).

Телесно васпитање представља основу за формирање навика и вештина које пресудно утичу на култивисање говора, писања, читања, навика везаних за коришћење свих средстава и инструмената учења и подучавања. Циљ и крајњи домет физичког васпитања је постати здрав и снажан човек, развијен у сваком погледу и способан за различите врсте телесних активности (Ацић, према: Игњатовић 2016).

Током школовања у Аустрији и Немачкој, Ацић се интересовао и за природне науке. Знања из физиологије и анатомије ће касније имати велики утицај на Ацићево схватање физичког и телесног васпитања, што се јасно може уочити у његовим делима. Подршка телесној развијености ученика и правилном телесном развоју наглашавала је биолошки, медицински, хигијенски и дијететички аспект физичког васпитања, узимајући тело као доминантан критеријум развијености и занемарујући помало васпитне, педагошко-психолошке и социјалне аспекте физичког васпитања и њихов утицај на остваривање максималних потенцијала личности.

Посету скандинавским земљама Ацић је искористио да њихову организацију наставе и материјале примени у новоотвореној школи у Јагодини и да припреми увођење ручног рада и скандинавске гимнастике. Ове посете, као и Салцманова педагошка мисао и његов филантропијум, у значајној мери су утицали на израду пољских учионица. Ове учионице сматрају се једним од Ацићевих најзначајних завештања и у њима и дан-данас могу уживати студенти јагодинског Факултета педагошких наука (Игњатовић 2016).

УТИЦАЈ ПОЗНАТИХ РЕФОРМАТОРА И ПЕДАГОГА НА ФИЗИЧКУ КУЛТУРУ И АЦИЋЕВ КАСНИЈИ РАД

Као државни питомац, Ацић је имао прилику да се школује у иностранству и да се током студија у Бечу и Лајпцигу, као и касније, током боравка у Скандинавији, упозна са радом у тада водећим европским образовним институцијама. У вези са схватањем науке и теорије о васпитању, требало би истаћи да су велики утицај на Ацића, између осталог, имала и дела познатих

педагога – Русоа, Коменског, Песталоција и Салцмана, чије је идеје прихватио и реализовао стварањем пољске вежбаонице, али и својим делом *Телесно васпитање* (Парлић-Божовић 2007).

У средњем веку религија представља темељ друштва и свакодневног живота, што укључује и физичко вежбање, коме се није придавао превелики значај. Почетак новог века обележен је ренесансом, препородом, односно новим погледом на свет и човека. Указујући на вредности учених људи античких времена (претежно Грчке и Рима), са посебним освртом на тежњу ка складној развијености духа и тела, мислиоци тога доба у човеку виде центар својих размишљања.

Један од најистакнутих мислилаца тог периода који је утицао на развој физичке културе јесте Хијеронимус Меркуријалис. Највише се интересовао за ставове античких мислилаца о дијети, хигијени, употреби природних метода лечења, а нарочито о вежбању, које се и данас сматра једним од најбољих природних начина лечења. Схватање атлетизма из античког доба, заснованог на писању Галена, Хипократа и Платона, представио је у свом делу *Гимнастичка вештина* (*De Arte Gymnastica*), које је први пут објављено 1569. године (Илић 2006). Истицао је значај физичке вежбе првенствено у смислу превентиве и јачања здравља. Имао је различите ставове у зависности од врсте и типа физичких активности (нпр. да се приликом одређених игара и физичких активности могу повредити одређени делови тела, па да их зато треба избегавати). Чињеница је да при интензивнијим физичким активностима може лакше доћи до повређивања, али је, и поред тога, корист од тих активности многоструко већа од ризика. Меркуријалис се није слагао са тим, па је посебно препоручивао шетање, као најбољу физичку активност за људски организам. Слична препорука се може чути и данас од стране бројних струковних и здравствених удружења (Сираиси 2008). Меркуријалисова дела су представљала полазну основу за даља учења везана за физичко вежбање и здравље.

Неизоставно је поменути и учење Коменског, који је о васпитном циљу размишљао под утицајем различитих идеја свога доба – ренесансе, верских тежњи и потреба младог грађанства. У одређивању васпитног циља полазио је од ренесансне концепције живота и чињенице да је човек природно биће, да га треба васпитавати за овоземаљске потребе, док се крајњи васпитни циљ огледа у припреми за вечни живот и блаженство са Богом. Универзалне законе природе примењивао је у васпитању и залагао се за прилагођавање васпитања природи детета, уз поштовање његових могућности. Коменски је сматрао да је за хармонични развој неопходна свеобухватно развијена личност – у интелектуалном, моралном, радном, естетском и физичком (телесном) погледу. Овакве ставове је у потпуности прихватио и Сретен Ацић, који је говорио да је циљ васпитања да се у васпитанику развију све његове способности, како духовне тако и телесне (Игњатовић 2016). Коменски је сматрао да васпитање треба да резултира хармонијом тела и духа и да зато не

треба пренаглашавати једну компоненту васпитања на уштрб друге. Здравље детета је основ његовог развоја и без доброг здравља, добре вежбе и добре исхране нема ни доброг и правилног развоја. Дете треба да је стално у игри јер је игра, по мишљењу Коменског, претеча рада. Дете које ће умети да се игра, умеће и да ради јер „није добар знак када дете мирно седи и хода: када оно трчи и стално је активно онда је то сигуран доказ здравог тела и свежег духа” (Коменски 2000: 22). У овој мисли Коменског се најбоље огледа концепт који је заговарао Сретен Аџић приликом оснивања Учитељске школе у Јагодини – да се физички рад користи за добар и правилан развој, али и стварање радних навика.

Један од најутицајнијих филозофа просветитељства, који је подржавао концепт природног развоја и без сумње имао огроман утицај на Аџићев рад био је Жан-Жак Русо. Своје идеје је представио у делу *Емил или О васпитању*, које је изазвало доста контроверзи због критика на рачун грађанског друштва и неједнакости, цркве и тадашњег васпитног система. Русо је сматрао да су људи по својој природи добри, а да их друштво квари. У складу са тиме, сматрао је да васпитавање мора одговарати природи детета и да се развијање талента и врлина може најбоље подстицати у природном окружењу. Његова филозофија је наглашавала утицај игре као инструмента за развијање свих дечијих чула и као средство стицања нових знања. Сматрао је да је најбоље да деца уче активно истражујући и посматрајући. Русо је истицао неопходност равномерног и складног развоја духа и тела, препоручујући физичке активности којима се развијају снага и издржљивост и игре којима се развијају такмичење и социјализација. Писао је о програму образовања у складу са природом, ван тадашњих друштвених утицаја. Његовом Емилу је дата прилика да се укључи у пливање, трчање и спортске активности. Русоова дела су имала велики утицај на бројне едукаторе из области физичког васпитања: Базедова, Салцмана, Песталоџија и друге (Живановић 2000; Илић 2006; Игњатовић 2016).

Русоовим делима били су инспирисани едукатори познатији као филантрописти. Они су у великој мери били заслужни за отварање школа које су принципе Русоовог природног образовања спроводиле у пракси, организујући наставу у складу са природним начелима, уз узајаман однос поштовања и поверења између учитеља и ученика. Један од првих филантропијума је у немачком граду Десауу отворио Базедов 1774. године. Исте године Базедов је објавио приручник за рад са децом под називом *Елементарна књига (Elementarwerk)* (Базедов 1909). У књизи је дат приказ различитих игара које се и дан-данас примењују у настави физичког васпитања. Оваква врста школе је раскидала са дотадашњом традицијом и била је на мети критика, али је имала велики утицај на следбенике и отварање нових филантропијума (Илић 2006; Игњатовић 2016). Његов рад и дела имали су огроман утицај на Кристијана Салцмана. Након рада у Базедовом филантропијуму, Салцман

отвара филантропијум у Шнепфенталу, који се може сматрати другом таквом институцијом у Европи.

Салцманов рад је имао велики утицај и на Сретена Ацића (Парлић-Божовић 2007), али још већи на Гутса Мутса (1759–1839) који је на почетку своје каријере радио у Салцмановом филантропијуму (Илић 2006). Педагошки квалитети Гутса Мутса су одмах по доласку у Штепфентал били примећени од стране директора филантропијума, па је Гутс Мутс почео да ради – предавао је географију и француски језик. Већ од наредне године, посветио се својим омиљеним предметима – гимнастици и географији. Нешто касније (1802) постао је и учитељ пливања. На филозофију Гутса Мутса утицао је и Жан-Жак Русо, односно његова тежња ка повратку природи. Часови вежбања су најчешће одржавани између 11 и 12 часова, на отвореном простору између дрвећа, где су биле постављене справе за вежбање.

Оваквом начину рада у природи тежио је и Сретен Ацић, о чему најбоље сведоче пољске учионице које је направио у јагодинској школи, које представљају једну од његових најзначајнијих заоставштина. Ацић истиче у првом реду хигијенски значај рада у пољским учионицама. Хигијенски значај пољских учионица је велики – чист, свеж ваздух, zasiћен кисеоником, често измешан и са озоном и са минималним количинама угљен-диоксида, прашине и других примеса, од непроцењиве је вредности за човечји организам уопште, а за дечји организам који расте и развија се још је важнији. „Без довољно животворнога кисеоника у ваздуху, оксидација је дечје крви недовољна, те су стога и све органске функције неправилне. Од тога после и дечји организам омлитава, закржља, постане неотпоран према заразним клицама, а добивену болест тешко пребољева, и још се теже од ње опоравља” (Ацић 1886: 10).

Ацић истиче педагошки значај пољских учионица, наглашава здравствено-телесни аспект користећи познату сентенцу коју је од Јувенала преузео Џон Лок и која се и дан-данас нашироко употребљава: „У здраву телу” буде овде и „дух здрав” (Ацић 1886: 13).

Више различитих типова пољских учионица се могло користити за вежбање, а нарочито допунске пољске учионице. Гимнастиште је, у ствари, пољска учионица посебне врсте, намењена за телесно вежбање, за соколство, за војно телесно вежбање, као и за ученичко игралиште. „Гимнастиште треба, да је заклоњено од прашине; јер гимнастисати у прашњавом ваздуху, то је колико и упропашћавати себе. При гимнастисању се дише јаче, чешће и дубље, и на тај начин, кад је ваздух пун прашине, само се они који гимнастишу нагоне да што дубље увлаче прашину у плућа, и то ону најситнију, која се тамо налепи на влажну слузокожу, ту остане, па онда изазива надражења, проузрокује мала запаљења најтањих плућних цевчица, бронхија, из чега се после лако изметну тешка обољења. Боље је и не гимнастисати, него гимнастисати у ваздуху прашњавом. Стога се бира место за гимнастиште нај-

склонитије од прашине, па се ипак уређује тако како ће се сузбити и отклонити ма и најмања прашина, а с њом и сваки јачи ветар” (Ацић 1924: 36).

На израду пољских учioniца у оквиру Учитељске школе у Јагодини у значајној мери је утицала Салцманова педагошка мисао и његов филантропијум, али и Ацићеве посете скандинавским земљама (Мирчов 2009). Ове посете Ацић је искористио да њихову организацију наставе и материјале примени у новоотвореној школи у Јагодини и да припреми увођење ручног рада и скандинавске гимнастике у наставу.

Шведска (северна или скандинавска) гимнастика или Лингова гимнастика је аутохтони начин вежбања који је осмислио швеђанин Пер Хенрих Линг (1776–1839). Поред вежби, Лингу се приписују заслуге за осмишљавање бројних справа и реквизита: шведска клупа, шведски сандук, шведске лестве итд, који су и дан-данас присутни у настави физичког васпитања у већини образовних система. По овом систему, основни циљ вежбања је развој тела, утемељен на научној основи, правилно држање тела и добро функционисање свих органа. Линг је такође сматрао да је све у природи повезано, па његове вежбе, осим физичке, имају и духовну компоненту. Лингова гимнастика се изводила у школама, војсци и гимнастичким клубовима, а њена примена се полако ширила дуж целе Европе. Делом захваљујући Линговом залагању, 1807. године, шведска влада је одлучила да уведе обавезно физичко вежбање и наставнике физичког вежбања у школе (Илић 2006).

Поред посета Скандинавији, снажан утицај на Ацића оставило је и школовање у Бечу и Лајпцигу, где се упознао са ручним радом, али и мислима и делима познатих педагога тога периода.

Упознавање са радovima Салцмана и Базедова, о којима пише у својој књизи *Ручни рад у мушкој школи*, као и начином рада у њиховим филантропијумима имало је велики утицај на схватање значаја и места физичког вежбања. Један од најпознатијих Салцманових наследника је и већ помињани Гутс Мутс, који је у Немачкој познат као „праотац методике физичке културе” или „праотац гимнастике”, што сведочи о његовом великом утицају на развој методике физичког васпитања. Први је увео систематизовано физичко вежбање у школске планове и програме. Међународну репутацију Гутс Мутс је стекао захваљујући раду у области методике гимнастике и књизи *Гимнастика за младе* (*Gymnastik für die Jugend*, 1793). Ова књига, која се сматра првом књигом о гимнастички, убрзо је преведена на многе стране језике и „копирана” од стране бројних следбеника који су на тај начин ширили његову филозофију (Игњатовић 2016).

Сретен Ацић је свестан значаја гимнастике, о чему говори у многим делима. У делу *Ручни рад у мушкој школи* посвећује већи значај ручном раду кога сматра допуном гимнастике: „Рад треба да допуни гимнастику а буде гимнастика за руку и око” (Ацић 1886: 107). Говори и о два актуелна проблема у педагогији: „Ручном раду и дечјим играма: У садашње време занимају мислиоце два нова васпитна питања, два нова проблема педагошка на пољу

хармониског развоја – ручни рад у мушкој школи и дечије игре. Ово су два најновија листића на сјајном изданку људског развића – на васпитању. Они су још млади и нежни, али се развијају бујно, јер им сокови придолaze у изобиљу са свих страна” (Аџић 1886: 107). Аџић је такође упознат и са критикама тадашњег схватања гимнастике. У поменутом делу пише и о допису немачког министра просвете Гослера из 1882. године у коме се пажњи учитеља и наставника у Немачкој препоручују дечије игре и саветује да се, колико је год то могуће, укочена „гимнастичка вежбања” замењују гимнастичким играма (Аџић 1886).

АКТУЕЛНОСТ ИДЕЈА СРЕТЕНА АѢИЋА О ТЕЛЕСНОМ ВАСПИТАЊУ

Идеје најчувенијих едукатора Коменског, Жан-Жака Русоа, Салцмана, Базедова, Гутса Мутса, Пера Хенриха Линга, Фридриха Јана, које су оставиле снажан утицај на рад Сретена АѢића у области физичке културе, данас су више него актуелне. Идеја о реализацији часа физичког васпитања на отвореном простору је и данас, када деца проводе све више времена у затвореном простору, више него актуелна.

У поређењу са претходним генерацијама, чак и са родитељима, који су већину времена проводили напољу, данашња деца највећи део слободног времена проводе у затвореном простору (код куће, у играоници и сл.). Када се на то дода индустрија видео-игара као најбрже растућа индустрија у свету, забринутост постаје још већа. Таблети и мобилни телефони су заменили игре на травнатим површинама и парковима.

Поред тога, често је присутан и родитељски страх од евентуалног повређивања – пењање уз дрво или скакање са брдашца и неравних површина у највећем броју случајева не долази у обзир. Уместо тога, деца проводе слободно време између четири зида или у различитим клубовима и секцијама, по жељи родитеља. На тај начин различити облици неформалних игара нестају, као и боравци у природи. У савременој литератури чак је осмишљен термин „поремећај мањка природе” који сумира читав низ здравствених тегоба које могу изазвати продужени боравци у затвореним просторима (Лоув 2008). У комбинацији са епидемијом неактивности и епидемијом гојазности код деце, проблеми са којима се сусрећу нове генерације постају све већи.

ЛИТЕРАТУРА

АѢић (1886): Сретен АѢић, *Ручни рад у мушкој школи. Сувремено педагошко ишћање*, Београд: Штампарија Напредне странке.

АѢић (1892): Сретен АѢић, *Телесно васићћање*, Ниш: Штампарија Ж. Радовић.

Ацић (1924): Сретен Ацић, *Пољска учионица, хиџенско-педагошка усџанова*, Београд–Земун: Штампарија графичког завода Макарије, А. Д.

Базедов (1909): Johann Basedov, *Elementarwerk mit den Kupfertafeln Chodowieckis*, u. a. Kritische Bearbeitung in drei Bänden, herausgegeben von Theodor Fritsch. Dritter Band. Ernst Wiegand, Leipzig: Verlagsbuchhandlung.

Гутс Мутс (1793): John Friedrich Guths Muths, *Gymnastik Für die Jugend*, Frankfurt: Wilhelm Limpert–Verlag GmbH.

Живановић (2000): Ненад Живановић, *Прилоџ еџисџемолоџији физичке кулџуре*, Ниш: Паноптикум.

Игњатовић (2016): Александар Игњатовић, *Основе физичкоџ и здравџивеноџ васџиџања*, Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу.

Илић, Мијатовић (2006): Стеван Илић, Слађана Мијатовић, *Исџорија физичке кулџуре*, Београд: Д. Т. А. Траде.

Коменски (1932): Jan Amos Komenski, *Svet u slikama (Orbis pictus)*, Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.

Коменски (1967): Jan Amos Komenski, *Velika didaktika*, Beograd: ZZIU.

Коменски (1980): Jan Amos Komenski, *Materinska škola*, Beograd: Privredno-finansijski vodič.

Лоув (2008): Richard Louv, *Last Child in the Woods*, New York: Algonquin Books.

Мирчов (2009): Светлана Мирчов, О књизи *Кроз васиону* и њеном аутору Сретену М. Ацићу, *Зборник радова конференције „Развој асџрономије код Срба V”*, бр. 8, Београд: Публикација Астролошког друштва „Руђер Бошковић”, 403–413.

Недовић (1998). Велизар Недовић, *Педагошки оџлеги Среџена Аџића*, Јагодина: Учитељски факултет у Јагодини.

Парлић-Божовић (2007): Јасна Парлић-Божовић, *Педагошко учење и џпросвеџени раџ Среџена Аџића*, Косовска Митровица: Филозофски факултет.

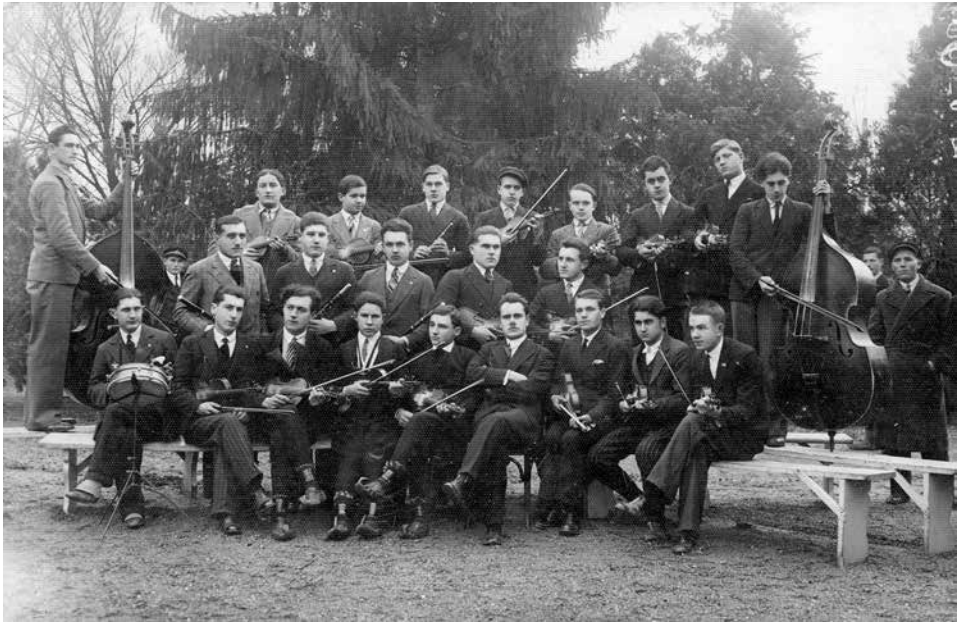
Сираиси (2008): Nancy G. Siraisi, *History, Medicine, and the Traditions of Renaissance Learning*, Michigan, US: University of Michigan Press.

Aleksandar M. Ignjatović
University of Kragujevac
Faculty of Education in Jagodina
Department for Didactics and Methodology

IMPACT OF PEDAGOGICAL MOVEMENTS AND IDEAS IN THE AREA OF PHYSICAL EDUCATION ON SRETEN ADŽIĆ'S WORK

Summary: Sreten Adžić implemented his knowledge and experience from studying in different countries in the newly founded Male Teacher Training School in Jagodina by applying the concept of realistic teacher education. He advocated a comprehensive development of children's personality in the educational process, without neglecting the importance of physical exercise. He considered that the main goal of education was to develop all the abilities of an individual, both spiritual and physical. Adžić's pedagogical thoughts, especially considering physical education, were greatly influenced by the ideas of famous pedagogues, such as Jean-Jacques Rousseau, Jan Comenius, Pestalozzi, Salzmann. While working as a teacher in the Teacher Training School in Niš, in 1892, he wrote one of his most important works – *Physical Education*. Adžić considered a high quality of teaching physical education to be the basis for a successful and comprehensive education. He accepted the ancient ideals of education, which are actual nowadays as well – the modern way of life is characterized by the lack of physical activity and outdoor play, which are necessary for a proper development of a child.

Key words: Sreten Adžić, physical education, children's health.

Оркестар Учитељске школе у Јагодини тридесетих година 20. века са диригентом Угљешом Смиљанићем (седи шести с лева)

Наташа М. Вукићевић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за дидактичко-методичке науке

УДК 373.54(497.11)"19"
37.036-057.874:78
Оригинални научни рад
Примљен: 16. октобар 2018.
Прихваћен: 13. новембар 2018.

МУШКА УЧИТЕЉСКА ШКОЛА КАО НОСИЛАЦ МУЗИЧКОГ ЖИВОТА У ЈАГОДИНИ КРАЈЕМ 19. И У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА

Апстракт: У раду је приказана улога Мушке учитељске школе у развоју музичког образовања, неговању и ширењу музичке културе и унапређивању културног живота Јагодине крајем 19. и у првој половини 20. века. Њен оснивач и први управитељ – професор, педагог и писац Сретен Аџић, унео је бројне новине у све области васпитно-образовног рада, које су, попут интернатског уређења школе и концепције избора и пријема кандидата, једним делом допринеле успешном музичком васпитању. Први професор музике у учитељској школи, Владимир Р. Ђорђевић, познати композитор и музички педагог, поставио је темеље музичког образовања: посебно је истицао захтеве за правилно учење певања, неговао форме практичног музицирања – хорове и оркестре и свесрдно се залагао за очување аутентичне народне мелодије. Владимира Ђорђевића је на том радном месту у Учитељској школи наследио истакнути музички стваралац Миленко Пауновић, а затим и други музички стручњаци – браћа Угљеша и Светозар Смиљанић, Вељко Комарек. На основу анализе њиховог педагошког и уметничког рада, може се закључити да је Мушка учитељска школа, са својим талентованим и посвећеним наставницима музике, била расадник музичке културе и покретач музичког живота Јагодине у првој половини 20. века.

Кључне речи: Мушка учитељска школа, наставници музике, музичка култура у Јагодини.

1. ПОЈАВА ПЕВАЧКИХ ДРУШТАВА И ОСНИВАЊЕ МУШКЕ УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ У ЈАГОДИНИ

У другој половини 19. века, певачка друштва у Србији су главни организатори музичког живота у својим срединама (Братић 2008). Најпре се оснивају у Војводини – Панчеву, Новом Саду, Вршцу, Зрењанину (тадашњем Великом Бечкереку), а након оснивања Првог београдског певачког друштва 1853. године, певачке дружине се оснивају по целој Србији. Њихов рад је

„био један од најзначајнијих музичких дешавања, којим је обележен целокупни музички живот Србије у другој половини 19. века” (Братић 2008: 13).

Оснивање певачких друштава у Јагодини, осамдесетих година 19. века, која ће дуго представљати централни стуб музичке праксе и значајно место у просветној делатности јагодинског грађанства, било је подстакнуто општим и културним развојем града и оснивањем Јагодинске читаонице (1857). Први јавни наступ, односно помен певачке дружине у Јагодини забележен је у априлу 1871. године, на литерарној свечаности коју је организовала управа Читаонице, а „њен ’короуправитељ’ био је Јован Константиновић, учитељ свирања и певања при јагодинској Реалчици” (Здравковић 2003: 7). Почетком 1887. године у Јагодини постоји и делује Певачко јагодинско друштво, а неколико година касније, од 1891. године и Певачко друштво „Бранко”.

За музички живот Јагодине у то време значајно је деловање истакнутог музичког ствараоца Божидара Јоксимовића. Након завршених студија композиције на Конзерваторијуму у Прагу, радио је као диригент у многим певачким друштвима и као наставник музике у Женској учитељској школи и Музичкој школи „Станковић” у Београду. Један је од оснивача Удружења српских музичара (Милосављевић 2006). Био је један од припадника генерације значајних српских композитора након Мокрањца; заједно са Станиславом Биничким, Владимиром Ђорђевићем и Петром Крстићем припада групи музичких стваралаца који започињу своју активност око 1900. године и који, изузев Ђорђевића, негују оперу и друге веће, до тада незаступљене облике у српској музици. Они се „по заједничкој стилској одлици – наклоности ка градском, оријентализованом фолклору – сврставају у тзв. ’Београдску школу’, како ју је означила музиколог Стана Ђурић-Клајн” (Перичић 1969: 214). Творац је прве опере у српској музици – „Женидба Милоша Обилића”, по либрету Драгутина Илића. Иако понуђена београдском Народном позоришту 1902. године, није сценски изведена ни тада ни касније, мада ју је аутор прерађивао у два наврата. „Изведени су само поједини одломци на Радио Београду” (Перичић 1969: 150), а због наведених околности, у националној историји музике као прва српска опера наводи се једночинка „На уранку” Станислава Биничког (написана и изведена 1904. године).

Јоксимовић је, осим поменуте опере, написао и оперету „Шешир”, балет „Скочи-девојка”, сценску музику за комаде „Српство у Београду” (заједно са Јосифом Маринковићем), „Угашено огњиште”, „Младост”, „На бунару”, као и низ дела на подручју оркестарске, камерне и вокалне музике (Перичић 1969). Национално-романтична оријентација његовог композиторског стила огледа се у избору сижеа и употреби елемената српског музичког фолклора; „но, како се не одликују знатнијом оригиналношћу и инвентивношћу у уметничкој стилизацији народних мотива, она данас имају углавном историјски значај” (Перичић 1969: 149).

Јоксимовић се истакао и својим просветитељским радом широм Србије. У Алексинцу је 1897. године изводио наставу ногног певања и музике

у Учитељској школи и водио школски хор и оркестар, који је наступао на концертима у Јагодини, Туприји и Параћину 1898. године. Наредне, 1899. године Јоксимовић предаје Певање и Хорско певање у Алексиначкој гимназији (Братић 2014). Забележен је податак да је априла 1898. године наступио као хоровађа „Певачке дружине јагодинског Опште-радничког друштва за међусобну помоћ”, која је под његовом диригентском палицом у јагодинској „Шареној кафани” приредила концерт с игранком. Програм је имао два дела: концертни део са репертоаром композиција Даворина Јенка, Корнелија Станковића, Ивана Зајца и других и други део који је обухватао ред 20 различитих игара (Здравковић 2003). На основу фотографија из тог периода, са почетка 1884. године, на којима су чланови гудачког квартета са својим инструментима, може се претпоставити да је у то време деловао и гудачки квартет који су чинили Владимир Сретеновић, Михајло Тимић, Драгољуб Вићентијевић и Живко Павловић, али нема сачуваних података о њиховом раду.

У Јагодини се 1898. године оснива и Певачко друштво „Коча”, чији хоровађа постаје 29-годишњи Владимир Ђорђевић, учитељ вештина (музике и певања) у новоотвореној Мушкој учитељској школи (Здравковић 2003), који ће својим прегалачким радом и стваралачком енергијом значајно унапредити музички живот у Јагодини¹.

У време када у Србији постоји само једна учитељска школа у Алексинцу, а потребе за учитељима су велике, министар просвете и црквених дела, Андра Ђорђевић, прихвата предлог познатог педагога др Јована Миодраговића да се у Србији отвори још једна учитељска школа (Поткоњак 2006). Јагодина је изабрана као најпогодније место за отварање нове учитељске школе, за директора је именован Сретен Аџић, професор Учитељске школе у Алексинцу (Поткоњак 2006: 265) и, до данашњег дана, рад Мушке учитељске школе у том периоду нераскидиво је повезан са именом њеног првог и дугогодишњег управитеља. Пре почетка мандата директора, Министар просвете шаље Аџића у Шведску и Норвешку, како би упознао устројство њихових народних и учитељских школа, а нарочито проучио предавања Ручног рада и Гимнастике са деџим играма (Петровић и др. 1969). На свечаном отварању школе, 1898. године, изнео је програм рада, са посебним акцентом на однос наставника и ученика у школи и интернату, говорећи о предности ма и васпитном значају интернатског уређења школе.

На основу увида у Извештај о раду Учитељске школе, може се закључити да је интернатско уређење Школе једним делом допринело успешном музичком васпитању, јер су у условима интерната, поред општих и стручно-

¹ Од постојећих грађанских друштава и чланова певачког друштва „Коча” 1935. године основано је Певачко друштво „Слога”, а од чланова овог друштва које је деловало негујући духовну и световну музику 1945. године основано је Културно-уметничко друштво „Милан Мијалковић” (Здравковић 2003).

педагошких знања, кандидати/питомци добијали и знатно музичко образовање. Др Благоје Марковић је у свом рукопису *Ђачке усјомене из Јајодинске учитељске школе* (Београд, 1970; рукопис се налази у Библиотеци Факултета педагошких наука у Јагодини, сигнатура 7.077.) описао строгу селекцију ученика приликом уписа у Мушку учитељску школу. Поред одличног или врлодоброг успеха у претходном школовању, били су подвргнути врло детаљном и савесном лекарском и музичком прегледу. „Музички преглед састојао се у 'пробању гласа' и певању једне црквене и једне световне песме” (према: Парлић-Божовић 2007: 163).

Као изузетан педагог, професор и писац, реформаторског духа и напредних идеја, Сретен Ацић је унео бројне новине у наш педагошки систем и дао немерљив „допринос српској просвети тога доба и новим наставним формама у образовању српског учитељства” (Парлић-Божовић 2007: 180). Осим педагошко-просветне делатности професора и управитеља учитељских школа у Нишу, Београду, Алексинцу, Јагодини, Вршцу, објавио је бројне монографске публикације, као и низ различитих прилога из области методике и педагогије, радове научног и литерарног садржаја у часописима и листовима са којима је сарађивао.

На основу свега реченог и записаног о његовом животу и раду, „видимо да је он свој просветни и педагошки рад схватао веома широко и сматрао да је просвећивање у свим областима знања, и у целом народу, неопходан услов за просперитет и духовни напредак земље” (Мирчов 2009: 413).

Захваљујући добрим условима, напредним схватањима, савременој концепцији наставе и новом начину руковођења школом, јагодинска Учитељска школа постаје узор осталим школама у Србији и шире, а Сретен Ацић остаје директор пуне 22 године, до 1920. (Поткоњак 2006: 266).

2. УМЕТНИЧКА И ПЕДАГОШКА ДЕЛАТНОСТ ВЛАДИМИРА Р. ЂОРЂЕВИЋА

Оснивање Мушке учитељске школе, 13. децембра 1898. године, имало је пресудну улогу за даљи развој музичког живота Јагодине. Долзак Владимира Р. Ђорђевића, познатог композитора, музичког педагога, етномузиколога, хоровађе и историографа за професора музике (учитеља вештина) у Учитељској школи у великој мери је утицао на интензивни развој музичке културе Јагодине у том периоду. Завршио је Учитељску школу у Београду, а пре доласка у Јагодину радио је као учитељ у основној школи у околини Крушевца, затим постаје хоровађа певачког друштва „Шуматовац” у Алексинцу, хонорарно ради као учитељ музике и певања у пиротској, ваљевској и врањској гимназији, све до октобра 1898. године када је пребачен у Мушку учитељску школу у Јагодини. У међувремену, у неколико наврата одлази на музичко усавршавање; прво 1893. године у Бечу изучава науку о хармонији

код Роберта Фукса, затим две године студира контрапункт и 1901. године приватно учи инструментирање у Прагу код професора Шебора.

У Учитељској школи у Јагодини је од самог њеног оснивања па све до 1912. године предавао црквено појање, нотно певање, свирање и оркестар. Својим педагошким радом поставио је темеље музичког образовања и „солидно је оспособио и одушевио за рад на народном музичком просвећивању 14 генерација својих ученика” (Петровић и др. 1969: 183). О значају музичког васпитања у јагодинској Учитељској школи говори и чињеница да је почињало већ у првом разреду и да је сваки новопримљени кандидат, осим униформе, обуће, рубља и уџбеника, добијао и „музички инструмент – виолину, који ће му служити као средство у стицању музичког образовања кроз све четири године, колико је онда трајало школовање у учитељским школама” (Петровић и др. 1969: 127).

Музичко образовање, односно вокална и инструментална настава, одвијала се кроз два наставна предмета – Нотно певање и Свирање², оба заступљена у наставном плану са по два часа недељно (Петровић и др. 1969). У недостатку музичке литературе, уџбеника и инструктивних књига, Ђорђевић је и за један и за други предмет написао уџбенике – *Збирку дечјих њесама* са нотама и текстовима за предмет Нотно певање, а за предмет Свирање *Школу за виолину*, уџбеник који је доживео чак девет издања и који су користиле све учитељске школе у ондашњој Србији (Здравковић 2003).

Већ у првом годишњем извештају Српске краљевске мушке учитељске школе 1989/99. године објављени су „Први захтеви за правилно учење певања”, са потписом Владимира Ђорђевића, учитеља музике и певања. У том поглављу извештаја смело критикује дотадашњу праксу наставе певања, а као недостатке наводи: учење песама напамет и њихово брзо заборављање, недовољну самосталност ученика у певању из нотног текста, неприступачан избор песама неусклађен са интересовањем деце и неправилно певање. Посебно указује на значај рада на импостацији дечјег гласа, без чега ученицима „пропада нежни и леп орган певања”, препоручује обавезне вежбе правилног певачког дисања и детаљно описује елементе вокалне технике на које се мора „обратити велика пажња пре самог почетка наставе певања, па то и доцније продужити док год траје ова настава, како би се ученици навикли на правилно држање тела, на удисање и издисање ваздуха кад и како треба, на отвор усана и употребу језика и других усних органа, да би тон изашао јасан и округло, а изговарање речи правилно” (Влад. Р. Ђорђевић, према: Аџић 1899: 21).

² У првом наставном плану Школе, при чијем се састављању пошло од поставке Сретена Аџића, музичка настава се одвијала у оквиру предмета Црквено певање с правилном и Нотно певање и музика, док су по новом наставном плану из 1904. године називи предмета донекле измењени – Црквено певање и Нотно певање и свирање. Од школске 1931/32. године предмети носе називе Певање и Свирање (Петровић и др. 1969).

Ђорђевић је у настави, на нивоу разреда, неговао форме практичног музицирања, хорова и оркестре, а пракса је била да сваки разред, осим првог, има свој хор и оркестар са посебним програмом. Оркестри III и IV разреда, а касније и оркестар II разреда, сачињени од 4–6 првих виолина, 4–6 других виолина, 1–2 виоле, два виолончела, два контрабаса, две флауте, једног бубња и једног добоша (Петровић и др. 1969: 128), имали су утврђен репертоар. Оркестар другог разреда свирао је српске игре, оркестар трећег разреда игре других земаља (валцере, полке, мазурке, кадрил), а оркестар четвртог разреда разне музичке комаде домаћих и страних аутора. На програму су редовно биле Ђорђевићеве познате композиције „Ој, девојко”, Марш из комада „Алилова љубав”, а од страних комада изводили су се „Chant du Rossignole”, „La jolie patineuse”, „Rendez-vous” и др. (Петровић и др. 1969: 128). Композицију „Узданица” – марш ђака јагодинске Учитељске школе, Ђорђевић је посветио својим ученицима. Марш је назив добио по литерарној ђачкој дружини „Узданица” која је основана са циљем „да омогући и помогне својим члановима да се умно развијају и оспособљавају да касније, као учитељи, успешно врше своје задатке при раду на просвећивању народа и ширењу народне културе” (Петровић и др. 1969: 123). Изузетно мелодичан и врло популаран марш у оно време свирала су сва три оркестра Школе, али и сви војни и многи други оркестри. Приликом екскурзија приређивани су концерти хорова и оркестара по суседним местима (Ђуприји, Параћину, Сењском Руднику), а истакнути наступи су забележени на турнеји у Краљеву, Чачку и Крагујевцу (Петровић и др. 1969: 130). Свесрдно се залагао за очување аутентичне народне мелодије; његови ђаци знали су Мокрањчев „Октоих”, као и народне црквене мелодије које је Ђорђевић бележио, сакупио и хармонизовао. Поред уџбеника за музичко образовање, писао је историјске чланке и расправе о музичком фолклору. У то доба су на изворну народну музику већ увелико утицале кафанска и циганска музика, али, као што је Сретен Ацић у свом Извештају о раду Учитељске школе написао, у школи се тај утицај није осетио (Ацић 1910). У истом раду, Ацић је описао поделу и рад хорова, надаће са мутацијом гласа ученика која отежава певање све до четвртог разреда, али и запажање да се упркос томе ученици у овим хоровима толико извеште у певању да најбољи од њих могу касније и сами водити хорова и певачка друштва.

И хорова и оркестри Учитељске школе наступали су само на школским приредбама и свечаностима јер због непостојања дворане у Јагодини није било могућности да се музичке тачке изведу изван школе. Уочи сваког празника и недеље током јесени, зиме и раног пролећа, редовно су се одржавале приредбе са драмским и музичким тачкама, тзв. забавне вечери, као саставни део васпитања ученика. Организоване су са циљем да ученици своје слободно време проведу у здравој, корисној, организованој и веселој забави. На приредбама је било певања појединаца, у дуету или хору, свирања флауте, виолине, окарине, фруле и оркестра, играња у колу и играња друштва.

них игара, извођења шалјивих комада. Осим забавних вечери, у Школи су се сваке године организовале Сретењска забава и Светосавска прослава. Ове прославе биле су најважнија дешавања у културном, друштвеном и музичком животу тадашње Јагодине, окупљале су велики број суграђана и важиле за најотменије забаве у граду.

Упоредо са педагошким радом, Владимир Ђорђевић је неуморно радио на ширењу музичке културе и унапређивању културног живота Јагодине. Одмах по доласку у Јагодину, 1898. године, од чланова већ постојећег „Јагодинског опште-радничког друштва за међусобну помоћ у случају болести и смрти” основао је Певачку дружину „Коча”, чији је био хоровађа. Компонувао је химну Дружине, под називом „Кочина химна”³, у сећање на капетана Кочу Анђелковића, који је предводио српске добровољачке чете у Руско-турском рату (1788–1791. године) у ближој или даљој околини Јагодине (Петровић и др. 1969: 11). Поводом стогодишњице Првог српског устанка, 1904. године, заједно са својим ученицима и члановима Певачке дружине „Коча”, организовао је велику свечаност и том приликом је „Кочина химна” под његовом диригентском палицом изведена у родном месту Капетана Коче.

Од 1912. године, када из Јагодине бива премештен у Београд за професора Треће мушке гимназије, са прекидом за време Првог светског рата који је провео у избеглиштву у Француској, остатак живота проводи у Београду, где је и умро 1938. године. Владимир Ђорђевић, као и Јоксимовић, припада групи композитора „Београдске школе”. Као сакупљач народног музичког блага, забележио је преко 1600 мелодија, а знатан део обрадио за хорова, клавир, соло певање уз пратњу клавира, за флауту или гудачки оркестар (Петровић и сар. 1969). Стварао је дела за широке слојеве у народном духу, од којих се многе могу чути и данас: „Пролетња песма”, „Поскочица”, „Пошла Румена”, „Скерцо за две флауте”, „Узданица”, „Веће врана”, „Ми смо деца весела”, „На ливади”, „Тамна ноћи” и др. Међутим, историја музике Ђорђевића памти, пре свега, као једног од пионира на пољу етномузикологије и историографије и истраживача српског фолкора. Две збирке записа народних мелодија из Србије и Македоније – *Српске народне мелодије (Јужна Србија)* и *Српске народне мелодије (Предрајина Србија)* данас представљају значајан извор српског и македонског мелоса, без обзира на то што је његов начин мелографског рада давно превазиђен. Бележио је и црквене народне мелодије, па су тако и настале „Литургија за мушки хор” 1903. године и „Литургија за два женска гласа” шест година касније. Знатну пажњу посветио је проучавању српских народних инструмената, а српску музичку историографију обогатио делима *Прилози биографском речнику српских музичара* и *Оглед српске музичке библиографије*.

³ Позната и под називом *Химна Јагодине* (Здравковић 2003).

3. НАСТАВНИЦИ МУЗИКЕ У УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ И ЊИХОВ ДОПРИНОС РАЗВОЈУ МУЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Као што смо већ говорили, певачка друштва су, од своје појаве у другој половини 19. века, око 1871. године, дуго била окосница и стуб музичке праксе у Јагодини, све до отварања Мушке учитељске школе, која постаје покретач и носилац музичког живота и чији су талентовани и посвећени наставници својим радом допринели да она постане расадник музичке културе. Првог професора музике, Владимира Ђорђевића, на том положају наследиће још један истакнути музички стваралац „Београдске школе”, Миленко Пауновић. Иако је у Јагодини провео релативно кратко време, значајно је унапредио музичку културу Школе и града. Рођен је у бачком селу Шајкашу у учитељској породици, музику студирао најпре у Прагу, а затим у Лајпцигу код истакнутих професора композиције и дириговања Макса Регера, Штефана Крела и Хуга Римана. По завршетку студија и повратку у Србију, краће време ради у Новом Саду, као капелник у Народном позоришту и Сремској Митровици. Потом прелази у Јагодину, где постаје наставник музике (привремени предметни учитељ за нотну певање и музику) у тадашњој Мушкој учитељској школи и остаје до 1921. године. Бавио се и књижевним радом (Милосављевић 2006: 138). Боравак и школовање у Лајпцигу учинили су Пауновића привржеником новоромантичарских стремљења, што се огледа не само у тонском језику, већ и у покушају да својим музичким драмама „оствари синтезу вагнеровских концепција с нашим националним изразом” (Перичић 1969: 375). Компонувао је три музичке драме: „Смрт мајке Југовића” (сачувана је само предигра), „Divina tragoedia” и „Ченгић-ага”, за које је сам написао и текстове. Пауновићеве неоромантичарске тежње и меланхолично-лирски дух дошли су до пуног изражаја у његовом главном делу „Југословенска симфонија” – првом зрелом симфонијском раду након Коњовићеве „Симфоније у с-moll-у”. Написао је и увертиру „Хајдук Вељко” за гудачки оркестар, неколико композиција за симфонијски оркестар („Романса”, „Свита”, „Сватовац” и „Свечани свадбени марш”), клавирска дела „Прелудијум и fuga” и две свите, соло песме, хорску композицију „Увео цвет” и црквену музику. Преосетљив и несхваћен, умро је неколико година након преласка у Београд, где је од 1921. до 1924. године радио као капелник оркестра Краљеве гарде и наставник теоријских предмета у Музичкој школи „Станковић” (Перичић 1969).

Традицију Учитељске школе као плодног расадника музичке културе наставили су браћа Угљеша и Светозар Смиљанић, угледни музички стручњаци. Њихова имена налазимо на списку наставника који су у периоду од 1925. до 1940. године предавали у јагодинској Учитељској школи – Угљешу под одредницом „професор музике”, а Светозара под одредницом „суплент музике” (Петровић и др. 1969). У поглављу о наставном особљу исте књиге, *Седам деценија Учитељске школе у Светозареву*, на списку наставника који

су радили у школи у периоду од 1919. до 1924. године помиње се и Евгеније Тимонов, али као привремени учитељ за нотно певање, музику, цртање и лепо писање. О животу Угљеше и Светозара Смиљанића нема сачуваних података, а о њиховом раду је познато тек неколико чињеница. Зна се да су музички живот Школе и града битно унапредили оснивањем оркестара и омогућавањем учешћа ученика у културно-уметничким друштвима. У то време одржавани су концертни часови Тачке дружине „Узданица”, са мешовитим хором, а често су приређивани и јавни концерти Учитељске школе и Гимназије у гимназијској дворани. О значају ових концерата говоре чињенице да је увек присуствовао велики број грађана и да је Програм концерата одобравало Министарство просвете Краљевине Југославије (Здравковић 2003).

На поменутом списку наставника који су предавали у јагодинској Учитељској школи налазимо и Вељка Комарека, са одредницом „учитељ вештина за музику”, који је за професора музике дошао 1938. године, пред Други светски рат. Наслеђен очев таленат и жеља за изучавањем музике одређују његов животни пут – од похађања Музичке школе „Стеван Мокрањац” у Београду, добијања стипендије за наставак школовања у Берлину, на иницијативу професора Милоја Милојевића, до педагошког рада у бокелској гимназији и активног учествовања у Градском хору „Јединство” у Котору. Дошавши из Котора у Јагодину, „која је у то време, поред реномираног хора Учитељске школе, имала још два градска хора, позната по извођењу својих концерата широм Србије, Комарек је настојао да очува традицију својих претходника, наставника музике” (Здравковић 2003: 84). Несебичним залагањем не само да је створио бројне музичке стручњаке са утемељеним хуманистичким погледима на живот и однос према раду, већ је допринео „да се Учитељска школа, освајајући јавна признања, уврсти у ред најпознатијих у нашој земљи” (Здравковић 2003: 84). Његовом заслугом битно је унапређена музичка култура, не само у школи, већ и у широј околини, јер је учитељска школа сваке године приређивала концерте који су представљали значајну културну манифестацију града. Комарекова способност да музички просвећује и васпитава публику дошла је до нарочитог изражаја у КУД-у „Милан Мијалковић”, који је у оно време био покретач и главни носилац целокупне музичке активности и културно-уметничког живота Јагодине, окупивши око себе велики број истакнутих музичара. На почетку рада друштво је имало две секције: хорску секцију од шездесетак чланова и музичку секцију, која је радила кроз један камерни дуо и већи оркестар од 15 чланова и коју је 1948. године Густав Брили, члан и секретар Друштва, унапредио у камерни оркестар. Програм је осмишљавао Вељко Комарек, који је истовремено дириговао хором и оркестром Друштва и био члан камерног оркестра. По свом

високом квалитету програм⁴ је био један од ретких и за рад овог друштва се убрзо чуло широм Србије и осталих република некадашње Југославије (Здравковић 2003). У свом златном седамнаестогодишњем периоду, од 1954. до 1962. године, Друштво је деловало кроз три секције: хорску, од самог оснивања, забавну са певачима, основану 1961. године и камерни оркестар, од 1948. године, који је касније појачан дувачким инструментима. Дувачки оркестар Друштва придружио се Друштву јагодинске Фабрике каблова 1959. године. „Без учешћа хора и оркестра Друштва није се могла замислити ни једна свечаност, академија или културно-уметничка манифестација у граду” (Здравковић 2003: 11). Њихови наступи класичног музичког репертоара били су веома значајни за општеобразовно и естетско васпитање публике. На репертоару су били заступљени мајстори домаће и стране музике, изведено је преко 300 дела познатих аутора и око 60 композиција за оркестар у оквиру 150 концерата широм Србије. Нису изостале ни бројне награде које је КУД освајао „за успешно ширење уметности и музичке културе” (Здравковић 2003: 12). За музичко-културни развој града значајна је и Комарекова дугогодишња делатност као хонорарног наставника музичке школе и диригента хора Гимназије у Јагодини (Милосављевић 2006: 83).

Иако композитор Густав Брили није радио у Учитељској школи, његова неисцрпна енергија и свестраност значајно је унапредила музички живот Јагодине и поставила темеље музичког образовања у Јагодини, пре свега оснивањем Камерног оркестра Друштва „Милан Мијалковић”, који је значајно обогатио културно-уметнички живот града и допринео ницању и подизању музичке културе. Заједно са Вељком Комареком иницирао је оснивање Музичке школе у Јагодини. Најмлађа музичка школа на подручју уже Србије основана је 1. децембра 1952. године под окриљем КУД „Милан Милајковић”, а оснивач је био Народни одбор Општине Светозарево (тадашњи назив града). Тиме су постављени темељи музичког васпитања у Јагодини и створени услови за даљи несметани развој музичког живота.

4. ЗАКЉУЧАК

Непосредни утицај талентованих музичких стваралаца, вредних и посвећених педагога на музички развој Јагодине огледа се у свеукупном доприносу њиховог педагошког, стваралачког и научног рада на музички живот читаве Србије.

⁴ Поводом прославе десетогодишњице Друштва, на репертоару су се налазила дела Моцарта, Бетовена, Мокрањца, али и песме В. Комарека „Ој, Мораво” и „Берачице”, писане за мешовити хор, соло сопран и клавир (Здравковић 2003).

Густав Брили је одлично свирао флауту, дипломирао право, био познат композитор, књижевник, преводилац⁵, музичар, један од оснивача Дубровачке филхармоније, новинар и активан сарадник страних и домаћих часописа, у којима је популаризовао нашу музичку културу.

Дугогодишње ангажовање Вељка Комарека у култури, успешно руковођење хорским и инструменталним ансамблима и пре свега предани педагошко-просветитељски рад у Учитељској школи, допринели су афирмацији хорске музике широм наше земље, у свим срединама у којима су млади, музички образовани учитељи, његови некадашњи ученици, оснивали хорове и радили као хоровође.

Музичку културу и музички живот у Јагодини су својим боравком и стваралачком инвенцијом у великој мери обогатили значајни музички ствараоци, представници „Београдске школе” Божидар Јоксимовић и Миленко Пауновић – први својом просветитељском делатношћу широм Србије, а други педагошким радом у Учитељској школи.

Међу ретким појединцима у Србији који су на прелазу из 19. у 20. век имали високо музичко образовање, налазио се и дугогодишњи, први и најзначајнији наставник музике у Учитељској школи, Владимир Р. Ђорђевић. Одговарајући многоструким музичко-педагошким захтевима, од извођења наставе неколико музичких предмета, концертне делатности и наступа хорова и оркестара, до писања музичких уџбеника и других инструктивних књига и сакупљања и обраде народног музичког блага, оставио је неизбрисив траг у музичко-педагошком раду Учитељске школе у Јагодини.

Мушка учитељска школа је на пољу музичке културе овом граду дала све што је у тој области имала – наставници музике и ученици ове школе су учествовали на свим музичким манифестацијама у Јагодини и Поморављу (Петровић и др. 1969: 64). Њеним ученицима су, захваљујући добро организованости настави и правилно усмереном васпитном поретку, усађени основни педагошки принципи и љубав према музици, те је већина њих, стопама својих учитеља и наставника музике, на тековинама педагошких идеја Сретена Ацића, наставила пут развоја музичког васпитања и просветитељства.

ЛИТЕРАТУРА

Ацић (1910): Сретен М. Ацић, *Десетогодишњи преглед рада јагодинске Српске краљевске мушке учитељске школе за период 1898–1908. год.*, изradio управник Сретен М. Ацић уз помоћ деловође г. Д. С. Поповића, Београд: Штампарија „Доситеј Обрадовић”.

⁵ Предео *Животни пут Бакома Пучинија*, романсирану биографију Саре Бернар и др. (Милосављевић 2006: 31).

Аџић (1899): Сретен М. Аџић, *Први годишњи извештај Српске краљевске мушке Училијске школе 1898/99. године*, Јагодина.

Братић (2008): Томислав Братић, *Алексиначка певачка дружина Шумајловац*, Алексинач: Скупштина Општине: Центар за културу и уметност.

Братић (2014): Томислав Братић, *Летишће музичкој живојој у Алексиначу 1859–2013*, Алексинач: Центар за културу и уметност.

Здравковић (2003): Љубица Здравковић, *50 година Музичке школе у Јајодини*, Јагодина: Завичајни музеј и Музичка школа „Владимир Ђорђевић”.

Милосављевић (2006): Раде Милосављевић, *Јајодински биографски лексикон: биографски подаци за 1000 личности Јајодине*, Јагодина: Народна библиотека Јагодина, Удружење „Јагодина 52”.

Мирчов (2009): Светлана Мирчов, О књизи *Кроз васиону* и њеном аутору Сретену М. Аџићу, у: М. С. Димитријевић (ур.), *Зборник радова конференције Развој астрологије код Срба V*, Београд, 18–22. април 2008, бр. 8, Београд: Публикација Астролошког друштва „Руђер Бошковић”, 403–413.

Парлић-Божовић (2007): Јасна Парлић-Божовић, *Педагошко учење и просветни рад Срећена Аџића*, Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Перичић (1969): Властимир Перичић (уз сарадњу Душана Костића и Душана Скворана), *Музички ствараоци Србије*, Београд: Просвета.

Петровић (1969): Борислав Петровић, Милић Мајсторовић, Јован Јовановић, Миролуб Бобић, Радован Обреновић, Мирослав Ристић, *Седам деценија Училијске школе у Светозаревоу*, Светозарево: Учитељска школа „Сретен Аџић”.

Поткоњак (2006): Никола Поткоњак, *Образовање учитеља у Срба*, Београд–Ужице: Учитељски факултет у Ужицу.

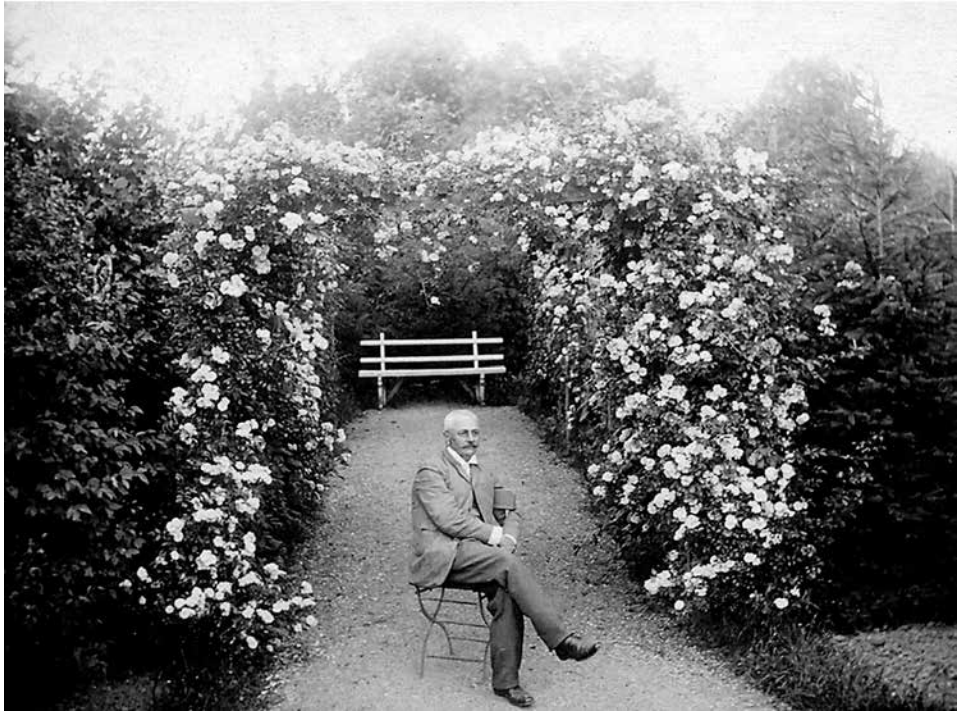
Nataša M. Vukićević
University of Kragujevac
Faculty of Education in Jagodina
Department for Didactics and Methodology

MALE TEACHER TRAINING SCHOOL AS A BEARER OF MUSICAL CULTURE IN JAGODINA AT THE END OF THE 19TH AND IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Summary: This paper deals with the role of the Male Teacher Training School in the development of music education and musical culture, as well as in the advancement of cultural life in Jagodina at the end of the 19th century and in the first half of the 20th century. The founder and the first principal of the School – teacher, pedagogue and writer Sreten Adžić, introduced many innovations in all fields of educational work, such as boarding school system and concept of selection and enrolment of candidates, which contribut-

ed to a successful music education as well. The first music teacher in the School, Vladimir R. Đorđević, a famous composer and music pedagogue, laid the foundations of music education: he especially emphasized the proper learning of singing, he conducted students' choirs and orchestras and he was enthusiastically committed to the preservation of authentic folk music. A prominent composer Milenko Paunović and other musical experts – Uglješa and Svetozar Smiljanić and Veljko Komarek continued Đorđević's work in the School. Based on the analysis of their pedagogical and artistic work, it can be concluded that the Teacher Training School, with its talented and dedicated teachers of music, had the crucial role in the development of musical culture in Jagodina in the first half of the 20th century.

Key words: Teacher Training School, music teachers, musical culture in Jagodina.

Сретен Аџић у ружичњаку парка Учитељске школе
(Јагодина, 1908)

Ана С. Миљковић-Павловић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за дидактичко-методичке науке

УДК 37.01 Аџић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 16. октобар 2018.
Прихваћен: 13. новембар 2018.

ОСНОВНИ ПЕДАГОШКИ ПОЈМОВИ У ДЕЛИМА СРЕТЕНА АѢИЋА

АѢсѢраќѢ: Сретен АѢић, као оснивач Учитељске школе у Јагодини, запажени учитељ, професор и просветни инспектор, оставио је значајно педагошко наслеђе данашњим генерацијама. Стога заслужује да се развој његове педагошке мисли изложи на један кохерентан и језгровит начин. Методолошки оквир овог рада конципиран је у оквиру дескриптивне методе, а коришћен је поступак анализе садржаја. Рад се бави анализом основних педагошких појмова који се препознају у АѢићевим најпознатијим делима. Приказани су основни појмови његове педагошке мисли, са намером да се они поставе у дијалектички, смислено повезан систем, јер је његово дело у целини показало да је васпитну делатност схватао на холистички начин. Исто тако, треба напоменути да је рад организован тако да су приказ и интерпретација ових појмова представљени наизменично, а не као одвојене целине, јер је идеја да се рад структурира према појмовима који представљају основни конструкт. Закључна разматрања дата су као посебна целина.

Кључне речи: васпитање, образовање, искуство, учење, васпитач, дете.

УВОД

Богато педагошко искуство и одлично познавање теорије педагогије тог времена карактеришу лик и дело великог педагошког мислиоца и практичара, Сретена АѢића. У много чему био је утемељивач нових идеја и практичних решења. На један целовит начин промишљао је о васпитању и образовању, дечјем учењу и развоју, укључујући у васпитну делатност и личност учитеља, дечје искуство, социокултурни контекст наставе, утицај родитеља и друштвене заједнице (АѢић 1998: 1). Васпитање и образовање у његовим делима имало је за циљ обликовање ученика, али и друштва у целини. (Исто: 9). Поред ових појмова, у раду је приказана слика детета и васпитача, искуство на коме се темељи учење.

Васпитање, као најшири педагошки појам, у овом раду посматра се из перспективе одређења васпитања као свега онога „што људи свесно, намер-

но, систематски и организовано преузимају на плану формирања личности, како оно што организује друштво у односу на васпитаника, тако и оно што преузима сама личност која се развија и формира у околностима једног конкретног друштва” (Ђорђевић, Трнавац 2005: 8). Зато је овакво одређење васпитања најближе васпитању какво описује и сам Сретен Ацић. Врло сродно тумачење образовања проналазимо у следећој одредби: „Образовање обухвата све поступке који доприносе стицању искуства и његовог уобличавања у сазнање, који служе формирању личности” (Каменов 1999: 5). Ослањајући се на претходно речено, наилазимо на најприближније одређење искуства, какво заговара Сретен Ацић у својим делима, а то је да је искуство „оно чега је појединац свестан, јер га је доживео у својим чулима, захваљујући спољашњим утицајима [...] или сопственим деловањем на стварност – експериментисањем, посматрањем процеса и појава, учествовањем у друштвеним односима и откривањем њихових значења, односно законитости које управљају њима” (Каменов 1999: 13). У даљем тексту детаљно ћемо показати да је Ацић у свом педагошком деловању дословно одговорио свим одредбама искуства, како је овде схваћено. Поред бројних и опречних одредби учења, одлучили смо се за одређење учења „у ширем смислу”, за учење које представља „процес мењања личности” (Пешић 1985: 29), а који ћемо ближе разумети као „прераду и уобличавање искуства, увиђање, откривање, проницање у суштину појава, реструктурирање већ постојећих сазнања и успостављање асоцијација међу знањима” (Каменов 1999: 21). Појмови које је најтеже одредити су *дејте* и *васпийишач*, зато што су увек условљени комплексом различитих фактора и дубоко контекстуални. Данас када се све више говори о деконтекстуализацији васпитне улоге родитеља и институција једног друштва (Марјановић 1987: 12), тешко је прихватити Ацићево одређење родитеља и учитеља као превасходних васпитача. Савремена критика школе, између осталог, управо критикује занемаривање васпитне у корист образовне функције. Деконтекстуализација савременог васпитања доводи до издвајања деце у посебну друштвену групу, што упућује на запажање о нормативној представи о детету и са њом повезана питања какво дете васпитавамо, који су циљеви и донети васпитне делатности, како перципирамо дете, васпитаника са којим смо у друштвеној интеракцији (Кон 1991). Обликовање ове слике о детету у многоме зависи од имплицитне теорије породице, школе, локалне заједнице, актуелних друштвених тенденција и еко-демографских промена у конкретном друштву.

Сретен Ацић је своју педагошку мисао обликовао у јединству педагошке теорије и праксе, иако неки аутори (Лукић 1992: 348) сматрају да је заснована на темељу његовог богатог практичног искуства, које је неоспорно, а показује се кроз систематичност, обухватност и ауторску утемељеност сваког педагошког конструкта који проналазимо у његовим делима.

ВАСПИТАЊЕ

Васпитање Сретен Ацић описује као највишу људску делатност, божанску и својствену искључиво људској врсти: „Отац и мати дају детету само обличе, а тек васпитањем постаје правим човеком” (Ацић 1998б: 7). Даљом анализом показаћемо да је он у својој педагошкој пракси дете већ видео и према њему се односио као према човеку, а не као бићу у настајању. Васпитање дефинише као „утицање одраслих на развитак васпитаников, тако да се што јаче развијају све добре телесне и духовне особине испитаникове, и оне које су му нужне за живот, а рђаве и ненужне да што више закржљају” (Ацић 1998а: 1). Могућности и домети васпитања у дететовом развоју су велики, али не и свемоћни. Ацић полази од урођених особина детета, које се васпитањем даље развијају, подстичу и обликују у пожељном смеру: „Човек је продукт од урођенога и задобијенога” (Ацић 1998а: 5). Интересантна је математичка формула коју он нуди када говори о утицају на развој личности у контексту домета и могућности васпитања: $(a+b)/2=c$, где ознака a представља урођене особине, ознака b утицај васпитања, а резултат тих фактора је ознака c (Ацић 1998а: 7). Под васпитним утицајем он подразумева укупно деловање пре свега породице као доминантног васпитног фактора, па потом утицај школе и друштва у целини. Приметићемо да овој формули недостају активност детета и унутрашња неравнотежа као важни фактори развоја. Можемо претпоставити да је активност детета и унутрашњу неравнотежу можда подразумевао под „телесним и душевним урођеним особинама дететовим” (Исто: 7).

Ацић васпитању даје општенационални карактер и значај, прилику за „преображење” народа, друштва у целини, па и самог човечанства (Ацић 1998а: 9; 1998б: 71, 100). На тај начин, сматрао је он, васпитање има моћ да гради једно хуманије друштво, разликујући га од примитивних друштава и вредности. Морамо овде изразити резерву и дозволити себи интерпретацију ових његових схватања у прилог примитивним, односно нативним културама јер, као што су ауторке попут Маргарет Мид и Рут Бенедикт показале, и нативне племенске заједнице имале су васпитни контекст – улоге, циљеве и задатке васпитања, као и утицај одраслих на подмладак, иако ови појмови нису експлицитно дефинисани. Стога, износимо став да ваља разликовати примитивне и нативне друштвене обрасце и заједнице.

Ацић се залагао за васпитање љубављу, толеранцијом, подршком и уважавањем дететове личности (Ацић 1998б: 32). Када говори о љубави која васпитава, он инсистира на конструктивној, подржавајућој љубави, која „као гориво пали” позитивне снаге у детету (Ацић 1998б: 68). Тражећи од васпитача да непосредно култивише позитивне емоције деце и на тај начин остварује и услове за хармонијски развој личности у целини, поред подстицаја унутрашње мотивације за учење, на овај начин он обликује дете као емоционално стабилно и проактивно (Ацић 1998б). Васпитни поступци које

предлаже су „блага опомена – савет – строга опомена – казна” (Аџић 1998б: 94); на једном другом месту, као васпитни протокол нуди поступке „поука – упут – савет – казна”, градуисане редом којим су наведени (Аџић 1998в: 13). Према казни показује изузетну резерву и наглашава да је треба користити као ретку и неопходну меру, онда када се исцрпе све друге могућности. Сматра да казна вређа личност детета (Аџић 1998в: 69).

Посебну пажњу посвећивао је моралном васпитању, које је саставни део сваке васпитне интервенције и ситуације коју је описивао у својим причама. Поред тога што је полазио од самог лика васпитача (учитеља, родитеља, чланова друштвене заједнице) као модела пожељних моралних образаца, он је посебну пажњу посвећивао ситуацијама и околностима које би децу „испровоцирале на неморално понашање”, о којима треба унапред промишљати и које треба превентивно избегавати (Аџић 1998в: 120). Залагао се за јединствена васпитна начела породице и школе (Аџић 1998в), као најучинковитији вид јединствених васпитних утицаја на развој детета. Важно је напоменути да је у великој мери полагао на васпитање, односно развој унутрашњег локуса контроле у домену моралног васпитања. То је приказано у причи „Плачљивост” (Аџић 1998б: 72).

На крају елаборације појма васпитања, Сретен Аџић је понудио одређење појмова који се најчешће јављају у контексту васпитања. Наиме, он разликује: природно, породично, друштвено, школско, хотимично, нехотимично васпитање, васпитање са планом, без плана, позитивно, негативно васпитање, васпитање у ужем, ширем и обичном смислу (Аџић 1998а).

ОБРАЗОВАЊЕ

Основни циљ образовања у делима Сретена Аџића је превасходно васпитног карактера: „Основна циљ наставе и васпитања је да се будући свет развија хармонијски, и дух и тело подједнако – да се у човеку развија цео човек” (Аџић 1886: 8). Образовање о каквом је најчешће писао односило се на формалне видове образовања, иако анализом разноликости наслова из области ботанике, природних наука, зоологије, екологије и других које је објавио наилазимо на велики број дела која указују на његову склоност ка целоживотном, неформалном образовању (Ристић 1939). Инсистирао је да учитељ целог живота мора радити на себи и у своје слободно време ишчитавати стручну литературу и страна искуства (Аџић 1998б: 85), тако да му можемо признати и популарисање идеје о перманентном и неформалном образовању.

Поред васпитног, образовање за које се залагао имало је и национални карактер, у духу тадашњих политичких околности у Србији и Европи. Овде је важно нагласити да је о националном образовању писао са становишта патриотизма, поштујући идеју космополитизма коју види као вредност дале-

ке будућности (Ацић 1891: 31). Образовање „у народном духу [...] у смислу савршених народних идеја” није васпитавало у духу мржње и непријатељства према другим народима (Исто: 10, 43). Његова идеја била је сагласна његовим пређашњим одређењима основног циља образовања и васпитања – „борба за дух и тело” у оквиру општег и националног образовања деце и младих (Исто: 18). О школи као друштвеној институцији каже да је она увек била и, додаћемо, остала заступник актуелних друштвених и политичких идеја конкретног времена. Ацић предлаже један од четири правца националног уједињења: „да се својски и свим силама труди о течењу што више стварна знања и умења” (Ацић 1891: 29). Снагу образовања види и у правцу подршке индустријском и економском уједињењу, кроз техничко образовање младих, као и обликовање физички и војно спремних грађана, кроз телесно образовање (Исто: 31–34). Свестан да образовна реформа тече споро, он предлаже прилагођавање наставног плана и програма у духу горе описаних идеја (Исто: 43). На крају истиче да школа мора остати слободна од тираније, догме и униформности мишљења (Исто: 10). Вредности које школа треба да пропагира су „вредноћа, заузимљивост, устаоштво и истрајност” (Исто: 45).

Велику пажњу посвећивао је социокултурном контексту наставе и образовања. Инсистирао је на пријатној атмосфери на часу, пријатељском, отвореном, духовитом и подстицајном приступу у практичном раду (Ацић 1998в: 36). Подржавао је заједничко доношење одлука, аргументацију и дискусију, са циљем развоја ученичке аутономије (Исто: 38). Залагао се за уважавање, толеранцију, лични пример практичара, методску разноврсност и посвећеност наставничком позиву (Исто: 46). Сматрао је да би план и програм требало критички тумачити и реализовати, у зависности од актуелних потреба и околности које се у разреду појављују (Исто: 53).

ИСКУСТВО

О практичном искуству у настави и учењу Сретен Ацић је неизмерно водио рачуна. Позивао се на учење Џона Лока и инсистирао на сензорном и непосредном практичном искуству. Поред идеје о ручном раду, коју је неуморно заговарао, он је примењивао принцип очигледности и применљивости у наставном раду, што видимо из примера змије као наставног средства (Ацић 1998в: 81), посматрања комете (Исто: 115) и помрачења месеца (Исто: 110), мерења километра у простору (Исто: 99) и сличних. Позивао је учитеље да наставу организују ван зидова учионице, нудећи подробну аргументацију у корист учења у природи (Ацић 1998г; Ацић 1998в: 75).

Ослањао се на непосредна животна искуства својих ученика и користио их у едукативне сврхе, попут примера које нуди у причама „Нова школа” (Ацић 1998в: 38), „Правила пристојности” (Исто: 55) или „Разлика у ђаковању” (Исто: 34). На овај начин он је њихова животна искуства искори-

стио као „унутрашње гориво” за стицање знања са којима се деца сусрећу, њихово сређивање у мисаоне односе и учинио их животном контекстуалним, значајним и трајним.

Поред чулних, залагао се и за моторичка искуства, која би деца требало да стичу ван учионице колико год је то могуће. На тај начин деца усвајају појам о физичким особинама предмета, појава и процеса које посматрају, просторним релацијама, јачају здравље, буде унутрашњу мотивацију за учење, развијају мисаоне способности попут памћења, опажања, увиђања, закључивања, негују позитивну емоционалну климу, развијају социјалне вештине, развијају осећај за лепо. Све ове добити по дете Ацић је класификовао у пет група: хигијенски, педагошки, морални, естетски и социјални значај (Ацић 1998г: 12–16).

Када говоримо о моторичким искуствима, чини нам се да је ово најпогоднији моменат рећи коју реч о ручном раду за који се Сретен Ацић залагао. Ручни рад види као средство борбе против доколице, вежбу ума и тела, одмор од психичког напора, прилику за развијање мануелних вештина, развијање стрпљења и истрајности, а као последицу ручног рада препознаје „одушевљење животом” (Ацић 1886: 23). Критикује свођење ручног рада на механичку, техничку вештину. Добробити за дете које наводи, ослањајући се на искуства других земаља су развијање креативности, унутрашње мотивације за учење, подстицање радозналости и истраживачког духа (Исто: 72). Поред ових, наводи и хармоничан развој личности детета у целини, развијање воље, вештина, доживљаја за лепо, подстицање самопоуздања и самосталности код деце (Исто: 107–108).

УЧЕЊЕ

Сретен Ацић сматра да су осећања основни покретачи учења и делања (Ацић 1998б: 69). Наравно, мисли се на позитивна осећања и наводи да је задатак одраслих да код деце негују и подстичу управо позитивна осећања.

Када говори о учењу, он најчешће говори о откривачким методама у раду са децом, како би она била у могућности да истражују кроз промишљање, развијање стратегије, експериментисање, посматрање, извођење закључака (Ацић 1998в: 71). У том смислу, учење се може посматрати „као конструисање знања, сређивање и превођење искуства” (Каменов 1999: 20), процес у коме деца долазе до сопствених решења и закључака, под „умереним вођством” учитеља (Ацић 1998б: 60). Поред тога, наилазимо на примере кооперативног, вршњачког учења, попут оних у причи „Блажа казна” (Ацић 1998в: 70). Иако тема ове приче не говори о самом учењу, у садржају наилазимо на пример где ученици најпре самостално решавају задатке, а потом их размењују, упоређују и коригују. У истој причи, учитељ ученика четвртог разреда шаље у трећи разред, да им „по свом знању” изложи тему

из историје. Прича „Километар” (Аџић 1998в: 100) приказује поштовање принципа очигледности, практичне проверљивости, кроз проблемску наставу и, опет, пример вршњачког учења. То је прича у којој су ученици били у прилици да непосредно у простору, кроз заједничку стратегију и промену улога, измере и доживе раздаљину од једног километра, 100 метара и 500 метара. Пример да је заиста живео то што је радио и заговарао налазимо у причи „Разлика у Ђаковању”, у којој он сусреће своја два ученика током викенда и сасвим спонтано улази у образовну ситуацију, разговором о врстама ветра, географском полагају локалитета у околини, просторној оријентацији према странама света и слично.

Када говоримо о врстама знања које је Аџић у својим делима промовисао, то су пре свега морална знања. Моралност сматра окосницом свег образовања и зато у великој мери, готово у свакој причи коју је забележио, наилазимо и на морални контекст ситуације. Морална знања, сматрао је, стичу се најбоље кроз учење идентификацијом, личним примером васпитача (родитеља) – прича „Изговор и лаж” (Аџић 1998б: 93). Препознаје конативну и емоционалну димензију моралности као неопходан услов за морално делање, како и сам елаборира у рефлексивним белешкама у причи „Нађена лопта” (Аџић 1998в: 12). Запажање употпуњује податком о „три ступња моралности: интелектуални, емоционални и примењени” (Исто: 15).

Даље, када говоримо о врстама знања, Аџић инсистира на „истинитом знању”, данас бисмо рекли научном, али говори и о утилитарном, моралном и естетском знању, у различитим контекстима. Бори се против народних веровања, која описује као „празноверје”, што проналазимо у причама „Помрачење месечево”, „Комета”, „Ноћу на гробљу”, „Код картаре” (Аџић 1998в), или у причи „Мајстор-Стојанова деца” (Аџић 1998б: 49).

У педагошком раду Аџић поштује различите облике наставе, што видимо по типу пољских учионица и опису распореда седења учитеља и деце: индивидуална и групна настава могу се реализовати у тзв. скровиштима и вештачким пољским учионицама, док се групна и фронтална настава могу реализовати у вештачким пољским учионицама и амфитеатарским и природним пољским учионицама. Он наводи и допунске пољске учионице: гимнастиште, скровишта, украсни школски врт и школско пољопривредно добро, сходно различитим образовним потребама учитеља, ученика или садржаја наставе (Аџић 1924: 19).

ВАСПИТАЧ

Васпитач је у делима Сретена Аџића првенствено родитељ, али је и о учитељу говорио као о васпитачу пре свега (Аџић 1998б: 7; Аџић 1998в: 7).

Највећа његова заслуга са становишта савремене педагогије, чини нам се, управо је у промовисању саморефлексије васпитача и учитеља. Свестан

да учитељ није непогрешив (Аџић 1998в: 15), он предлаже – и то је ревносно примењивао, што видимо из његових дела – да „учитељ треба да води белешке о свом раду, да упоређује и прати своја претходна искуства” (Аџић 1998в: 7). Ова идеја представља претечу портфолија, који су у савременој пракси још у фази увођења, а тичу се анализе сопственог практичног рада. Када говоримо о рефлексiji у Аџићевим делима, наилазимо на примере „рефлексije о акцији” (Шон 1987: 26) – у причама „Комадић писаљке”, „Блажа казна”, „Оставили дуван” и у причи „Нова школа” (Аџић 1998в: 38).

Претходни нас редови сасвим логично воде још једној, веома савременој педагошкој идеји, а то је лични и професионални развој практичара, проучавање дететове личности, разумевање особености детињства и личности детета као такве, сврсисходно поступање васпитача, испитивање сопствених побуда и поступака (Аџић 1998б: 34). Поред овога, Аџић наглашава да је од неизмерне важности спремност васпитача на стално учење, а изворе тог учења, поред стручне литературе, треба тражити у самој пракси и међу децом (Исто: 98) и подсећа да је учитељ пре свега модел, а његова доминантна метода је учење личним примером, када је у питању и морална и научна поука (Аџић 1998в; 1891).

И за крај овог дела рада, навели бисмо цитат који, чини се, понајвише говори о тону и значају просветне делатности уопште: „Тешко је и замислити са колико се нежности, са колико пажње, мора радити васпитачки посао” (Аџић 1998в: 44).

ДЕТЕ

Слика о детету у делима Сретена Аџића пре свега је обојена вредностима које је промовисао: честитост, радозналост, упорност, марљивост, истрајност, посвећеност, истраживачки и развојни карактер детињства уопште.

Када су у питању развој детета и фактори који на њега утичу, Аџић је разликовао природне и вештачке факторе. Међу природне убрајао је, пре свега, урођену способност развоја човека као врсте и „природне утицаје окружења”, док у вештачке убраја породичне, друштвене и школу као институцију (Аџић 1998а: 1). Колико је развој детета условљен садејством ових фактора најбоље илуструје следећа мисао: „Сваки се човек рађа са извесним способностима телесним и душевним, са извесним особинама – добрим и рђавим. Но, како ће се те способности, те урођене особине, даље развијати, то зависи од васпитања” (Аџић 1998а: 1).

Дете види као јединство тела и душе, и само у том јединству види човека као целину (Исто: 16). Интересантно је његово гледиште на дете као човека већ у раном узрасту, не на човека који ће тек постати, не на биће које је у настајању, већ уважава његово постојање у пуном интегритету дететове личности (Аџић 1998б: 75).

Детињство види као критични период за развој ситне моторике шаке (Ацић 1886: 23), али и темељ личности у целини, посебно наглашавајући морални и сазнајни карактер, који ће бојити његова уверења и деловање у причама „Родитељска љубав”, „Наш син јединац”, „Циганско васпитање”, „Васпитачево васпитање”, „Заљубљена деца”, „Тиранин” (Ацић 1998б). Готово у свакој причи препознаје се значај раних узраста на целокупни развој човека. Навођење свих примера било би излишно. Можда ће следећа мисао најбоље описати ову његову идеју: „Стога сваки васпитач мора стално бити на мртвој стражи, увек на опрезу, непрестано промишљајући о сваком дечјем поступку: какве ли ће последице повући за собом у зрело доба, кад се ови садашњи утисци, очувани у души, буду стали мешати у ондашње мишљење, осећање и делање” (Исто: 43).

Када већ говоримо о души дететовој, Ацић препознаје трагове генетског и колективно несвесног у личности детета, што видимо из следећих његових речи: „Детиња је душа умањен, неразговетан отисак душа његових родитеља, душа његових предака, душа минулих поколења, душа минулог људства” (Ацић 1998б: 44). Још је важно напоменути да је, из тог разлога, сматрао да је управо „детиња душа” најбоља књига из које би васпитач требало да извлачи поуке о стратегијама васпитања за свако дете понаособ (Исто: 44). У савременој педагогији, по нашим сазнањима, о души детета се не говори, тај смо део препустили психологији, која са друге стране говори о психичком животу детета, док је термин *душа* споран у јавним расправама.

На крају овог дела рада, важно је истаћи да је лику детета Ацић у својим *Белешкама* давао високо вредносни карактер, који се налази у свакој од прича. Зато ћемо навести придеве којима је описивао децу са којом је радио. У позитивном контексту наводио је следеће особине деце: послушно, слатко, радознано, самоуверено, милосрдно, трпељиво, покретно, живахно, хумано, самилосно, благе нарави, одговорно, стрпљиво, истрајно, умно, честито, добро дете срцем, добричина, јаког карактера, немирко и инација. У негативном контексту, односно у контексту онога што у детету „треба искоренити”, Ацић наводи: својевољно, распуштено, малоумно, лењо, без умног и телесног напрезања, неодговорно, несамостално, опаке нарави, неразумно, грабежљиво, немирно, јогунасто, напрасито дете (Ацић 1998б; Ацић 1998в).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Овај рад сигурно није покрио читав педагошки опус Сретена Ацића, много би се још могло писати о његовом доприносу природним наукама, пре свега математици, екологији, ботаници и астрономији, а доста је писао и о настави језика. Идеја овог рада није ни била да прикаже целокупан рад и дело Сретена Ацића, јер би такав подухват захтевао много више од обима једног научног чланка. Ацић као мислилац и практичар заслужује један та-

кав ангажман. Зато смо се овде само осврнули на основне педагошке појмове и покушали да их доведемо у спрегу са савременим схватањима педагогије као науке.

У много чему, дело Сретена Ацића је савремено и има своју тежину у нашој педагошкој стварности. Пре свега, показало се да је питање рефлексивне праксе и кумулативно чување резултата наставничког рада (продуката, наставних средстава, запажања, увида, планирања и реализовања васпитно-образовног рада, односно тзв. портфолио практичара о коме се прича последњих година) заправо стара идеја, коју је Ацић неуморно развијао пре више од једног века. Поред тога, демонстрирао је својим делима значај професионалног усавршавања практичара и целоживотног учења. Подсетио је на значај писане речи практичара и колико је она драгоцен самим практичарима, родитељима, па и свима онима који се васпитањем и образовањем баве на посредан или непосредан начин. Незаменљив је социокултурни контекст наставе, која би требало да има карактер пријатног, отвореног, подстицајног окружења, које дете наводи на истраживање, посматрање, самостално конструисање знања и преиспитивање установљених чињеница, уверења и ставова.

Начин на који је перципирао дете, родитеље, породицу, друштвену заједницу, школу као институцију друштва и наставника показује нам једно целовито, дубоко промишљено и посвећено деловање свих чинилаца у јединственом васпитном систему. Сведоци смо мултикултуралности, социоекономског раслојавања, миграција, економске нестабилности, ратова, мултинационалности, опречних друштвених вредности и других друштвенополитичких околности које удаљавају дете, породицу и школу. Ацић нас је подсетио на васпитни карактер институционалног и породичног васпитања и значај њиховог јединственог деловања.

Савремена педагогија тежи научности и стога почиње да јој недостаје онај афективни аспект педагошких дела, који је тако приметан у делима Сретена Ацића. Читаоца доводи у стање емпатије, дубоке укључености у питања о којима говори. Питања васпитања и образовања уздиже на један завидан ниво и представља их као проблеме друштва у целини, што премешта одговорност и на друге институције друштва, не само оне које се непосредно баве образовањем. Подсећа нас колико је породица значајан фактор у васпитању деце, а којој то деловање све више измиче због нерационалне организације професионалног ангажовања родитеља. Стога, дужни смо одати му поштовање и захвалност за сав допринос којим нас подсећа на сва горепоменута подручја педагогије. Намеће се само један закључак: својим делом остао је савремен све до данашњих дана.

ЛИТЕРАТУРА

- Аџић (1886): Сретен Аџић, *Ручни рад у мушкој школи: савремено педагошко ишшање*, Београд: Штампарија Напредне странке.
- Аџић (1891): Сретен Аџић, Српска национална школа, *Учишље Х*, Београд: Штампарија Народне радикалне странке.
- Аџић (1998а): Сретен Аџић, *Увод у науку о васишшању*, Јагодина: Учитељски факултет у Јагодини.
- Аџић (1998б): Сретен Аџић, *Васишшаачеве забелешке*, Јагодина: Учитељски факултет у Јагодини.
- Аџић (1998в): Сретен Аџић, *Учишљеве забелешке*, Јагодина: Учитељски факултет у Јагодини.
- Аџић (1998г): Сретен Аџић, *Пољска учионица*, Јагодина: Учитељски факултет у Јагодини.
- Ристић (1939): Милован Ристић (ур.), *Срећен М. Аџић: сјоменица у славу учишљеља, професора, директора, педагога, научника и народног просветишљеља: од захвалних му ученика и иошшовалаца*, Јагодина.
- Каменов (1999), Емил Каменов, *Предшколска педагогија*, Књ. 2, Београд: ЗУНС.
- Кон (1991): Игор Семенович Кон, *Деце и култура*, Београд: ЗУНС.
- Лукић (1993): Зорица Лукић, Педагошке идеје Сретена Аџића, *Насћава и васишшање*, Вол. 42, Бр. 5, Београд: Педагошко друштво Србије и Универзитет у Београду, 348–363.
- Марјановић (1987): Александра Марјановић, Противречна питања јавног васпитања предшколске деце, *Предшколско деце*, 17, (1–4), Београд: Савез педагошких друштава Југославије.
- Трнавац, Ђорђевић (2005): Недељко Трнавац, Јован Ђорђевић, *Педагогија: уџбеник за насћавнике*, Београд: Научна књига комерц.
- Педагошки лексикон* (1996): Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Пешић (1985): Мирјана Пешић, *Мошшивација иредшколске деце за учење*, Београд: Просветни преглед.
- Шон (1987): Donald A. Schon, *Educating the Reflective Practitioner*, San Francisco: Jossey/Bass Publication.

Ana S. Miljković Pavlović
University of Kragujevac
Faculty of Education in Jagodina
Department for Didactics and Methodology

BASIC PEDAGOGICAL PRINCIPLES IN SRETEN ADŽIĆ' WORK

Summary: Sreten Adžić, the founder of the first Teacher Training School in Jagodina, a prominent teacher and educational inspector, left a significant pedagogical heritage to the future generations. Therefore, he deserves to have his pedagogical principles presented and analysed thoroughly. The methodological framework of this paper is based on the descriptive method and the content analysis method was used as well. The paper deals with the analysis of basic pedagogical principles that can be found in Adžić's works. The basic concepts of his pedagogical ideas are presented, with the intent to systematize them in a coherent way, because his work has shown a holistic way of understanding educational activity. Adžić's ideas and their analysis are presented in the paper successively, but not as separate units, according to the basic principles. The conclusion is given as a separate section.

Key words: education, experience, learning, educator, child.

Недељко М. Милановић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Студент мастер студија

УДК 371.132
37.01 Аџић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 16. октобар 2018.
Прихваћен: 13. новембар 2018.

СТАВОВИ УЧИТЕЉА И ДОМСКИХ ВАСПИТАЧА О ПЕДАГОШКИМ ИДЕЈАМА СРЕТЕНА АЦИЋА

Апстракт: У раду су представљене педагошке идеје Сретена Аџића којима је овај истакнути педагог посветио значајну пажњу током свог живота и рада. Поред теоријског осврта на педагошке идеје Сретена Аџића, приказани су и резултати емпиријског истраживања спроведеног анкетирањем које је имало за циљ сагледавање односа учитеља и домских васпитача према педагошким идејама Сретена Аџића и њиховој заступљености у данашњем, савременом васпитно-образовном раду. Узорак је обухватио 115 испитаника и то 80 учитеља и 35 домских васпитача. За потребе овог истраживања коришћена је дескриптивна метода – техника анкетирања. Анализом добијених резултата долази се до закључка да учитељи и домски васпитачи имају позитиван однос према педагошким идејама Сретена Аџића. Резултати истраживања указују на то да су и данас педагошке идеје Сретена Аџића заступљене у институционалном систему васпитања и образовања, што доказује релевантност Аџићевих идеја за педагошку теорију и праксу.

Кључне речи: Сретен Аџић, педагошке идеје, учитељи, домски васпитачи.

УВОД

Међу бројним значајним личностима рођеним на балканским просторима, које су током XIX и XX века величином ума одредиле пут како културног и политичког тако и научног развоја српског народа, име Сретена Аџића заузима почасно место.

Сретен Аџић је припадао плејади умних, храбрих и посвећених људи који су остали доследни свом националном бићу. Повод за сећање на великог педагога, учитеља, плодног педагошког писца и првог управитеља Мушке учитељске школе у Јагодини јесте обележавања сто двадесет година од оснивања ове најуређеније интернатске учитељске школе у тадашњој Србији.

О Сретену Аџићу, истакнутом српском педагогу, данас се не пише у оној мери колико његов допринос педагошкој науци заслужује. Педагог ви-

соког ранга какав је Ацић заслужије да му се потомство поклони и на достојан начин одужи.

У овом раду представљене су најистакнутије Ацићеве педагошке идеје о васпитању, значају игре и телесног васпитања, као и радног васпитања и ручног рада. Приказане су и идеје о школи, учитељу и васпитачу, настави, као и значају пољских учионица за ванучioniчку наставу.

Својим темељним и дугогодишњим професионалним радом Ацић је заслужио велико поштовање својих потомака, васпитача и учитеља. Због тога смо у овом истраживању испитивали мишљења учитеља и домских васпитача запослених у Јагодини и Београду према најзначајнијим педагошким идејама Сретена Ацића и њиховој заступљености у данашњем, савременом васпитно-образовном раду.

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА

ЗНАЧАЈ ЖИВОТА И ДЕЛА СРЕТЕНА АЦИЋА

Сретен Ацић био је један од истакнутих и образованих Срба, велики стваралац и национални борац који је српској просвети дао огроман допринос.

Пут Ацићевог образовања текао је од Трстеника, па све до школовања и стручног усавршавања на цењеним универзитетима у Бечу и Лајпцигу. Захваљујући знањима и искуствима које је током образовања стекао, Ацић је остао упамћен као плодан писац, изврстан педагог и први управитељ Мушке учитељске школе у Јагодини.

Педагошке идеје и научни рад нашег великог педагога имају и национални значај. Ацићево чврсто и богато дело, као и огроман допринос теорији и пракси педагошке науке јесте један од важних стубова српске просвете.

ИДЕЈЕ СРЕТЕНА АЦИЋА У ПЕДАГОШКОЈ ЛИТЕРАТУРИ

Захваљујући изворним документима сачуваним у архивима, библиотекама, манастиру Враћевшници, као и писмима које је Ацић упућивао и добијао од својих савременика, настали су многи радови који говоре о животу, раду и педагошким идејама Сретена Ацића.

На комеморативној седници у спомен Сретену Ацићу, тадашњи директор Учитељске школе у Јагодини, др Драгољуб Ђ. Петровић, о великом педагогу говорио је да је био човек који је целог века радио тихо, неуморно и стрпљиво: „Педагошке идеје Сретена Ацића су класичне по својој вредности. Он оцењује цео живот са гледишта еволуције, а при оцењивању служе му као критеријуми: искуство, разум и наука. [...] Не могу се у једном члан-

ку изнети све идеје великог учитеља. Да би се оне упознале, морао би се проучити цео његов живот и сав његов књижевни рад” (Ристић 1939: 87–89).

Према Милићу Мајсторовићу, педагошки лик Ацића није једноставан, ни лако прегледан. Спектар његовог интересовања кретао се од занимања за основе наше националне школе, кроз конкретизовање те идеје у настави, преко организационих и техничких проблема у школи, па све до бављења природним наукама. То је био дух теоријски и практични (Ристић 1939).

Дела која приказују и анализирају Ацићеве идеје и његово стваралаштво након Другог светског рата писали су др Милан Недељковић (*Педагошки погледи Сретена Ацића и Век образовања учитеља у Јајодини*, 1998), Зорица Лукић (*Педагошке идеје Сретена Ацића*, 1993), др Јован Ђорђевић, др Живољуб Лазаревић. Др Велизар Недовић је у свом делу *Педагошки погледи Сретена Ацића*, поред представљања Ацићевог живота, дао и детаљан преглед Ацићевих најистакнутијих педагошких идеја. Ово дело може се сматрати једним од релевантнијих дела посвећених Ацићевом дугогодишњем педагошком раду.

Дела која би требало поменути и која дају наду да се још увек о нашем педагогу пише јесу дела Јасне Парлић-Божовић – монографија *Педагошко учење и просветни рад Сретена Ацића* (2007), чланци „Настава и педагошка наука из угла Сретена Ацића” (2015), „Стваралачка делатност Сретена Ацића у време и након трагедија кроз које је пролазио” (2016), као и дела аутора Оливера Ђорђевића *Сретен Ацић и Јајодинска учитељска школа: Два живота у једном* (1993), *Сретен Ацић и његова породица* (2001). „Педагошко учење овога аутора, укључујући и теоријско и практично бављење и науком и наставом прилог је слободи, правичности, култури, стваралаштву, напослетку науци. Оно је још тада, наш народ уводило у ондашњу будућност, односно у актуелну садашњост, којој смо ми савременици данас. У складу са тим, Ацићева огромна заслуга за модерну наставу и педагошку науку, биће вероватно актуелни и у наредним вековима” (Парлић-Божовић 2015: 237).

Свевременост Ацићевих педагошких идеја релевантан је доказ Ацићевог огромног доприноса педагошком стваралаштву Србије..

НАЈАКТУЕЛНИЈЕ ПЕДАГОШКЕ ИДЕЈЕ СРЕТЕНА АЦИЋА

Ацићево схватање васпитања као хармонијског развоја личности

Васпитање је сложен процес којим се може побољшати нарав човека, променити тежње и изоштрили ум. Ацић је истицао да човека срећним чини васпитање и зато циљ тог комплексног процеса јесте хармонијски развијена личност.

Ацић васпитање дефинише као „утицање одраслих на развитак васпитаников тако, да се што јаче развију све добре телесне и душевне особине

васпитаникове” (Ацић 1892: 1). Аутор је истицао да „родитељи детету дају само обличје, али се тек васпитањем постаје правим човеком” (Ацић 1892: 15). Родитељ је први учитељ својој деци и његова улога у њиховом одрастању је врло важна. Родитељ мора детету бити адекватан пример и узор у одрастању јер „све што деце виде и чују од родитеља остаје им за цео живот” (Ацић 1909: 58).

Ацић је веома студиозно изучавао процес васпитања и о њему писао на једноставан и сликовит начин. И данас би циљеви васпитања требало да обухвате сва подручја васпитања и развоја личности ученика, у складу са његовим психофизичким карактеристикама и интересовањима. Остваривањем циљева васпитања у различитим подручјима неопходно је омогућити усвајање знања, вештина, формирање вредносних ставова, неопходних за живот и рад у друштву које се веома брзо мења (Микановић, Јевтић 2015). У процесу васпитања требало би свестрано, јединствено и хармонијски деловати – развијати и тело и дух човечији.

Телесно васпитање и значај игре за развој деце

Телесно васпитање представља значајну компоненту у развоју психофизички здраве и свестране личности. Истичући значај телесног васпитања, Ацић наводи дечију игру као „најподесније и најприродније средство за телесну негу, помоћу телесног покрета. Ту на најприроднији начин креће се, и ради хармонски, и тело и мозак дечији” (Ацић 1982: 126). Деци је покрет потребнији него одраслима и зато га код деце треба подстицати и развијати. Због свега тога, дечијој игри и у васпитно-образовном раду треба посветити значајну пажњу, јер игра поседује како мисаони и емоционални, тако и вољни, васпитни, образовни и социјализацијски значај.

Задатак васпитача и учитеља јесте да лоше телесне особине ученика отклањају и да раде на усавршавању и неговању добрих особина. Крајњи циљ тог сложеног и веома посвећеног посла јесте да се развије човек са „телом здравим у сваком погледу, телом снажним и јаким против непогода и непријатности, телом издржљивим у тешком и дуготрајном напрезању, и телом окретним у сваком раду” (Ацић 1892: 20).

Ручни рад и радно васпитање

На Шестој учитељској скупштини Ацић је одржао предавање „О ручном раду у мушкој школи”. Захваљујући том предавању постављени су „главни циљеви ручног рада као предмета у основној школи, а добијен је и велики број присталица ручног рада међу учитељима” (Недељковић 1998: 425).

Циљ васпитања представља хармонијски развој личности; васпитање треба да допринесе развоју целог човека. Према Ацићу, човечији мозак

представља памет, док човечија рука представља уметност (Ацић 1886). Дакле, интелектуалне способности и радно васпитање су међузависни. Аутор констатује да рад служи сазнању, развоју и довођењу воље у ред, као и развоју осећања за лепе облике и образовању укуса.

У расправи о ручном раду, објављеној 1886. године, Ацић представља статус ручног рада као наставног предмета у земљама широм света. Релевантност ручног рада објашњава истичући да „рад и школска радионица морају и морално утицати на ученике, и још их за рана оспособити и приволети на пријатељски и заједнички рад и пословање. Рад треба да доводи духовно и телесно делање у равнотежу, и да наставу школску чини свежијом и живљом. Рад је нужен васпитачу за боље познавање свог васпитаника, и означава му оштрије пут, којим треба да поведе свог питомца. Радом прибављамо детету не само духовне користи, но и материјалне” (Ацић 1886: 106). Рад је неприкосновен за васпитача да би деловао примером, а и за ученика да би радом постигао жељене резултате.

Све наведено оправдава Ацићево залагање за увођење ручног рада као наставног предмета у оквиру кога би се подстицао развој fine моторике и утицало на развијање сазнања, осећаја за лепо, моралног и радног васпитања.

Учиџељ/васпџиџач и школа као важни чиниоци у друшџиву

Бележећи најразличитије ситуације из најлепшег доба живота – школског доба, Ацић је објавио и збирку поучних прича под називом *Учиџељеве забелешке*.

У другом допуњеном издању ове збирке он пише да школа није ни свемоћна, али није ни немоћна. По његовом схватању, „школа је само један чинилац у друштву, само један орган у друштвеном организму, али и врло важан чинилац и врло важан орган. Кад тај чинилац не ради, кад тај орган не ради као што треба, онда и цело друштво и цео друштвени организам пати и развија се ненормалним правцем” (Ацић 1924: 48–49). Ацић је истицао да је задатак школе да ради на изграђивању целовите и свестране личности ученика. Школа је незаменљива и треба је уважити као значајан фактор васпитно-образовне делатности.

Да би школа могла успешно васпитавати неопходно је да у њој делају и успешни учитељи и васпитачи. „Ко год у срцу не осећа воље и у глави способности за учитељски свети посао, тај не треба да буде учитељ” (Ацић 1924: 29). Према томе, учитељи и васпитачи треба да живе деце ради јер „васпитачки посао је божански – њиме се стварају људи” (Ацић 1909: 7). Нема ни сложенијег, ни заплетенијег посла од посла учитеља и васпитача, уколико желе савесно и одговорно да му се посвете. Учитељи увек морају имати на уму да су деци, после родитеља, највећи узор.

Једна од водећих Ацићевих идеја јесте да би школа требало да даје образовање од општег значаја. У делу *Српска национална школа*, он истиче

да национална школа поред општег образовања даје и образовање од националне важности. Под синтагмом *национална школа* Ацић подразумева школу „која је удешена у народном духу, и у смислу сувремених народних идеја” (Ацић 1891: 10). Школа, васпитачи и учитељи су релевантни чиниоци без којих цивилизација не би могла да постоји.

Настава – заједнички рад ученика и учитеља

Сретен Ацић је истицао да је настава „смишљен рад васпитачев на давању знања и нези мишљења и говорења” (Ацић 1904: 4).

Један од задатака учитеља током наставе јесте да осамостаљује ученике и да им допушта да вежбају мишљење. Уколико учитељ стално помаже својим ученицима током решавања задатака, он им није од помоћи. Овакав учитељ код деце „убија самопоуздање” и самосталност. Ако тако учитељ поступа, „деца никад неће научити брзо и темељито оно што уче, већ ће остати вечити богаљи, лабави и непоуздани, научени да се увек наслањају на другог” (Ацић 1924: 96). Зато детету не треба давати готова решења, него му помоћи да само до њих дође.

Током наставе учитељ не сме занемаривати одличне ученике, сматрајући да су они увек спремни, а посветити се и усредсредити само на ученике са лошијим школским постигнућем: „Никад не треба ученике спремати за испит, већ за живот – не радити за школу, него за децу” (Ацић 1924: 98).

У величанственом и узвишеном послу – послу васпитача и учитеља, потребно је мање говорити, а више творити. Овај посао захтева да се више демонстрира, посматра и размишља. Брбљивци много говоре, док зналци много раде, али је зато успех зналаца много већи, трајнији и вреднији (Ацић 1924).

Значај пољских учионица за ванучионичку наставу као објекат за рад изван школских зидова

Значај школских вртова истицали су и Кершенштајнер и Фикер, потенцирајући да рад у школском врту треба да буде обавезни део наставе јер поред естетских и педагошких вредности има и наставну функцију (Николић 2011).

Поред поменутих, и име Сретена Ацића заузима почасно место када је у питању допринос школских вртова и реализације наставе у пољским учионицама – учионицама у природи и на чистом ваздуху. „Јагодинске пољске учионице нису биле излетничке, већ су служиле за детаљно изучавање свих околности које би пружиле најпогоднији амбијент за процес образовања, наставе и непосредан рад са ученицима” (Станковић, Бојовић, Ђурчић 2017: 160). Ове учионице пружале су могућност да се природно окружење продуктивно искористи за извођење наставе изван школских зидова.

Настава у пољским учионицама има мотивациони ефекат на рад ученика јер се одвија у здравом и пријатном амбијенту, окруженом зеленилом и украсним биљем. И данас пољске учионице могу послужити за реализацију различитих наставних предмета у циљу постизања очигледности у настави и организовања бројних активности.

У непосредном контакту са природом ученик другачије доживљава лепоту природе од оног ученика коме се само прича о лепоти природе у затвореном простору. У непосредној природи деца имају прилику да уочавају лепоту, доживљавају богатство боја, звукова и мириса (Николић 2005).

Као страствени заљубљеник у природу и поборник реализације наставе у пољским учионицама, Ацић је упутио следеће речи учитељима: „Напоље из загушљивог затвора школског у свежу отворену природу око школе!” (Ацић 1924: 128). Ово упутство је данас посебно значајно јер деца и млади много времена проводе у затвореном простору, међу зидовима. Реализација наставе у природи може допринети социјализацији ученика, развоју патриотизма, подстицању радног и моралног васпитања, као и јачању здравља и физичких способности ученика. Зато је потребно наставу учинити занимљивом и креативном и амбијенту за њену реализацију посветити значајну пажњу.

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања су педагошке идеје Сретена Ацића у данашњем васпитно-образовном раду учитеља и васпитача.

Циљ истраживања је да се утврди у којој мери су учитељи и домски васпитачи упознати са педагошким идејама Сретена Ацића.

Из дефинисаног циља истраживања произлазе следећи *загаџи*:

- Утврдити да ли су учитељи и домски васпитачи упознати са животом и делом Сретена Ацића;
- Испитати колико често учитељи и домски васпитачи примењују педагошке идеје Сретена Ацића;
- Анализирати степен слагања, односно неслагања, учитеља и домских васпитача са тврдњама Сретена Ацића;
- Истражити да ли школе и домови ученика треба да поседују пољске учионице и да ли школски парк поред естетских и педагошких вредности има и наставну функцију;
- Анализирати колико су данас, према мишљењу учитеља и домских васпитача, присутне педагошке идеје Сретена Ацића у институционалном систему васпитања и образовања.

Методе, технике и инструменти истраживања

У истраживању је коришћена дескриптивна метода и поступак анализе садржаја. Примењена је техника анкетирања, а истраживање има емпиријски карактер.

Од статистичких метода користили смо: одређивање основних статистичких показатеља (фреквенције, проценти); израчунавање индекса скалне вредности (ИСВ) у скали процене Ликертовог типа; израчунавање корелација помоћу Спирмановог коефицијента; χ^2 тест, да бисмо утврдили да ли постоје статистички значајне разлике између варијабли; повезаност варијабли испитивали смо коефицијентом контингенције.

Анкетни упитник за учитеље и домске васпитаче конструисан је посебно за потребе овог истраживања. Питања су отвореног, затвореног и комбинованог типа.

Популација и узорак истраживања

Популацију чине учитељи и домски васпитачи запослени у Јагодини и Београду. Величина узорка је 115 испитаника, од тога 80 учитеља и 35 домских васпитача.

На основу анкетног упитника добијени су подаци о полу испитаника, где је 20,9% ($f=24$) мушког и 79,1% ($f=91$) женског пола.

Испитанике смо, према стажу у учитељској и васпитачкој струци, сврстали у три категорије: а) 0–9 година = 27,8% ($f=32$); б) 10–19 година = 38,3% ($f=44$) и в) 20 и више година = 33,9% ($f=39$).

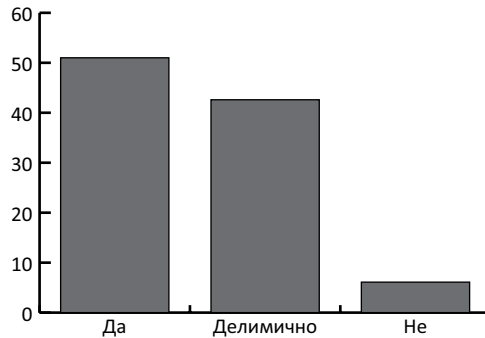
Од укупног броја запослених, 15,7% ($f=18$) је са високом стручном спремом, а 84,3% испитаника ($f=97$) имају звање мастера или магистра.

АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ИСТРАЖИВАЊА

На почетку истраживачког рада желели смо да утврдимо *да ли су учитељи и домски васпитачи упознати са животом и делом Сретена Аџића*.

Хи-квадрат указује да је разлика у учесталости одговора статистички значајна ($\chi^2 = 39,72$; $df = 2$; $p = 0,00$) између учитеља и домских васпитача који су се изјаснили са *да*, њих 51,3% ($f=59$) упознато је са животом и делом Сретена Аџића, 42,6% ($f=49$) *делимично* и 6,1% ($f=7$) испитаника *није упознато* (Графикон 1). Дакле, највећи број учитеља и домских васпитача упознат је са животом и делом С. Аџића, али не у оној мери колико је овај педагог својим богатим доприносом педагошкој науци заслужио.

Графикон 1. Упознатост учитеља и домских васпитача са животом и делом Сретена Аџића

На основу коефицијента контингенције, који је израчунат из расподеле приказане у Табели 1, чија вредност износи $C=0,41$, на нивоу статистичке значајности од $p=0,00$, резултати су показали да постоји повезаност између дужине стажа у учитељској и васпитачкој струци и мишљења испитаника о томе да ли су учитељи и домски васпитачи упознати са животом и делом Сретена Аџића. Учитељи и домски васпитачи са мање радног искуства у највећем броју су се изјаснили да су у потпуности упознати са животом и делом Аџића, а они са више радног искуства (10–19 и 20 и више година) упознати су делимично.

Табела 1. Повезаност између стажа и упознатости учитеља и домских васпитачи о животу и делу Сретена Аџића

		Упознатост учитеља и домских васпитача о животу и делу Сретена Аџића			Укупно
		Да	Делимично	Не	
Стаж	0–9 год.	28	4	0	32
	10–19 год.	18	23	3	44
	20 и више год.	13	22	4	39
Укупно		59	49	7	115

Један од задатака био је да се утврди *да ли учитељи и домски васпитачи имају информацију о томе да је Сретен Аџић основао Мушку учитељску школу са интернацијом у Јајодини и да му се приписују заслуге за увођење наставног предмета Ручни рад у оквиру кога су се стицала теоријска знања и изводила практична настава у основној школи.*

Истраживање показује да је 84,3% ($f=97$) испитаника одговорило са *сасвим се слажем* и 15,7% ($f=18$) са *слажем се* на питање о Аџићевим заслу-

гама за увођење наставног предмета Ручни рад у оквиру кога су се стицала теоријска знања и изводила практична настава у основној школи.

Истраживањем смо желели утврдити и *колико често учитељи и домски васпитачи у раду примењују педагошке идеје Сретена Ацића*.

Учитељи и домски васпитачи су помоћу петостепене скале процене Ликертовог типа (Табела 2) исказали своју процену (5 – веома често; 4 – често; 3 – повремено; 2 – ретко и 1 – никада).

Табела 2. Колико често учитељи и домски васпитачи примењују педагошке идеје Сретена Ацића

Педагошке идеје Сретена Ацића	Веома често		Често		Повремено		Ретко		Никада		ИСВ
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	
Активности у школи/дому ученика спроводим кроз игру са ученицима.	36	31,3	39	33,9	36	31,3	4	3,5	-	-	4,02
У раду са ученицима примењујем практични рад кроз који подстичем развој fine моторике и утичем на развијање моралног и радног васпитања (Ацићева идеја била је увођење наставног предмета под називом Ручни рад).	33	28,7	47	40,9	27	23,5	8	7,0	-	-	3,91
Активности са ученицима реализујем у природи.	41	35,7	10	8,7	39	33,9	25	21,7	-	-	3,50
Активностима које организујем подстичем и развијам телесно здравље ученика.	36	31,3	38	33,0	23	20,0	18	15,7	-	-	3,80

Добијени резултати указују на високу вредност ИСВ од 4,02 – учитељи и домски васпитачи често примењују педагошке идеје Сретена Ацића – активности у школи/дому ученика спроводе кроз игру; у раду са ученицима примењују практични рад кроз који подстичу развој fine моторике и утичу на развијање моралног и радног васпитања (Ацићева идеја била је увођење наставног предмета под називом Ручни рад) – ИСВ износи 3,91.

Вредности ИСВ од 3,50 и 3,80 израчунате су код педагошких идеја Сретена Ацића о реализацији активности у природи и подстицању телесног здравља ученика, што значи да су се учитељи и домски васпитачи изјаснили да ове активности реализују повремено или често.

Истраживањем смо желели да проверимо *стийен слајања, односно неслајања учитеља и домских васпитача са шврдњама Сретена Ацића*.

Учитељи и домски васпитачи су помоћу петостепене скале процене Ликертовог типа (Табела 3) исказали своју процену (5 – сасвим се слажем; 4 – слажем се; 3 – неодлучан сам; 2 – не слажем се и 1 – уопште се не слажем).

Табела 3. Сагласност учитеља и домских васпитача са тврдњама Сретена Аџића

Тврдње Сретена Аџића	Сасвим се слажем		Слажем се		Неодлучан сам		Не слажем се		Уопште се не слажем		ИСВ
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	
	Оно што деца чују, виде и науче од родитеља остаје им за цео живот.	74	64,3	37	32,2	4	3,5	-	-	-	
Васпитачки посао је божански – њиме се стварају људи.	80	69,6	35	30,4	-	-	-	-	-	-	4,70
Код ученика треба подстицати хармонијски развој личности.	87	75,7	28	24,3	-	-	-	-	-	-	4,76
Учитељ је после родитеља деци највећи узор.	84	73,0	24	20,9	3	2,6	4	3,5	-	-	4,63
Настава је организована тако да осамостаљује ученике и подстиче вежбање мишљења.	50	43,5	27	23,5	38	33,0	-	-	-	-	4,10
Задатак школе је да ради на изграђивању целовите и свестране личности ученика.	95	82,6	16	13,9	4	3,5	-	-	-	-	4,79
Школа даје образовање од општег значаја.	32	27,8	57	49,6	18	15,7	8	7,0	-	-	3,98
У школи би требало да постоји наставни предмет Ручни рад, према идеји Аџића, који ће кроз практични рад подстицати развој fine моторике и утицати на развијање моралног и радног васпитања ученика.	80	69,6	28	24,3	7	6,1	-	-	-	-	4,63

Добијени резултати показују да учитељи и домски васпитачи имају изразито високо слагање са Аџићевим тврдњама.

У сврху што обухватнијег сагледавања предмета истраживања, учитељима и домским васпитачима постављено је питање *да ли школе или домови ученика треба да поседују њољске учионице и да ли школски парк њоред естетских и педагошких вредности има и наставну функцију.*

Хи-квадрат указује на то да је разлика у учесталости одговора статистички значајна ($\chi^2 = 36,74$; $df = 1$; $p = 0,00$) између испитаника који су се изјаснили да се *саввим слажу* да школе или домови ученика треба да поседују учионице у природи (пољске учионице) – 78,3 % ($f = 90$) и оних који се *слажу* – 21,7 % ($f = 25$). Дистрибуција одговора је слична и код мишљења учитеља и домских васпитача о томе да школски парк поред естетских и педагошких вредности има и наставну функцију.

На крају, желели смо да утврдимо *колико су, према мишљењу учитеља и домских васпитача, данас присутне идеје Сретена Аџића у институционалном систему васпитања и образовања.*

Истраживање указује да су педагошке идеје Аџића и данас присутне у васпитно-образовном раду јер 62,6% испитаника сматра да су те идеје у потпуности присутне, 37,4% мисли да су делимично присутне, а нико од испитаника се није изјаснио да данас ових идеја нема у васпитно-образовном раду. Дакле, највећи број испитаника навео је да су Аџићеве идеје у институционалном систему васпитања и образовања и данас присутне.

Корелација између радног стажа учитеља и домских васпитача и става о присутности педагошких идеја Сретена Аџића у данашњем институционалном систему васпитања и образовања статистички је значајна и позитивна ($C = 0,08$; $p = 0,00$), што указује на то да учитељи и домски васпитачи са мање радног стажа чешће наводе да су педагошке идеје Сретена Аџића присутне у институционалном систему васпитања и образовања него учитељи и домски васпитачи са више радног стажа.

Корелације између пола, звања и стручне спреме и мишљења о присутности педагошких идеја Сретена Аџића у данашњем институционалном систему васпитања и образовања нису биле статистички значајне.

ЗАКЉУЧАК

Сретен Аџић представља истакнуту личност друге половине XIX и прве половине XX века, која је несебично обогатила педагошку науку из угла педагога, учитеља, методичара и управитеља Мушке учитељске школе у Јагодини. Бројна теоријска и практична дела која је за собом оставио заслужују већу пажњу и заинтересованост за његов живот и дело.

Резултати емпиријског истраживања које смо спровели показују да учитељи и домски васпитачи у васпитно-образовном раду примењују педагошке идеје Сретена Аџића: активности у школи/дому ученика спроводе кроз игру са ученицима, у раду са ученицима примењују практичан рад кроз који се подстиче развој fine моторике и утиче на развијање моралног и радног васпитања, активности са ученицима реализују у природи, активности ма које организују подстичу и развијају телесно здравље ученика.

Анализирани подаци упућују на то да највећи број учитеља и домских васпитача сматра да би школе/домови ученика требало да поседују пољске учионице и да би ванучионичкој настави требало посветити значајну пажњу. Ова тврдња је посебно важна данас, с обзиром на то деца много времена проводе у затвореном простору.

Учитељи и домски васпитачи имају позитиван однос према педагошким идејама Сретена Ацића и сматрају да су и данас присутне у институционалном систему васпитања и образовања.

Сматрамо да ова тема пружа бројне могућности примене Ацићевих педагошких идеја у теорији и пракси. Закључци до којих смо дошли говоре да ванучионичка настава треба да буде заступљенија у будућности. Педагошке идеје Сретена Ацића могу бити основа за даља истраживања онима који буду желели да се баве овом проблематиком у циљу иновирања васпитно-образовног процеса.

ЛИТЕРАТУРА

Ацић (1886): Сретен М. Ацић, *Ручни рад у мушкој школи: сувремено педагошко ишћање*, Београд: Штампарија напредне странке.

Ацић (1891): Сретен М. Ацић, *Српска национална школа: свейосавски говор*, Београд: Парна штампарија народне радикалне странке.

Ацић (1892): Сретен М. Ацић, *Телесно васишћање: књига за учишћеље и родишћеље*, Ниш: Штампарија Ж. Радовић.

Ацић (1904): Сретен М. Ацић, *О очигледној настави, Учишћељски календар*, Земун, 16–52.

Ацић (1909): Сретен М. Ацић, *Васишћачеве забелешке: намењене родишћељима и свим пришћељима српској подмлајка*, Београд: Штампарија Стевана М. Ивковића.

Ацић (1924): Сретен М. Ацић, *Учишћељеве забелешке – низ примера из васишћачкога рада*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Ацић (1924): Сретен М. Ацић, *Пољска учионица – хишћенско-педагошка усшћанова*, Београд–Земун: Штампа графичког завода „Макарије” А. Д.

Ацић (1892): Сретен М. Ацић, *Увод у науку о васишћању*, Ниш: Штампарија Ж. Радовић.

Микановић, Јевтић (2015): Бране Микановић, Бисера Јевтић, *Педагошћија – основна знања о васишћању*, Бања Лука: ГрафоМарк Лакташи.

Недељковић (1998): Милан Недељковић, Педагошки погледи Сретена М. Ацића, *Наука и шћехника у Србији друје половине XIX века, 1854–1904*, Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, 402–429.

Николић (2005): Радмила Николић, *Школа у природи – ошћворена школа*, Ужице: Учитељски факултет.

Николић (2011): Ивко Николић, *Објекти за извошћење насшћаве природе и друшћива*, Крагујевац: Атос.

Парлић-Божовић (2015): Јасна Парлић-Божовић, Настава и педагошка наука из угла Сретена Аџића, *Зборник радова са научној скупиа Настава и наука у времену и просјору*, Призрен: Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић, 225–239.

Ристић (1939): Милован Ристић (ур.), *Срешен М. Аџић. Сјоменица у славу учитеља, професора, директора, педагога, научника и народној просветитеља од захвалних му ученика и поштовалаца*, Јагодина.

Станковић, Бојовић, Ђурчић (2017): Милан Станковић, Биљана Бојовић, Светлана Ђурчић, *Парк факултетна педагошких наука*, Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу.

Nedeljko M. Milanović
University of Kragujevac
Faculty of Education in Jagodina
Master student

ATTITUDES OF CLASS TEACHERS AND BOARDING SCHOOL TEACHERS TOWARDS SRETEN ADŽIĆ'S PEDAGOGICAL IDEAS

Summary: This paper presents some key pedagogical ideas of Sreten Adžić, a prominent Serbian teacher and pedagogue. A theoretical framework of Adžić's pedagogical concepts is given, followed by the results of the empirical research carried out in the form of a questionnaire. The goal of the research was to investigate attitudes of class teachers and boarding school teachers concerning Sreten Adžić's pedagogical ideas, as well as the presence of the ideas in the contemporary education. The sample consisted of 115 respondents – 80 class teachers and 35 boarding school teachers. The descriptive method was used. The results of the research show that class teachers and boarding school teachers have a positive attitude towards Sreten Adžić's pedagogical ideas. The analysis shows as well that Adžić's pedagogical ideas are present in the contemporary education, which proves their relevance to educational theory and practice.

Key words: Sreten Adžić, pedagogical ideas, class teachers, boarding school teachers.

Милан С. Комненовић
Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за педагогију
Студент докторских студија

УДК 371.13/14
37.01 Ацић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 16. октобар 2018.
Прихваћен: 13. новембар 2018.

СТАВОВИ СРЕТЕНА АЦИЋА О ЈЕДИНСТВЕНОЈ ФУНКЦИЈИ ШКОЛЕ И ИНТЕРНАТА¹

Ајсџиракџи: На прекретници XIX и XX века Краљевина Србија се сусреће са великим променама индустријског и технолошког типа – развој железнице као синонима за развијено друштво, развој транспорта и мануфактуре доноси општи напредак друштва, али и изазове за просвету која тај прогрес мора испратити савременим образовањем. Ако се узме у обзир да је Краљевина Србија 1897. године имала око 80% неписмених грађана, можемо разумети зашто су педагози тога времена истицали образовање као развојну улогу друштва у светским променама. Отуда, Сретен Ацић наглашава да је најбоља и најбржа умна железница – школа, која ће спремити целог, читавог и потпуног човека.

При повратку са Бечког и Лајпцишког универзитета, Ацић као државни питомац покреће иницијативу својим научним и практичним радом како би променио школски систем, притом исказујући противљење према монотonoј и неподстицајној школи. Ацић настоји да промени поглед на ученика наглашавајући ученикову самосталност и стваралачку иницијативу. У студији *Пошреба инџернаџија* коју је написао као професор алексиначке учитељске школе 1897. године, Ацић предочава тешке животне услове екстерних ученика, објашњава неопходност социјалне (економске) збринутости будућих учитеља како би могли да се потпуно посвете умном раду и нуди решење у виду учитељске школе са интернатом. Ацић не види интернатски смештај само као решење егзистенцијалних потреба ученика, већ у њему препознаје и могућност продуженог васпитног деловања у моралном, радном, културном и естетском смислу на будуће учитеље које сматра расадницима правих вредности у месту службовања. Тиме своја убеђења о јединству васпитања и образовања реализује стварањем затвореног васпитно-образовног система у склопу Мушке учитељске школе у Јагодини у којој се ефикасније и делотворније радило него у школи екстерног типа.

Кључне речи: Сретен Ацић, васпитање у интернату, функција интернатског смештаја, мушка учитељска школа, јединствена функција школе и интерната.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта „Настава и учење: проблеми, циљеви и перспективе” (бр. 179026) чији је носилац Педагошки факултет у Ужицу, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

УВОД

Крајем XIX и почетком XX века српска школа и педагогија су се налазиле под утицајем хербартовског погледа на педагогију. Појавом теоријских и практичних радова Сретена Аџића (1856–1933) и других неистомишљеника хербартизма, долази до квалитативних промена у васпитању и образовању у основним и учитељским школама. Можемо рећи да је Аџић био више од педагога јер се бавио много ширим аспектима научних сазнања. Истраживачки опус овог широкоумног педагога је огроман – од интересовања за складан однос унутрашњег и спољашњег развоја човека, преко правилног васпитања деце, исхране ђака, до интересовања за математику, географију, ботанику и остале природне и друштвене науке. При томе, интересовање није остало само на читалачком нивоу, већ је Аџић оставио барем по једно објављено дело које је наилазило на позитивне критике. Оно по чему је Аџић најпознатији јесте васпитно-образовни рад. Наиме, предавао је на свим нивоима школства у Краљевини и свуда постигао запажене резултате. Мушка учитељска школа у Јагодини „чини зенит, највеће делатне и стваралачке потенцијале и највећа постигнућа овог изузетно надахнутог и полетног српског педагога” (Недовић 1998: 6).

АѢИЋЕВ ПРОСВЕТНИ РАД И УСАВРШАВАЊЕ

АѢИЋЕВ животни и радни век можемо поделити на два дела: први део би чиниле прве 44 године његовог живота (26 радних година) у XIX веку, а други део од 33 године живота представља стваралаштво у XX веку (Недовић 1998). Своју учитељску професију започео је као привремени учитељ у Кучеву (село Звижд), претходно завршивши I разред Учитељске школе у Крагујевцу. Након завршетка преосталих разреда, АѢИЋ је постављен за учитеља у Трстенику, где је провео две године. Током рада у Трстенику, писао је своја запажања о настави, методичким поступцима и понашању ученика и реализовао иновативне методичке активности. АѢИЋЕВ рад је запазио професор Учитељске школе, др Војислав Бакић, када се августа 1881. године пролазећи кроз Трстеник сусрео са АѢИЋЕМ. Тада је АѢИЋ известио професора да је почео да записује своје огледе у настави, те је део белешки Бакић понео са собом и убрзо је о њима изразио веома позитивно мишљење (Исто 1998). Годину дана касније, Сретен АѢИЋ је послат да као државни питомац похађа педагошке студије на бечком Педагогијуму код Дитеса (Friedrich Dittes, 1829–1896), где се поред учења о настави за слепе упознао и са другим гранама и правцима у оквиру савремене педагогије. Наиме, у току студија у Бечу, које су трајале од 1882. до 1887. године, АѢИЋ се упознао са идејом о ручном раду чији је међународни родоначелник Ото Саломон (Otto Salomon, 1849–1907), док је у Србији ову идеју први пропагирао и реализовао.

вао сам Ацић. Ацић самоиницијативно, уз одобрење Министарства просвете Краљевине Србије, 1887. године прелази у Лајпциг како би проширио знање о ручном раду као наставном предмету. Поред ручног рада, Ацић се упознао и са експерименталном психологијом професора Вунта (Vilhelm Vunt, 1832–1920). У Лајпцигу остаје до 1889. године, када се враћа у Србију са скоро седмогодишњим искуством стеченим у тадашњим најелитнијим универзитетима педагогије у Европи (Ацић 1894; Недовић 1998; Илић Рајковић 2014).

АЦИЋЕВИ ПЕДАГОШКИ СТАВОВИ И УСМЕРЕЊА

Тешко је установити ком теоријском учењу припадају Ацићеве ставови и уверења јер његова размишљања и дела садрже широк спектар идеја различитих правца у историји педагогије, као и нека сасвим оригинална схватања о васпитању. Не може се ни грубо одредити да ли Ацићева размишљања о васпитању припадају суходолковској педагогији *есенције* или *ејзистенције*. У његовим делима се може препознати велики утицај Песталоција (Johann Heinrich Pestalozzi, 1746–1827) тако да га неки педагози називају песталоцијанцем. Ацић свакако није крио да је подржавао песталоцијански приступ васпитању, а да се противио хербартовској школи. Међутим, код Ацића се препознаје и утицај прагматизма. Наиме, он се не служи само дедуктивним закључивањем, већ из самог процеса васпитања и образовања доноси закључке о проблемима које треба решити, дакле користи се и индуктивним закључивањем. Важно је споменути утицај радне школе Кершенштајнера (Georg Kerschensteiner, 1854–1932) у Ацићевим идејама, као и утицај Саломонових учења. Популаризацијом емпиријских истраживања као и експерименталне психологије, Ацић изучава и користи њихову методологију за своја истраживања, али оно по чему се издваја јесу специфична размишљања о васпитању у виду народног васпитања.

Наиме, све теорије о васпитању које је Ацић познавао пролазиле су кроз призму идеје о народном васпитању, односно Ацић се водио тиме да одређене идеје о васпитању не могу бити само интегрисане у школу него морају бити измењене и подобне онима који се у тим школама васпитавају и образују. Ацићев приступ теоријском и практичном разматрању школе велико је зависио од потреба народа јер је Ацић школу видео као националну институцију у којој се захтева реалан, практичан и савремен рад (Ацић 1931). Када је реч о развоју човека, Ацић сматра да је „човек продукт од урођенога и задобивенога” (Ацић 1892: 5) и разматра две врсте утицаја на развој, *природни* и *вештачки*. У *природне* утицаје спадају „урођене способности човека да може да се развија”, као и утицаји из „целе спољне природе (клима, земљишта итд.)”, док у *вештачке* утицаје спадају „породица, друштво и школа” (Ацић 1892: 1). У наставку Ацић је истакао да се васпитање може свести на „утицање одраслих на развитак васпитаников” и да се „оно, што се отима

утицају одраслих, и не рачуна у васпитање” (Исто: 2). Ови фактори важе и данас, 126 година од када је Ацић написао студију *Увод у науку о васпийшању*. Такође, у савременој педагошкој науци васпитањем се сматра само оно што је намерно изведено, са одређеном намером и циљем, те можемо закључити да је Ацић добро дефинисао васпитање пре више од једног века. Објашњавајући колико је васпитање свемоћно, Ацић је прво представио две крајности у размишљању о могућностима васпитања – емпиризам и нативизам, али није споменуо називе праваца (називе праваца смо извели из очигледних описа праваца) или неке друге информације које упућују на одређено учење, него је само описао мишљења о васпитању *једних и других људи*. Из овога можемо закључити да Ацићу није недостајало знање из педагошких теорија васпитања. Закључујемо такође да је Ацић своје дело наменио ширем кругу читалаца и у складу са тим није га отежавао терминологијом и ширим теоријским увидима. У наставку Ацић је закључио да урођене предиспозиције и васпитање имају исти значај за развој човекове личности.

Науком о васпитању Ацић сматра „прибрано у целину и системски уређено љуцко знање о индивидуалном развићу човековом, телесном и душевном, и о вештини утицања на тај развитак” (Ацић 1892: 14). Он педагогију дели на два дела: теоријски (васпитна наука) и практични део (васпитна вештина) и закључује да је педагогија у исто време и наука и вештина, чиме изједначава њена оба дела. Када је у питању циљ васпитања, Ацић истиче да се тадашње образовање бави само образовањем духа и да се тиме не може постићи циљ васпитања: да се у сваком човеку развију све његове могућности, односно сви његови потенцијали. Дакле, циљ је „образовање целог човека” (Ацић 1886: 31). Такође, истиче да је циљ створити доброг и поштеног човека, правог човека који је честит, енергичан, који је „умни и морални див” (Ацић 1909: 44). У *Телесном васпийшању* Ацић наглашава да су основа хармонијског васпитања приближно исто развијени физички и умни делови човека, односно њихова хармонија (Недовић 1998). Ацић је живео и стварао у време када се на васпитање гледало парцијално, постојала је класична подела васпитања на радно, породично, морално, естетско, физичко, еколошко и друго. Ацић је експлицитно истакао значај интегралности у васпитању, јасно разликујући физички и духовни део бића, али никада није испуштао из вида тоталитет личности која се васпитава.

Важно је рећи да Ацић никада није инсистирао само на једном педагошком учењу, већ је своје ставове конципирао на различитим учењима не фаворизујући ниједан правац као важнији од осталих (Ацић, према: Недовић 1998). Тачније, како Недовић истиче (1998: 77), правац коме је Сретен Ацић био наклоњен јесте свакако педагошка пракса, живот и рад. Дакле, сваки правац који доприноси развоју практичног рада у школи за Ацића је био прихватљив и сва учења која су била ефикасна имплементирао је у свој рад. Савремена педагогија на васпитање гледа као на интегралну активност, док поделе васпитања постоје само како би се што конкретније и дубље ре-

ализовале активности у датим областима и тиме постигао жељени циљ. Из наведеног можемо закључити да је Аџић по питању циљева у васпитању и теоријских становишта о педагогији био испред свог времена и да његово педагошко дело има одлике праваца насталих око 120 година касније, а које се изјашњавају о васпитању као о интегралном феномену. Систематизованим представљањем спорних педагошких питања, без оптерећујућих дигресија и теоретисања, Аџић је у *Уводу у науку о васпитању* (1892) показао импозантно знање о педагогији. Треба нагласити да ово дело спада у ред првих написаних педагошких радова, као и то да је написано пет година пре Бакићеве *Ојшће његајојке* која носи атрибут првог увода у педагогику на простору Србије (Недовић 1998).

Аџићева схватања о васпитању, а касније и његова размишљања о смеру развоја просвете у Краљевини, наишла су на одобрење међу људима из просветне политике, тако да је овај васпитач имао подршку важних институција. Дело које је Аџић написао 1897. године, као професор алексиначке школе, послужило је за усмерење у обликовању и уређењу нове мушке учитељске школе која је била неопходна како би Краљевина Србија задовољила новонастале потребе за учитељским кадром након припајања нових територија држави. У питању је студија „Потреба интерната”, која је настала у оквиру годишњег извештаја мушке учитељске школе у Алексинцу за школску 1896/1897. годину.

ПОТРЕБА ИНТЕРНАТА

Аџић је код ученика учитељске школе у Алексинцу уочио веома тешку материјалну ситуацију, која утиче на њихово образовање и васпитање. У извештају је приказао резултате испитивања ученика учитељске школе о њиховим финансијским могућностима и стамбеним условима у току школовања, те је изнео податке о месечним примањима и истакао да су неки ученици толико сиромашни да од родитеља не добијају никакву финансијску помоћ, да ученици који примају стипендију² Министарства не могу да исплате све животне потребе без обзира на скроман живот, а да су ученици који немају стипендије у још већим проблемима (Аџић 1897). Веома лошу финансијску ситуацију поткрепио је и податком да је од 116 ученика школе њих 79 у дуговима (Исто: 11). Проблем је представљало и то што су ученици веома млади и немају родитељски надзор. Такође, средина у којој су живели била је неподстицајна и ризична по њихово морално васпитање јер су то обично биле просторије које су се налазиле у склопу кафана, код удовица, надничара и слично. Неки од ученика радили су као послужитељи у кафанама како би имали бесплатну храну или смештај (Исто: 10). Сви ови фактори утицали су

² У извештају их Аџић назива „благодјејанци”.

на редовност похађања наставе – „116 ученика су за 7 месеца учинили 5500 изостанака што чини просеком на сваког преко 47 изостанака” (Исто: 11). Ацић истиче забринутост за опхођење према будућем просветном кадру који чини део „културног препорођаја” државе и друштва. Да би се побољшао животни стандард ученика и отклонили наведени проблеми, Ацић је решење нашао у интернатском смештају, који би будућим учитељима обезбедио потпуну посвећеност образовању. Интернат је укључивао добро хигијенски уређен смештај, правилну исхрану, лекарски надзор и све друге услове који су у вези са телесним здрављем, а што се тиче умног развоја, у интернату би се налазиле књиге, радни столови и сва остала средства потребна за квалитетну наставу и учење. Ацић је закључио да би се интернатом решио и проблем изостанака ученика са наставе јер не би имали сметње које угрожавају похађање наставе, а живот у интернату би створио код ученика осећај заједништва, развијала би се социјализација и брига за друге. Поред тога, ученици би били у сталном контакту са својим наставницима, односно васпитачима, тако да би увек имали васпитну потпору и подршку у свим ситуацијама у којима би се нашли.

У другом делу студије, Ацић је своје ставове бранио у односу на „два неоправдана тврђења против интерната” (Исто: 12). Први противстав говорио је о одвајању ученика од породичног живота, а поред породичног васпитања ускратило би им се и грађанско васпитање јер би били изоловани од средине у којој се налазе тако да би остали ускраћени за социјалну интеграцију. Ацић је одбацио ове тврдње износећи чињеницу да би ученици остали четири године у интернату и то са одласцима кући, а у току године им не би био забрањен одлазак у град тако да би имали интеракцију са људима ван интерната. Приговор о породичном васпитању Ацић побија ставом да ученици у школи без интерната живе код необразованих и сиромашних станодржаваца, тако да немају узора за породично и морално васпитање. Поред тога, Ацић се позвао на Војну академију и Ратарску школу које су интернатске уређене и поставио питање спремности њихових ученика за живот. Он је подсетио на прву учитељску школу која је „дала наше најбоље учитеље и више других службеника државних” (Ацић 1897: 13).

Друга критика истицала је да се интернатски ђаци навикавају на безусловну послушност, не развијајући критичко мишљење. Ацић је указао на то да је приговор претеран и да се односи на језуитске заводе из средњег века где је васпитање и образовање било догматски уређено и позива се на податак да се у развијеним и „најслободоумнијим” земљама на свету учитељске школе уређују интернатски (САД, Швајцарска, Француска, Енглеска, Русија) и да интернати не би опстали да се у њима гаји ригидно васпитање које не подстиче умни и физички развој ученика. Ацић наводи да је разлог неуспеха претходних учитељских школа управо деспотско и ригидно опхођење према ученицима који су и станари тих школа, тако да би и приступ морао бити другачији од оног који је био устаљен (приступа *Magister dixit!*).

Ацић у закључку упућује апел да се учитељска школа претвори у интернатски комплекс како би се озбиљно приступило образовању будућих учитеља (Исто 1897).

Ова студија има веома важну улогу у одбрани идеје о интернатском смештају зато што је у то доба владало негативно мишљење о интернатима након инцидента који су се десили у претходне две интернатски уређене школе. Ако се узме у обзир да су водећи српски педагози тога доба били велики противници идеје о интернату, можемо закључити да тај посао није био лак. Негативан став најпре је заступао др Војислав Бакић који је сматрао да је интернат неподстицајни затворени тип смештаја и да алудира на војничко васпитање у касарнама, односно да се у интернатима не добија друштвено васпитање које постоји у школама екстерног типа (Бакић, према: Лукић 2010). На основу овога можемо наслутити да су горе наведени разлози које је навео Ацић у ствари одговори на Бакићеву критику. Значајан је и податак да је Бакић био управитељ учитељске школе у Крагујевцу (интернатског типа!) у тренутку када је настала побуна Ђака, а да је побуна почела управо у одељењу у коме је био Ацић. Знајући да је Ацић одмах након побуне напустио школу (или је био избачен³), можемо закључити да је у односима између Бакића и Ацића вероватно постојао неки лични сукоб. Оно што је сигурно јесте да је, када је 1902. године прва генерација ученика Мушке учитељске школе имала завршне испите, као специјални изасланик министра у Јагодину послат управо Бакић, како би надгледао и известио Министарство о полагању. У његовом извештају се наводе информације о школи, имању и испитима, он потврђује да је рад у школи „у оном правцу који је управитељ утврдио” (Бакић 1902: 27), не показујући лично одобравање или изјашњавање о предностима таквог педагошког рада (Недовић 1998). Бакић у једном делу спомиње да је Ацић и сам био Ђак крагујевачке интернатски уређене учитељске школе, тако да најбоље зна шта је било добро а шта лоше у интернату, што се може разумети и као вид Бакићевог разумевања и помирења са Ацићевим иновативним идејама о припремању будућих учитеља. Бакић је у једном делу извештаја написао да највећу заслугу за ову школу има њен управитељ који је „организовао ову школу и Лука Зрнић који је четири године вршио васпитачке дужности” (Исто: 27) и да је „овај завод за кратко време изашао на глас толико, да се о њему и код нас и на страни само с похвалом говори” (Исто: 28). Чињеница је да Министарство није погрешило када је за управитеља нове мушке учитељске школе поставио управо Ацића и допустило му да уреди школу по сопственој замисли, као интернатски уређену школу која ће постати једна од најпрепознатљивијих институција васпитно-образовног типа на Балкану и веома цењена у Европи.

³ Ни у једном извору се не спомиње ко је од ученика био вођа побуне.

АЦИЋЕВО СХВАТАЊЕ ИНТЕРНАТА

Интернатски уређене школе су постојале и пре јагодинске, али нису остале запажене и најчешће су биле затворане због различитих проблема у раду. Поставља се питање шта је то што је школу коју је водио Аџић издвојило од осталих и допринело да буде позната и ван граница Краљевине Србије, а касније и Краљевине Југославије.

Верујемо да одговор на ово питање долази из постулата ове школе које је Аџић представио на свечаном отварању 13. децембра 1898. године. Пошао је од тога да школа не треба да прави грешке у раду које је правила прва учитељска школа. Наставни план и програм је претрпео промене увођењем нових предмета који су били у вези са народним животом и ближи практичном раду. Интересантно је да у говору на отварању школе Аџић поново провлачи оптужбе о интернату и оправдања, с тим што овде указује и на чињеницу да је Јован Миодраговић „доказао цифрама” у књизи о двадесетпетогодишњем постојању учитељске школе у Београду да се за мало више новца у интернату постижу већи и бољи резултати него у екстернату (Аџић 1989: 68). Аџић је указао и на то да су почетна улагања у школу већа, али да ће касније школа издржавати саму себе својим угледним пољима на којима ће се гајити пољопривредни производи. У вези са васпитним радом, Аџић је истакао да је неопходно да васпитачи са ученицима поступају благо, са разумевањем и поучавањем у свакодневном разговору, уз изграђивање односа налик на однос родитељ–дете, тако да „облагорођује њихова млађана срца” (Исто: 77). Правој породичној атмосфери у школи доприноси чињеница да је Аџић са васпитачем Зрнићем живео у интернату, тако да је увек могао да изађе у сусрет ученику и да га посаветује. Последица оваквог деловања је чињеница да није било ниједног кажњавања ученика и да су се ученици веома брзо навикли на кућна правила. Аџић је описао и слободно време ученика у оквиру забавних активности које приређују ученици једни другима кроз различите рецитације, читање одломака из књижевности, музичке изведбе на различитим инструментима, играње друштвених игара и друге активности које доприносе заједништву и разоноди (Исто 1899). Дакле, Аџићево схватање интерната се није зауставило само на заштити будућих учитеља од спољашњих утицаја и пружању свих егзистенцијалних потреба како би се они посветили учењу. Аџић је у интернату видео продужено васпитно дејство на ученике и простор за реализацију квалитетног слободног времена. Аџићев интернат био је простор за развој ученичких уметничких наклоности, музичких и рецитаторских способности, простор за извођење позоришних комада, реализацију ручног рада као ваннаставног предмета, очување и негу добара која служе за јачку исхрану. Продужено васпитно дејство подразумевало је време након наставе и учења, слободно време у коме ученици могу да се баве различитим активностима. У том сегменту дана Аџић је видео

потенцијал да се дете оплемени уз помоћ различитих садржаја који постоје у интернату.

Јешић (2009) истиче пет савремених функција интерната: социјално-заштитна, социјализацијска, адаптациона, васпитна и контролна. Социјално-заштитна функција има за циљ да ученицима ниског социоекономског статуса пружи прилику да похађају средњошколско образовање тиме што ће им у интернату омогућити егзистенцијалне услове. Социјализацијска функција интерната огледа се у могућности социјализације ученика са другим ученицима, како би сваки појединац могао нормално да функционише у новој средини. На ову се надовезује и адаптациона функција – ученик се прилагођава новонасталој ситуацији у којој се налази, он има подршку својих васпитача и старијих ученика како би се прилагодио интернатском животу и раду. Васпитна функција омогућава ученику сталну помоћ и подршку васпитача кроз разговоре, саветовања и подршку, док контролна функција служи како би ученик био преусмерен од стране васпитача у жељеном правцу. Ако сагледамо ова кратка објашњења савремених функција домова ученика, можемо закључити да је све ове теоријске функције у свом васпитном раду испуњавао и Сретен Ацић са својим сарадницима у Учитељској школи. Дакле, васпитни рад у Школи није био стихијски, препуштен импровизацији и ентузијазму васпитача, него је био у потпуности планиран и програмиран како би се постигао постављени циљ, а то је продужено васпитно дејство на ученике. И у васпитном сегменту су Ацићеви ставови припадали неком будућем времену, тако да можемо закључити да је Сретен Ацић био један од педагога који су тежили да својим васпитаницима пруже што боље услове, наставу и васпитање зарад народног бољитка.

ЗАКЉУЧАК

Врхунац педагошке каријере Сретен Ацић доживљава у Мушкој учитељској школи у Јагодини. Сагледавши грешке претходних учитељских школа и упоредивши их са својим вишегодишњим искуством у просвети и са седмогодишњим искуством школовања на најбољим универзитетима где се педагогија могла изучавати, Ацић формира складан систем педагошких идеја. Најважније, Ацић успева да реализује свој јединствени систем педагошких идеја у раду са будућим учитељима, што се уочава у наставном процесу у школи и васпитном раду у интернату, који чине један заокружен склоп педагошких активности које су се реализовале са једном наменом – да делују на ученике удружено, заједнички, како би се постигао што ефикаснији васпитно-образовни рад. Дакле, Ацићева школа и интернат, поред физичке, делају и као педагошка *заједница* која има *јединствену функцију* у опхођењу према васпитаницима у васпитно-образовном раду који се проширује и ван учионица. Јагодинска учитељска школа је руковођењем и радом Сретена

Аџића постала донекле мали систем у систему, односно постала је затворени васпитно-образовни систем који је умногоме ефикаснији од школа екстерног типа у којима је овакав васпитни утицај немогуће остварити.

ЛИТЕРАТУРА

- Аџић (1886): Сретен Аџић, *Ручни рад у мушкој школи*, Београд.
- Аџић (1892): Сретен Аџић, *Увод у науку о васпитању*, Ниш: Штампарија Ж. Радовановића.
- Аџић (1894): Сретен Аџић, *Учишћеве забелешке*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Аџић (1897): Сретен Аџић, Потребe интерната, у: *Извештај учишћеве школе у Алексинцу за школску 1896/1897. годину*, Алексинац.
- Аџић (1899): Сретен Аџић, *Први годишњи извештај мушке учишћеве школе у Јајодини*, Београд: Просвета.
- Аџић (1909): Сретен Аџић, *Васпитачеве забелешке*, Београд: Штампарија Стевана М. Ивковића и комп.
- Аџић (1931): Сретен Аџић, Југословенска национална школа, у: *Споменица једне учишћеве генерације 1921–1931*, Београд.
- Бакић (1902): Војислав Бакић, *Извештај министарској изасланика о мушкој учишћевској школи у Јајодини за школску 1901/1902. годину*, Београд: Просветни гласник.
- Илић Рајковић (2014): Aleksandra Ilić Rajković, Ručni rad kao nastavni predmet i unapređenje kvaliteta nastave u Srbiji krajem XIX veka, у: D. Pavlović Breneselović, Ž. Krnjaja, L. Radulović (ur.), *Pedagoški modeli evaluacije i strategije razvijanja kvaliteta obrazovanja*, Београд: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 181–199.
- Лукић (2010): Dragan Lukić, Elementi socijalnopedagoške teorije i prakse u radovima Sretena Adžića, у: Sunčica Macura-Milovanović (ur.), *Socijalna pedagogija u nastajanju – traženje odgovora na problem društveno isključenih grupa*, Јагодина: Pedagoški fakultet u Jagodini, 161–169.
- Недовић (1998): Велизар Недовић, *Педагошки ољегу Срећена Аџића*, Јагодина: Учитељски факултет у Јајодини.

Milan S. Komnenović

University of Priština with temporary head office in Kosovska Mitrovica

Faculty of Philosophy

Department for Pedagogy

PhD Student

SRETEN ADŽIĆ'S ATTITUDES TOWARDS BOARDING SCHOOL

Summary: At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the Kingdom of Serbia was facing huge industrial and technological changes – the development of the railway as a synonym for a developed society, the development of transport and manufacture which led to a general progress of the society, but also brought new challenges in the field of education. Considering that in 1897 in the Kingdom of Serbia 80% of the population were illiterate, it is understandable that the pedagogues emphasized education as the most important factor of the development of a society within global changes. Therefore, Sreten Adžić focused his attention on establishing a school that would prepare students to become educated, mature and complete persons.

Adžić studied at the universities of Vienna and Leipzig as a government scholarship holder. When he returned in Serbia, he introduced new ideas in order to change the existing school system which he strongly opposed. He intended to change teachers' attitudes toward students by offering more independence and creative initiative to students. In his study *The Need for Boarding Schools*, which Adžić wrote in 1897, while he was teaching at the Teacher Training School in Aleksinac, he described the harsh living conditions of students, explained the necessity of a social and financial support for pre-service teachers which would help them to completely dedicate themselves to studying and offered a solution – establishing a boarding school for future teachers. This kind of organization, by Adžić's opinion, would not only be a way of meeting students' existential needs, but also a possibility for educational impact on pre-service teachers in terms of morality, working habits, culture and aesthetics. Adžić embodied his attitudes towards education by creating a closed educational system within the Male Teacher Training School in Jagodina, in which teaching activities were far more effective and productive than in a day school.

Key words: Sreten Adžić, education in boarding school, the function of boarding school, male primary teacher school, the unique function of a school and boarding school.

Матуранти Учитељске школе пред полагање писменог испита са изаслаником Министарства просвете Сретеном Аџићем, директором др Драгољубом Петровићем и професорима (Јагодина, 1. јуна 1929)

Илијана Р. Чутура
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за филолошке науке

УДК 371.3.:811.163.41
821.163.41.09-94 Аџић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 23. октобар 2018.
Прихваћен: 20. новембар 2018.

Марко М. Ђорђевић
Катедра за друштвено-хуманистичке науке

О ПЛАСТИЧКОМ ПРИЧАЊУ

(са освртом на стил дневничких забелешки Сретена Аџића)¹

Апстракт: Предмет рада јесте анализа лингвостилистичких карактеристика необјављених дневничких забелешки Сретена Аџића о школском парку у контексту његових експлицитних ставова о живописном причању. Ова правила Аџић је представио и описао у чланку „Пластичко причање у народној школи”, којим се отвара први Годишњи извештај о раду Мушке учитељске школе у Јагодини. Додатно, у раду ће се Аџићево инсистирање на високом нивоу културе говора учитеља сагледати и у саодносу са напорима које је улагао у обезбеђивање оптималних услова и креирање подстицајне атмосфере за квалитетну наставу српског језика.

Показује се да је на сва три наведена поља Аџић показивао изражену доследност – од бриге о настави, школским књижицама и публиковању ђачких радова, па до сопственог језичког израза у којем примењује правила о *иласичком причању*. Стилске карактеристике његових текстова управо следе упутства која даје у чланку, те се издвајају две кључне групе поступака: поређења, персонификација и апострофа с једне, и употреба узвика и лексема ономагопејског порекла с друге стране.

Актуелност Аџићевих идеја везаних за *иласичко причање*, које мора бити разумљиво, јасно и поступно, али и изазивати *живе њредсјаве* код ученика, огледа се превасходно у савремености методичких принципа и захтева које поставља као основе приповедању у настави.

Кључне речи: Сретен Аџић, дневничке забелешке, живописно причање, стилске фигуре, узвици.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Предмет овога рада јесте анализа лингвостилистичких карактеристика дневничких забелешки Сретена Аџића о подизању парка Мушке учитељске школе у светлу његових идеја о „пластичком”, живописном причању као

¹ Рад је настао у оквиру пројекта 178014 „Динамика структура савременог српског језика”, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

основном оруђу у васпитно-образовном раду. Основна метода примењена у раду јесте лингвостилистичка, а секундарна је компаративна анализа Ацићевих експлицитних исказа о квалитету говорне комуникације и стилских одлика његових текстова. С обзиром на то да су његове рукописне свеске жанровски хибридне, у раду је нужно примењена и функционалностилска анализа.

Писана оставштина Сретена Ацића изузетно је богата и обимна. Велики део је публикован, али је велики део остао у рукопису и чува се превасходно у манастиру Враћевшница. Рукописне свеске о парку Учитељске школе део су фонда библиотеке Факултета педагошких наука у Јагодини.

Ацићеви публиковани и рукописни текстови представљали су корпус за истраживаче из различитих области, пре свега педагоге. Међутим, иако је било истраживачких захвата који су се односили на различите аспекте Ацићевог рада и интересовања – васпитање и образовање, астрономију, ботанику, пејзажну архитектуру, пољске учионице, здравствено васпитање, пчеларство и сл. – његови ставови о језику у васпитно-образовном раду остали су на маргинама истраживачке пажње.

1.1. ЗНАЧАЈ НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У МУШКОЈ УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ

Српска краљевска мушка учитељска школа у Јагодини, основана 1898. године, од свог постанка је, према Ацићевој идеји и концепту, била програмски оријентисана као школа која неће „опремати само сувопарне мислиоце, идеалисте и фантасте, и само 'умне' раденике – у мало не рекосмо: раднике умне, а без ума! Не школа, која ће фабриковати само чиновнике, и заповеднике. Не школа, која ће спремати раденике, који се боје рада, и посленике, који се стиде посла. [...] Не школа која ће образовати само *џола* човека; но школа која ће образовати *целој, чистијавој, џоштијуној* човека!” (Ацић 1886: 116). Такав систем, који је од постанка био усмерен на развој целовите личности сваког *џишомца*, посебну пажњу придавао је и развоју вештина и знања у области српског језика као матерњег језика и – што је још важније – језика наставе, основног медија преношења знања. Већ први наставни програм јасно издваја наставу савременог језика не занемарујући значајне периоде српске писмености, те су уведени предмети *Српски језик и књижевност* и *Црквено-словенско читање*. Дајући посебно место књижевном језику, утемељеном на народном, у образовању будућих *народних учитеља*, Ацић показује високо разумевање филолошких идеја Вука Караџића и његових следбеника, али и значаја који оне имају за успех народних школа и што масовније образовање деце.

Поред школске библиотеке, желећи да кључна литература увек буде на дохват руке наставницима и ученицима, Ацић је у учионицама Школе план-

ски и пажљиво формирао мале библиотеке, „разредне књижнице”. У њима је била заступљена педагошка литература, уџбеници за наставу у Школи и за основне школе, али је свака обавезно имала „Вуков речник, дела В. С. Караџића, речнике за стране језике” (Недовић 1998: 35). О фонду неколиких *књижница* Мушке учитељске школе и надаље се водила изузетна брига, а „најзапаженију бригу око прикупљања књига показао је др Драгољуб Петровић у десетогодишњем периоду од 1925. до 1935. године” (Стефановић 2011: 87).² У Школи су, поред Наставничке, Ученичке и разредних књижница, формиране и књижнице ђачких друштава (Исто: 89).

После само годину дана од постанка Школе, у њој је формирано ђачко друштво „Узданица”, са основним циљем да се *ишћомци* што боље „умно развију”, како би успешније могли вршити „одређени им задатак на просвећивању свога народа и ширењу његове мисли” (*Двадесетипетогодишњица МУШЈ*: 28). „Узданица” је основана превасходно као литерарна дружина, мада је у својим оквирима имала различите делатности културно-забавног типа.³ Млада ђачка дружина убрзо постаје *чланом доброшвором* Матице српске и Српске књижевне задруге, тада младе установе (основане 1892), „од којих је добила сва важнија ранија издања, и од сада ће их добивати редовно” (*Годишњи извештај 1900/1901*: 10).⁴ Како бележе извештаји о раду Школе, дружини су из школског и интернатског буџета додељивана средства како би очувала активно чланство у Матици и Задрузи и из године у годину богатила своју библиотеку значајним издањима.

Сви ови подаци о организацији рада јагодинске Учитељске школе недвосмислено сведоче о пажњи која се плански и систематично посвећивала настави српског језика и ваннаставним активностима у области матерњег језика и књижевности. Како је јагодински *завод* основан управо у доба експанзије школства, појављивања нових струка и увођења нових предмета (Ивић 1998: 256), у периоду када се књижевни језик утврђује као функционалностилски поливалентан језик са правим корпусом научне терминологије (Белић 1999: 121),⁵ јасно је да су Аџић и његови сарадници јасно осетили потребу да њихови *ишћомци*, будући учитељи, негују свој језички израз и говорну културу.⁶

² Драгољуб Петровић био је ученик, а касније професор и управитељ Мушке учитељске школе у Јагодини. Са српском војском прешао је Албанију, а свој докторат, одбрањен у Француској, посвећује француским борцима палим за ослобођење српског народа.

³ Први председник Дружине био је Лука Зрнић, васпитач и наставник „Српског језика, земљописа српских земаља и српске историје” (*Годишњи извештај 1898/1899*: 34).

⁴ У чланство Српске књижевне задруге Друштво је уписала учитељица Олга Цветићева, сестра чувеног историчара и професора Учитељске школе у Јагодини Емила Цветића, „за спомен свога брата” (*Годишњи извештај 1934/1935*: 35).

⁵ Реч је о Белићевом чланку „Београдски стил” из 1934.

⁶ Није чудо што је управо Сретен Аџић био председник Одбора Културне лиге у Моравском округу када је ова организација одиграла кључну улогу у оснивању Јавне библиоте-

О пажњи која се посвећивала матерњем језику говори и први годишњи извештај о раду Школе (*Годишњи извештај 1898/1899*). У њему су штампани радови свих ученика првог кола из Српског језика и књижевности, уз следећу напомену наставника српског језика Луке Зрнића:

„Наставнику је српског језика потребно да објасни: прво, зашто се овде штампају задаци ученички, а не само њихови натписи [...] Ну важан је разлог за штампање и подстицање ученика на озбиљнији рад. [...] А увек је пажено да задаци буду из круга њихових мисли, да се не би дангубило око израде, већ да се сва пажња скрене једино на начин писменог исказивања онога о чем се мисли, или управо онога што се зна” (Исто: 35). Оно што је посебно занимљиво јесте чињеница да су текстови не само на различите теме, већ и да су жанровски и функционалностилски разнолики – од природњачких који би се могли сврстати у научно-популарне, преко дијалектолошких „цртица”, па до литерарних радова који су уобличени у разне форме (нпр. епистоларну).

2. О ПЛАСТИЧКОМ ПРИЧАЊУ – АЦИЋЕВА РАЗМАТРАЊА О ЖИВОПИСНОМ ГОВОРУ

Почетне странице истог извештаја – првог (из 1899. године) – који је приређен као својеврсни *iprogramski* документ о раду, стремљењима и педагошкој филозофији новоосноване учитељске школе, заузима текст управитеља Сретена Ацића „Пластичко причање у народној школи”. Текст је структуриран према нормама академског писања. На самом почетку Ацић одређује појам пластичког причања и његов значај за наставу у *народним школама*, наводећи да се под њим подразумева „излагање садржине говором, тако да се њиме изазивају у слушаоцу живе слике предмета или догађаја који се описују, те да му се чини као да их пред собом гледа у суштини, отеловљене. То је оно причање, којим по неко уме тако да веже нашу пажњу, да га слушамо и гладни и жедни, и дубоко у ноћ, не осећајући ни умора ни дремежа” (*Годишњи извештај 1898/1899*: 3). Овакво причање Ацић везује за умеће народног усменог приповедања, истичући да је крајем 19. века изузетно ретко и да је опстало само у руралним крајевима, далеко од градова – односно, да се развој софистицираног, интелектуализованог стандарднојезичког израза неминовно одвија на уштрб традиционалног живописног излагања. Ову „обрнуту пропорционалност” додатно подвлачи и тиме што је, како каже, „нема књига” један од непријатеља вештине приповедања, те да су изузетно ретки

ке (1909) и Грађанске читаонице у Јагодини (Стефановић 2011: 95–96). У време припрема за оснивање Библиотеке (данас Народне библиотеке „Радислав Никчевић” у Јагодини, „[м]атеријални, кадровски и просторни услови наведени су у преписци између Сретена Ацића и надлежног Министарства” (Исто).

људи „од пера и књиге” чије би се усмено излагање одликовало красноречи-вошћу и *и́ласџичношћу*:

„То је оно слатко и примамиво причање, којим су наши стари прекраћивали дуге зимске ноћи, којим су заслађивали посела и испуњавали време на даћама и славама, и којим су нас, као децу, преносиле наше драге старице, у други, надчулни свет” (Исто: 3).

Највећу штету од потискивања народског приповедања и његовог повлачења пред интелектуализованим говором Аџић, наравно, види у народним школама. По њему, вештином пластичког причања треба да владају превасходно наставници и учитељи: „Читави наставни предмети, као што су историја, хришћанске поуке, земљопис, претварају се у незанимљиво, сувопарно и неразумљиво набрајање [...] За учитеља народне школе ова је вештина тако нужна и толико потребна, да вешт приповедач учитељ, а иначе са осредњим способностима, стоји – као *учишџељ* – изнад најспремнијега свога друга а невештог приповедача. И нема неподесније личности за учитеља од тако зване ’завезане вреће’” (Исто: 4).

Представљајући своје поступке у *Учишџељевим забелешкама*, Аџић неретко и примерима сведочи о моћи *и́ласџичкој* причања. Текст „Схватање” дат је као илустрација предности конкретног примера у основношколској настави. Међутим, на другом плану недвосмислено сведочи и о Аџићевом уверењу у улогу наратије и дескрипције у настави, посебно уколико су лично доживљене. Не могавши да дочара ђацима лађу, прибегава причи о конкретном сопственом искуству. Пошто је „описао лађу уопште прилично опширно” и показивао слику, прибегава другом поступку: „Е, онда ево да вам испричам, каква је била она лађа, на којој сам се ја возио!... За тим испричах све, до најмањих ситница. Не оставих ни нужник, ни кавезе и у њима живину, ни кување у кујни – све, све. Све испричах, па и како сам ја ишао по крову и посматрао пределе, како сам седео на котуру од конопаца, како сам силазио у кавану те пио каву – а то им је тек изгледало веома чудно: на води кавана! Једном речи испричах све, чега се год сетих. Пажња је била неопи-сана” (Аџић 1924: 93).

Наглашавајући да је проблематика живописног говорења неистражена (*Годишњи извештај 1898/1899*: 4–5), Аџић поставља пет правила. Пошто као „логичар, наративист и рационалист, С. Аџић више држи до правилности и методичности одређених процеса у настави неголи до лепоте” (Недовић 1998: 130), његова правила о пластичком причању у настави односе се и на методичке принципе и захтеве. Тако је прво правило саображено са принципом „од познатог ка непознатом”, са додатним акцентом на причање о *конкретним* стварима и појавама:⁷ „У причању треба се служити што више

⁷ „Ако станемо посматрати причање слаткоречивих приповедача из народа наћи ћемо за ове горње захтеве безброј потврда. Тако никада такав приповедач неће употребити у причању апстрактних појмова, без врло велике потребе, већ ће се служити скоро искључиво чулним

познатим чулним и особеним знањем; општије и непознатије треба упоређивати с познатим особеним” (*Годишњи извештај 1898/1899*: 5). Друго правило највише инсистира на поштовању методичких захтева усклађености са узрастом (наравно, реч је о избору лексике и структури реченице) и јасности: „У причању треба се служити речима које су деци потпуно познате и реченичним изразима који су деци течни” (Исто: 7). Овде Ацић посебно истиче да су само лексеме ономатопејског порекла деци разумљиве без изузетака, укључујући и велики део *усклика* (наводи пример „бућ!”) који сами по себи – звучном аналогijом – припомажу ефекту живописности.

Треће и четврто правило тичу се гласа и пратилачких елемената говора. Ацић инсистира на динамици гласа у погледу боје, ритма говора и интензитета, а у четвртом правилу на адекватном присуству гестикалације, телесних покрета „који ће назначавати оне покрете који су се дешавали при догађају који се излаже, или који ближе одређују предмете који се описују” (Исто: 9). На крају, пето правило упућује на обавезно укључивање појединости, „зачињавање” детаљима и објашњењима. Инсистирајући на правој мери у овом погледу, Ацић наводи и пример штурог текста из *Чишанчице за први разред*, разрађујући његов почетак у шири текст који би ученицима привукао пажњу.

Инсистирање на развијању живе слике код ученика слушалаца Ацић ће, како се показује, ставку по ставку, правило по правило, применити и у сопственим текстовима. Анализа лингвостилистичких карактеристика забелешки о парку и стилских фигура које су у њима најфреквентније говори о томе да је њихов аутор и у свом писању доследно поштовао правила *пластичкој приповедања*.

3. ПЛАСТИЧКО ПИСАЊЕ У АЦИЋЕВИМ СВЕСКАМА ШКОЛИН ПАРК

У овом делу рада анализираћемо стил Ацићевих рукописних свезака – белешки о подизању парка јагодинске Учитељске школе. Анализа има за циљ издвајање стилских доминанти Ацићевих списа, али и утврђивање степена сагласности између његових правила о „пластичком причању” и карактеристика његовог дискурса у ауторском тексту. Забелешке које анализирамо писане су у периоду од 1912. до 1915. године, уредним рукописом, графитном оловком (ређе мастилом), писаним словима ћирилице, у идентичним сивим свескама. Иако се сви текстови односе на парк школе и ботанику уопште, по типу и функционалностилским особеностима веома су разноврсни. Неки од њих су научни и стручни, док је у другима заступљено приповедање

знањем. Па и само чулно знање, чим је слушаоцу иоле непознатије, неће да га дефинише ни да му описује особине, величине и каквоћу, већ се одмах лађа упоређења са блиским и слушаоцу добро познатим.” (*Годишњи извештај 1898/1899*: 6)

о догађајима у којима је Ацић учествовао. Посебно, текстови дескриптивног карактера имају изражену личну и уметничку ноту. У свескама је Ацић бележио и своје преводе ботаничких текстова.

Функционалностилска хибридна Ацићевих свезака о парку Учитељске школе условљава и одређено сужење корпуса јер је природно да ће се у наративним и дескриптивним пасажима идентификовати најчешћи елементи „пластичког причања”, а да ће се преводи готово изузети из разматрања.

3.1. ПОРЕЂЕЊА, ПЕРСНИФИКАЦИЈА И АПОСТРОФА

Наглашавајући да се добар приповедач, како би објаснио појам, најпре „лаћа упоређења са блиским” (у тексту о *пластичком причању*), Ацић поређењу даје посебно место у својим виђењима квалитетне дескрипције и наратије. Имплицирајући посебну важност појма са којим се пореди, он непогрешиво сагледава његов повлашћени прагматички статус: „Појам са којим се пореди обично је познат и говорнику и саговорнику, али и онда када им није познат, он служи као референтна тачка. Поређењем се саговорнику пружа информација о појму који се пореди тако што се тај појам одређује према другом (познатом) појму. Ако особине појма са којим се пореди нису познате саговорнику, он ће поређењем добити информацију о односу који повезује поредбене релате” (Николић 2016: 16). У забелешкама о парку позиција појма који се пореди најчешће припада биљкама и живом свету у парку или временским приликама (светлост, падавине, ветар и сл.) које остављају свој утицај на *школин парк*. По критеријуму синтаксичке структуре, међу Ацићевим поредбеним конструкцијама доминирају поређења са речју *као* и клаузе са везничким склоповима *као да* и *као што*.

Као и остале, поредбене *као*-конструкције конкретизују описе живог света и појава у парку. Ређе, када се њима дочарава понашање особа, попримају карактер поредбено-начинских (в. последњи пример):

Онда је посмотрио четврту учионицу под великом тамариком, чије су гране на местима падале до Земље, преко дрвених гредица у висини човека, а унутра на сталним белим клупама била је, *као њод каквим зеленим шатором*, скоро мрачна хладовина. (св. 20); Развратила се сва, гране пале преко клупа на траву, да се унутра *као њод ноћ* сад не може ући, а све претрпано снегом, читав велики пласт. (св. 1); Косићи⁸, *црној њерја као уљена*, а *кљуна жушој као восак*, дођу нам сваке позне јесени и децембра и јануара у госте, по 2–3, те се часте разним бобицама, највише од клека и пасјаковине. (св. 1);

[М]оја ће кћи имати о Србији друкчи појам кад види ово лепо место, кад буде удисала овај мирисни ваздух, кад буде слушала ове многе славује –

⁸ Подвлачење оригинално

одушевљавао се чича *као младић*. И довео је заиста, после подне кћер, са још две кћерчице и једним синчићем младога г. Клефиша, својим унучићима. (св. 4).

Поредбене зависне клаузе с везницима *као да* и *као ишћо* Ацић неретко употребљава са циљем онеобичавања на семантичком плану. Тиме поређење излази из оквира представљања непознатог познатим (што је један од Ацићевих захтева *иласћичкој љричања*) и добија праве карактеристике фигуре значења (Лешић 2008), односно семантостилеме (Николић 2013). Једна од најбољих потврда фреквентности и сликовитости оваквог поступка јесте текст у четвртој свесци у којем Ацић описује временске прилике и њихове ефекте у парку (месечина, ветар, магла и сл.). У том тексту поређења и поредбене зависне клаузе уводе паралелу између биљака у парку и фантастичних појава и бића, наглашавајући бајколики изглед врта:

Најзад је [свраче] долазило на позив, слетало деци и мојој жени на раме, и пробављало по читаве сате на разбоју и око њега док је моја жена ткала, весело цвркућући, *као да се разговара*. (св. 1);

Али на месечини, каква чар! Какво уживање! Каква необичност! Све је измењено. Све је друкче. Све је преображено. Ништа више није оно што је. Као да смо дошли у неки други, туђ чаробан врт предео, пун необичних, чудноватих облика. Па и саме су стазе друкчије, и шибље и дрвеће је друкче, и ливадице су друкче и све – све! Ово изгледа за нас познаваоце врта, *као да је нека вила својим чаробним ишћаићем преобразила сав предео*. (св. 4);

Ваља већ да је човек добро познао природу, па да не осећа немир кад западне у маглу, најмањи предмет добива огромне, бескрајне размере, чини нам се, *као да нам се ближи неишћо неодређено, неишћо црно и као да хоће да нас ухвати*. Да није то грана или какво дрво? Можда је то само жбун? Чини вам се да се, да се читава мрежа од узја испречила пред вас, а кад ближе, а оно то је проста паучина! (св. 4);

Како је занимљиво посматрати на ојачем ветрићу кретање грана и граница! То су стотине и хиљаде руку, које се крећу на безброј начина, чак се пружају једна за другом у једном правцу, *као да би се хћиле хваћати*, па се брзо тржу натраг, ~~као кад би дале знак~~⁹ у знак да су се само шалиле. Повијају се и млатарају и лево и десно, *као кад би давале би означавање израза разира-наишћии и насмејаносћии*. (св. 4);

Као да су неки зли дуси својим чаробним штапићем све уништили, све [нечитко], све преобразили. (св. 3).

⁹ Корекције су изворне и показују Ацићеву тежњу да примени што већи број поредбених клауза у тексту али да, са друге стране, избегне стална понављања истих поредбених везничких склопова. Корекције у свескама иначе говоре о великој пажњи коју је Сретен Ацић придавао језичком и стилском обликовању својих текстова.

Ацићева поређења, међутим, посредно откривају и једну веома значајну карактеристику његове „ботаничке филозофије”. Иако прави научник, који је емпирији придавао огроман значај, Ацић је и заступник својеврсне пантеистичко-аниматистичке филозофије. Њу најјасније излаже у чланку *Билјчина гуша*, у којем, између осталог, каже да биљкама душу „може одрећи само онај ко их не познаје довољно, ко се не дружи с њима. Али ја, који сам се с њима сродно, који сам с њином душом сјединио своју – ја то знам. Ја знам, да у свакој од њих дела њихова душа као и у мени моја” (Ацић 1939: 75).¹⁰ И на другим местима показује дубоко уверење о једнакој важности живог света, те у другој свесци записује: „Ограниченост човекова ума, удружена са болесном маштом његовом о величини својој, појачана његовом саможивошћу – створила је легенду, о томе, да је целу Природу створио добри Бог ради њега, ради човека, на ужитак свом љубимцу” (св. 2). Стога не чуди што су у Ацићевим списима о парку Школе веома честа поређења у којима се заједничке особености изналазе између човека и биљака, између законитости природе и правила људског друштва, чиме се отвара и прелаз ка персонификацији као једном од кључних стилских поступака:

После олује је свеже у врту, али су групе разбарушене, поремећене, као неочешљана глава. Крећу се и шуморе и шибље и дрвеће, још по мало, као кад би још задихано и знојаво намесила њоремећене и њоцејане хаљине, уз вајкање и шешкање и честиишање сјасења живоиша, њосле минулој сјираиној окршаја. (св. 4);

И биљке се не задовољавају, као ни људи и народ на Земљиној Кули, једном само бојом, већ се ките и урешавају свим могућним бојама, свим могућним преливима боја, сложајима бојних тонова. И још каквим сложајима, и још каквом хармонијом –, какве никад није у стању, нити ће икада бити у стању да постигне човекова мода и укус!

Као и људи тако и различне биљке имају и своју нарочиту свадбену униформу. Како у кроју тако и у боји. (св.2);

Али јој је [природи] тај лускус увек потребан. Он јој је неопходан као често и у људском друштву. (св. 2);

Наша мила форзитија! Наш најлепши весник пролећа! Жута – не као лимун, већ као најжућа канарина, светли се она на сунцу већ издалека, обучена у свечано свилено рухо од главе до пете, од корена до врха свакога свог прутка – а још од лишћа! Шиб сав у злату! Украс првога реда. Радост – знак да је пролеће заиста настало и ако је тек почетак марта! (св. 3).

¹⁰ Ацић наставља: „Све моје миле биљнице у нашем лепом врту, сви они бајни цветићи у њему, имају своју биљну душицу. [...] Не признаје наука биљкама онакву ‘душу’, какву су им приписивали, у наивности својој, сви народи од памтивека у народним умотворинама својим [...] Али им признаје наука способност да осећају нарочитим направама природне надражаје светлости и топлоте, укуса и мириса, дотицања и притиска, влаге и теже земљине, па и електричне и магнетске појаве” (Ацић 1939: 75–76).

Као фигура иначе тешко одредивих граница (в. Поповић 2007, s.v. *персонификација*), персонификација у Ацићевим списима има додирних тачака са метафором, апострофом и поређењем. Међутим, с обзиром на Ацићев доживљај природе и биљног света, не може се повући ни јасна граница између персонификације као стилског поступка и као филозофски утемељене антропоморфне слике природе. У тексту о „лечењу” глога после олује, Ацић комбинује персонификацију са успешним поређењем: младо дрво неговао је *као Боланој Дојчина*. Без обзира на то да ли је свесно прибегао стилским онеобичајењима или је присуство оваквих поступака одраз уверениости о постојању „биљчине душе” и паралелизму биљног и људског живота, несумњиво је да персонификација и односи поредбених и поређених појмова значајно доприносе „конкретизацији, оживљавању и сликовитости израза” (Исто), што су и изузетно важни захтеви које Ацић види као циљ *иласичкој причања*:

Овај наш садашњи најлепши глог доживео је једно страшно „преметеније”, које може послужити као поука. Како је накалемљен на већ добро ужиљено дрвце, одмах је прве године добио размерно врло велику круну према слабу стаблу, а одмах се идућега пролећа *обукао сав у цвећ*, те смо сви уживали у њему. Једног јутра после бурне ноћи пресрете ме још на уласку у парк један ученик са жалосним лицем и речима:

– Господине, олуја сломила наш лепо глог!

– Како, поломила му гране? – упитам.

– Не. – одговори он још жалосније. – Сасвим га преломила и круна му цела лежи на земљи. Одмах смо отишли тамо. Било је да се човек заплаче. Прелоњено управо згњечено стабло тако да се само држи још на неколико трака уздуж исцепане коре. Круна са лепим цвећем лежала је стрмоглавце на трави.

Шта се је могло радити? Свршио је. Оставим га са уздахом. Сутрадан дођем к њему помирен са судбином – ударим јачи колац уза њ, дигнем му већ увелу круну, исправим га, наместим колико се могло преломе, па га добро увијем крпама и увезем *као Болана Дојчина* канапима, а потом му круну добро окрешем и онда га целог за колац увезем, да се не може мицати. Потом га залијем и оставим судбини.

Кад најесен дођем из бање – о чуда! глог истерао грдне нове лепорасте и *весео као рејско кад*; крпе и везе набрекле а цело стабло одебљало. Одрешим му завој, те да му попустим да не урасту у кору канапи, кад имам шта и видети; рана потпуно зарасла, кора се обавила да се тешке ране једва и познаје. [...] То ми је дало поуку, да ма како скрхану биљку не сматрам за изгубљену. (св. 3)

Персонификацију Ацић неретко удружује и са апострофом, обраћајући се директно (вокативном формом) природи, биљкама и животињама. У неким случајевима апострофу прати и графостилемска интервенција – најчешће писање назива биљних врста великим почетним словом, што употпу-

њава персонификацију с обзиром да називима даје статус личних имена (као у првом наведеном одломку):

Природо, ко је у стању и приближно теби стављати чари и лепоте!

Ено заиста *квѣравоѣа сѣарца* (где је већ зажуतेо) *Дрена*... Ено развијених реса у витке *Леске*, ено [нечитко] маца у ране *Иве*; Ено миле *Никсице*, ено мирисне *Љубице*!... Ено скромног *Красуљка*. Ено у скоро развијених на пупољака у *Орлових Нокаѣа*!...

То се већ креће нов живот. Већ одпочињу сокови да круже кроз жиле и жилице, кроз корење и стабљике ових ранораних горштака очврслих према мразу и хладноћи. (св. 2);

Јагни мој врѣу, *кукавни мој ѣривоју*! Какве те мађије омађијале, какве те силе уништише! И тебе и сву природу око тебе, далеко, далеко! (св. 3);

Форзитија је *наша мила дошљакуша*, чак из далеке Кине. Али се је она овде у Европи *умела ѣако одомаћѣи*, да напредује чак до северног мора *као код своје куће*. *Не боји се ѣа мраза*. Свако лепо, свеже зелено лишће, развија се после цвета, управо кад стане процветавати. Жбун чини и лети врло пријатан утисак.

Уосталом форзитија није ни овде у Европи баш сасвим усамљена. *Нашла је она и овде врло блиску рођаку*, у једној европској форзитији, која расте дивља, баш у сада много помињаној Албанији. (св. 3);

Он [лукусуз у природи] привлачи *ѣрошенике и ѣроводације* – *разне ѣрошевѣије и одводије*, *који су сви из обласѣи инсекаѣа*. Без ове раскоши боја, а уз њих и мириса и царске, божанске части, за ове лакмаше, *као и на људским свадбама*, коју је спремио сваки цветић на дну своме у мајушним капицама медног нектара – без свега тога шта би милијарде и милијарде цветића остало неоплођено, због чега би остале без семена, или би биле са мало семена, а то би могло одвести биљке ка угинућу врсте. (св. 2);

А вресак (Ечила), хај! – па он још мало па ће да се расцвета! Зато га на Гочу и око Мељина и зову лепо српски „зимоцвећ”, јер вала некад цвета и о Божићу, па и пре, кад је блага зима. А рана форзитија, која понекад цвета заједно са нашим дреном – гле како је пуна набубрелих пупољака, као да хоће сутра да се расцвета. Гле, гле!... И збиља: један, два, гле три цветића развила се! Е, е!... *Чекај ѣи... раноцвеѣко!* *Још није крај фебруара*. *Имаћеш кад да се сва следиш*. [...] *Ви раноцвеѣке моје, иѣа вам је? Шѣа сѣе се ѣобркале, иѣа сѣе ѣопрешиле?* (св. 1).

Анализа Ацићевих свезака о парку Мушке учитељске школе у Јагодици показала је да су у ауторским текстовима доследно примењени захтеви *ѣласѣичкоѣ ирѣања*, живописног приповедања налик народном. Најуочљивија карактеристика поређења јесте однос поређених и поредбених појмова: појаве у природи и биљни свет упоређују се са људским животом и односима у друштву. Стога не изненађује што се поредбене конструкције

и зависне клаузе у текстовима често удружују са персонификацијом. Овим поступцима Ацић придодaje и апострофу, тако да пре можемо говорити о комплексном систему стилских поступака него о појединачним стилемама. На плану смисла текста, персонификација, поређења и апострофа доследно прате Ацићево најдубље уверење о повезаности живог света.

3.2. УЗВИЦИ И ОНОМАТОПЕЈА

У тексту о *йласйичком йричању* Ацић истиче живописни ефекат у наративи који се може постићи речима ономатопејског порекла. Међутим, он пре свега види ове лексеме као средство којим се постиже додатна јасност у приповедању, будући да почива на подражавању звучних импресија („звучна из спољашњег света, пре свега природе, тј. акустичних осета уопште”, в. Поповић 2007, s.v. *ономатопеја*).

Узвици као врста речи чине специфичан слој који нема изразита морфолошка обележја нити лексичко значење (а најчешће ни стабилно „значење” у погледу емоције коју исказују). Додатно, без могућности да се синтаксички повежу са другим реченичним елементима, узвици као доминантну карактеристику имају мелодијско-фонијска обележја (Бабић 2010: 209). Тематски оквир свезака о школском парку Ацићу је дао довољно простора и оправдања за употребу овог лексичког слоја. Поред имитативних узвика (подражавања звукова из природе, најчешће оглашавања птица у парку), у текстовима се издвајају и, знатно мање фреквентне, глаголске и именичке лексеме ономатопејског порекла:

Њихово типично „*ћук-ћук, ки-ки!*”, и прелетање из жбуна у жбун, чине такође пријатан утисак на шетача. (св. 1); Моја му жена вели: „Свраче, моје, шта радиш?” – оно одговара: „*Крекек, крекек!*” (св. 1); А има једна птица, средње величине, са затупастим кљуном, која целог лета меша у цвркулт и песму тичију своје чудновате узвике, налик на: *чр-чррррр!* Где је оно „*чр*” у високом тону, а оно отегнуто „*чррррр*”, као из неке бачвице, као да виче нека велика тичурина из дубине својих шупљих груди. У оној мелодичној вреви осталих певача ови појединачни узвици ове тиче, који се понављају с времена-навреме, прави су контраст, и изазивају илузију, да смо у каквом великом гају, у некој старој тавној, прашуми. (св. 3); Да, па прошао је већ Свети Тривун. Хај, па данас је Сретење! Данас се дакле срећу Зима и Лето? Е, па зато и звони онолико силно вредна бака, Висибака! – *Цин-цин-цин!*... Чујете ли?... Звони – устајте!! (св. 2);

Нарочито радо *зацељељају* по кућици за храњење птица кад се у њу метне хране. Свраке – и ове дугорепе, мора се рећи лепе птице, са њиним веселим *крекешањем*, често се виђају по парку по неколико их парова. (св. 1).

Ацићеве текстове у свескама карактерише и честа употреба експресивних узвика, којима се изражава стање говорника. Они су карактеристични и по томе што се не налазе само у ауторовом тексту, већ их Ацић приписује и својим саговорницима у дијалозима (друга група примера):

Ех свраче, свраче! Моје красно свраче, моје паметно свраче! (св. 1); С леве стране – *ај*, каква се начинила велика тамарика, под којом је лети једна пољска учионица. (св. 1); *Хај*, да знате чега све ту још има занимљивога и пунога – да не одвојите књигу од очију кад је почнете читати и разгледати, уз то оне многе слике, у боји и иначе! (св. 2); Одмах сам ујутру, још у шест часова навучао велике каљаче, обукао најтоплији зимски, стари капут, па изашао у парк. Али, *ах!* По парку се није могло ићи по стазама. (св. 1);

Један Србин, муслиман из Приштине кад га проводић кроз врт предвече, застаде усред разговора, ослушну и рече: – Булбул!... *Ах*, овде ујутру рано да изиде човек! [...] У Солун нема овако, рече... Ни у Цариград, у царску башту – јок!... Ценет-рај!... *Ах... ах!...* (св. 3); *Ее!*... *Е*, ово је баш лепо... *Ех, ех!...* Па овде још на средини мали леп сточић... (св. 20).

Како се у примерима показује, узвици се понекад инкорпорирају и у реченице, са узвичником у унутарреченичној позицији. У тексту о *иласџичком њричању* он предлаже допуну текста „Говори истину” из читанке управо оваквим елементима: „Тако се стану гурати. У том гурању – кр! тандрр!... оба се крчага разбише” (*Годишњи извештај 1898/1899*: 11). У оваквим позицијама, функција ексклазивних сегмената јесте „интенцијом адресанта условљено везивање пажње адресата за маркирани елемент или цјелину” (Бабић 2010: 147), на чему Ацић управо инсистира.

4. ЗАКЉУЧАК

Анализом Ацићевог текста о *иласџичком њричању*, односно о правилима живописног приповедања, и његових рукописних свезака, можемо закључити да су у потпуном сагласју три важна елемента његових погледа на културу говора. То су: однос према настави српског језика, експлицитни искази о квалитетном приповедању у стручном тексту о причању и карактеристике његових ауторских текстова у свескама о парку.

Прво, пажња са којом је стварао услове за квалитетну наставу српског језика у Мушкој учитељској школи у Јагодини сведочи о његовој пуној свести о језику наставе као најважнијем медију поучавања. Чињеница да већ први годишњи извештај о раду Школе Ацић отвара ауторским текстом о правилима причања и тиме доследно подвлачи истакнуто место у обучавању будућих учитеља, говори о његовој посвећености језичком изразу који мора да одликује доброг учитеља. На крају, показује се да и у сопственим тексто-

вима, које тежи да белетризује, примењује она правила *иласџичкој иричања* која се, због природе писаног текста, могу применити.

Без намере да се упуштамо у процену књижевноуметничке вредности Аџићевих свезака, издвојили смо кључне елементе његовог стила који кореспондирају са упутствима за живописно приповедање. С једне стране, то је стилски комплекс поступака који се међусобно прожимају: поређења, персонификације и апострофе. С друге стране, употреба узвика и речи ономагопејског порекла представља готово манир у описивању парка и представљању догађаја везаних за живи свет у њему и посете значајних гостију.

Актуелност идеја Сретена Аџића о занимљивом приповедању које ће бити разумљиво, јасно и поступно, али и изазивати *живе иредсџаве* код ученика, огледа се превасходно у савремености методичких принципа и захтева које поставља као основе приповедању у настави.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Аџић (1912–1915): Сретен Аџић, *Школин ипарк*, рукописне свеске (архив библиотеке Факултета педагошких наука), бр. 1, 2, 3, 4 и 20.

Аџић (1886): Сретен Аџић, *Ручни рад у мушкој школи, сувремено иедајошко иишњање*, Београд: Штампарија напредне странке.

Аџић (1924): Сретен Аџић, *Учишћељеве забелешке, низ иримера из васишџачкој рада*, друго издање, допуњено и нешто прерађено, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, у: Живољуб Лазаревић (ур.), *Увод у науку о васишџању*, репринт, Јагодина: Учитељски факултет, 1998.

Аџић (1939): Сретен Аџић, *Билџина душа*, у: Милован Ристић (ур.), *Среиен М. Аџић: Сиоменџца у славу учишћеља, дирекџора, иедајоја, научника и народној иросвеишћеља, од захвалних му ученика и иошџовалаца*, Јагодина, 75–76.

Бабић (2010): Миланка Бабић, *Огледи из ираимаиџичке синџаксе*, Источно Сарајево: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале.

Белић (1999): Александар Белић, *Око нашеј књижевној језика*, Изабрана дела Александра Белића, том 8 (прир. А. Младеновић), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Годишњи извешџај 1898/1899: Срџска Краљеуска Мушка учишћељска школа у Јајодини, Први јодишњи извешџај, 1898–99 школска јодина, приредио Сретен М. Аџић, управитељ, штампано у штампарији код „Просвете”, у Београду 1899.

Годишњи извешџај 1900/1901: Срџска Краљеуска Мушка учишћељска школа у Јајодини, Трећи јодишњи извешџај 1900–1901. школска јодина, приредио Сретен М. Аџић, управитељ, штампано у штампарији код „Просвете” у Београду 1901.

Годишњи извешџај 1934/1935: Мушка учишћељска школа у Јајодини, Извешџај за школску 1934–1935 јодину, штампа „Жикишон”, Параћин, 1935.

Двадесетџеишјојодишњица Мушке учишћељске школе јајодинске, са 21 сликом у иексџу, израдио Јосиф В. Стојановић, управитељ, Јагодина, 1924.

Ивић (1998): Павле Ивић, *Прејед историје српског језика* (прир. А. Милановић), Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Лешић (2008): Зденко Лешић, *Теорија књижевности*, Београд: Службени гласник.

Недовић (1998): Велизар Недовић, *Педагошки оједи Српска Ацића*, Јагодина: Учитељски факултет.

Николић (2013): Милка Николић, Фигураивност поредбено-начинских синтаксичких конструкција с поредбеном речју као и *иоуи* у савременој српској прози, *Српски језик*, XVIII/1–2, 229–245.

Николић (2016): Милка Николић, *Поредбено-начинске конструкције у српском језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Поповић (2007): Тања Поповић, *Реџник књижевних термина*, Београд: Logos Art.

Стефановић (2011): Мила Стефановић, *Јагодинско библиотекарство (1851–2011)*, Јагодина: Народна библиотека „Радислав Никчевић”.

Ilijana R. Čutura

University of Kragujevac

Faculty of Education in Jagodina

Department for Philology

Marko M. Đorđević

Department for Human Sciences

ABOUT PICTURESQUE NARRATION

(stylistic analysis of Sreten Adžić's diary notes)

Summary: The paper deals with linguistic and stylistic analysis of Sreten Adžić's unpublished diary notes (1912–1915) on the topic of the park of the Teacher Training School in Jagodina, with special emphasis on Adžić's explicit attitudes toward the value of, and rules for, *picturesque narration* (vivid language and storytelling) in teaching in primary school. Additionally, Adžić's opinion of the importance of speech culture in teaching is perceived in the context of language teaching and learning conditions in the Teacher Training School in Jagodina (School libraries, membership in leading cultural and publishing institutions, students' literary societies and possibilities for publishing their works etc.).

It is clear that the three fields of Adžić's work (professional, organizational and literary) are completely consistent.

His diary notes (literary texts) are completely concordant with his *rules for picturesque narration*. One of the main characteristics of his style is the combination of personification, comparison and apostrophe (which he highlights as very important for vivid language). Moreover, this set of stylistic features clearly reflects his dedication to flora and to a deeply pantheistic philosophy. The second important element of *picturesque narration* in Adžić's diary notes is the use of exclamations and onomatopoeic words, which are, again, recommended in his theoretical paper to be used by teachers in the classroom.

Key words: Sreten Adžić, diary notes, picturesque narration, stylistic devices, exclamations.

Нинослав С. Станојловић
ОШ „17. октобар”
Јагодина

УДК 37:929 Аџић С.
Прегледни рад
Примљен: 23. октобар 2018.
Прихваћен: 20. новембар 2018.

ХРОНОЛОШКЕ ЦРТИЦЕ О ЖИВОТУ И РАДУ СРЕТЕНА М. АЦИЋА

Апстракт: Рад је базиран на хронолошки изнетим елементарним подацима о животу и раду великог српског педагога Сретена М. Аџића, првог управитеља Српске краљевске мушке учитељске школе јагодинске.

Кључне речи: Сретен М. Аџић, живот, рад, хронологија.

Личност и дело, као и свеукупни животопис Сретена М. Аџића (1856–1933), великог српског педагога и духовног оца учитељства у Јагодини, били су и биће инспирација генерацијама истраживача српске педагошке мисли и историје школства у Србији уопште.

У поводу великих јубилеја јагодинске и српске просвете – 120 година од оснивања Српске краљевске мушке учитељске школе јагодинске и 25 година успешног рада Факултета педагошких наука у Јагодини, покушали смо да истакнемо и хронолошки уредимо најважније биографске цртице из богатог живота и узорите просветно-научне каријере Сретена М. Аџића, тим више што се ове године навршава и 85 година од његове смрти.

Надамо се да смо у тој племенитој намери макар делимично успели, остављајући обавезу будућим педантнијим и прилежнијим истраживачима да још боље изуче живот и дело духовно неумрлог Сретена М. Аџића.

1856.

15/27. октобра родио се у Малој Сугубини, среза Левачког, окружија Јагодинског, од мајке Саве, рођене Поповић и оца Милуна Милосављевића-Мачужића, свештеника.

1858.

Породица Милосављевић-Мачужић пресељава се у Врњце.

1860.

24. новембра умире му отац Милун, свештеник врњачки.

1862.

19. децембра умире му мајка Сава, ћерка проте врњачког Хаци Јефти-мија Поповића.

1864.

Деда Хаци Јефтимије уписује га у трстеничку основну школу, са презименом изведеним од његове почасне титуле (Х)ацић.

1868.

Уписује Нижу гимназију у Крагујевцу.

1869.

28. марта умире му деда Хаци Јефтимије, прота врњачки. Тудор му постаје ујак Тодор Поповић, свештеник врњачки.

1872.

Постаје ученик првог разреда београдске Богословије, из које се убрзо исписује.

1873.

Уписује први разред Учитељске школе у Крагујевцу.

1874.

Новембра је искључен из крагујевачке Учитељске школе, са неколицином другова, под оптужбом да је један од организатора ђачке побуне и читалац социјалистичке штампе.

1875.

Полаже испит за привременог учитеља и добија службу у Горњој Крушевици, окружија Пожаревачког, настављајући и даље да следи идеје Светозара Марковића.

1876.

Постављен је за писара војне станице у Нересници, окружија Пожаревачког, током првог Српско-турског рата.

1877.

Наставља даље школовање на Учитељској школи у Београду.

1880.

29. јуна полаже учитељски испит зрелости са одличним успехом и наредне две школске године ради као учитељ у Трстенику.

1882.

18. новембра одлази у Беч као државни питомац, на двогодишње усавршавање наставе за слепе у Заводу за слепе. Истовремено, слуша четири семестра предавања из области психологије и педагогије на тамошњем *Педагогијуму*, као први Србин.

1884.

Подноси опширан извештај Министарству унутрашњих дела, под насловом *Како њреба зидати зграде за слеје*.

Присуствује Интернационалном конгресу посвећеном слепим особама у Амстердаму, као српски изасланик.

1886.

Похађа двогодишње филозофско-педагошке студије на Универзитету у Лајпцигу и бави се експерименталном педагогијом.

Објављује значајну расправу *Ручни рад у мушкој школи*.

1889.

Предаје педагогију и психологију у Учитељској школи у Нишу. Држи предавање о ручном раду на Шестој годишњој учитељској скупштини у Нишу, на којој је изабран за почасног члана Учитељског удружења.

1890.

Држи светосавски говор „О српској националној школи”, који је добио велики публицитет.

1891.

Почиње да објављује методичку збирку у 35 наставака посвећену истом броју дечијих игара у стручном часопису *Учиитељ*.

1892.

Објављује запажену студију *Телесно васпитање*, посвећену учитељима и родитељима.

1894.

На Турђевдан, у Нишу држи чувено предавање „Телесно развијање и гимнастика”, у коме је истакао значај телесних вежби и потребу оснивања гимнастичких дружина.

Публикује прво издање *Учиитељевих забелешки*.

1895.

4. августа полаже професорски испит из следеће групе предмета: психологија са логиком, педагогија са методиком, немачки језик са књижевношћу и српски језик. Постаје професор у Вишој женској школи у Београду, где предаје психологију, педагогију и школски рад.

1896.

15. маја венчао се у Београду са Милевом, ћерком Јелене и Јанићија Поповића, професора београдске Богословије.

Предаје школски и ручни рад у алексиначкој Учитељској школи, где је установио вежбаоницу и израдио Правила о вежбаоници.

Оснива у Нишу Удружење за увођење ручног рада у мушке основне школе и постаје његов председник.

1897.

11. јула у Београду родио му се син Милован, будући учитељац.

Објављује студију *Попиреба интјернатја*, у којој образлаже потребу да учитељске школе у Србији буду уређене интернатски.

1898.

Од маја до јула, боравио је у Шведској и Норвешкој, на курсу за дечије игре и ручни рад, којом приликом је изучавао тамошње устројство учитељских школа.

28. јула, на предлог министра просвете и црквених послова Андре Ђорђевића, усвојен је у Народној скупштини Закон о установљењу Мушке учитељске школе јагодинске.

4. августа постављен је указом за управитеља ове школе.

13. децембра, на свечаном отварању Мушке учитељске школе у Јагодини, одржао је пригодан говор, у коме је изнео визију њеног уређења и методiku рада.

Одликован је орденом Светог Саве петог реда.

1899.

Уредио је и објавио *Први годнишњи извештај Мушке учитељске школе јагодинске*. Извештаји су излазили сваке године, све до 1914. године.

1900.

3. фебруара родила му се ћер Надежда, будућа наставница. Умрла је као игуманија Ана у манастиру Враћевшници 1975. године, као последњи изданак своје породице.

Започиње да уређује парк око Мушке учитељске школе јагодинске, уз помоћ ученика.

По његовој замисли, а на захтев министра просвете, уређен је интернат при београдској Богословији.

Био је српски делегат на Интернационалном конгресу за наставнике основних и средњих школа у Паризу.

1902.

Сазидан је стан за њега и његову породицу у кругу Мушке учитељске школе јагодинске.

1903.

По његовом нацрту, подижу се прве пољске учионице у парку Мушке учитељске школе јагодинске, а редовна настава у њима почела је пет година касније.

Одликован је орденом Светог Саве четвртог реда.

1906.

Донео је из иностранства у Јагодину прву фудбалску лопту.

1907.

Одликован је орденом Светог Саве трећег реда.

1909.

Објављује *Васиљичеве белешке*.

1912.

Започиње писање бележака *Из школиној њарка*. Исписао је укупно 21 свеску.

1914.

Почиње да сакупља исечке из домаће и иностране штампе који су се односили на Први светски рат. Збирку је насловио *Прошеривање Поћорека 1914*.

Активно учествује у претварању Мушке учитељске школе јагодинске у резервну војну болницу, једну од најуређенијих сличних установа у Србији те ратне године.

1915.

Дочекује краља Петра I Карађорђевића у Јагодини, који га, одушевљен школским парком, позива да уреди и парк на Опленцу око његове задужбине. Одлази више пута на Оплепац.

При преласку преко Албаније смртно страда од Арнаута његов син Милован. Упорно се распитује за синовљеву судбину, преко разних организација и новина.

1916.

Оснива у окупираној Јагодини Први есперантски клуб и започиње рад на есперантско-српском речнику. Речник није довршио.

Приликом доласка аустроугарског гувернера Србије у Јагодину, грофа Јохана фон Салис-Севиса, оштро му се обраћа са захтевом да се државним службеницима и пензионерима, који су се нашли у граду на Белици, исплаћују новчане накнаде које им српска влада шаље са Крфа, а окупатори задржавају.

1918.

Почиње да сакупља и пише афоризме. У рукопису их је остало преко 13 хиљада.

1919.

15. јануара почиње да бележи одабране цитате из свог педагошког опуса у бележници *Моји афоризми*.

1920.

20. августа постављен је за обласног просветног инспектора у Суботици, на лични захтев.

1921.

5. фебруара постављен је за редовног професора на Вишој педагошкој школи у Београду.

1922.

18. маја одлази у Беч, Праг и Лајпциг, са задатком да проучи питање реформи вишег педагошког школовања.

1923.

31. августа постављен је за управитеља Учитељске школе у Вршцу. На ту дужност није ни отишао.

1924.

21. фебруара пензионисан је као чиновник прве категорије, треће групе.

1925.

Објављује публикацију *Медоносно шибље и грвеће*, која је лепо прихваћена и у стручној и у лаичкој јавности.

1926.

Објављује расправу *Биљчина душа*, уводећи нову научну дисциплину – психологију биљака.

1930.

Публикује филозофску расправу *На ливадици вечности*, у којој кроз природу посматра законе живота.

Објављује популарну брошуру *Лековиће биљке у Југославији*, плод вишегодишњег истраживачког рада на терену.

1932.

8. августа умире му супруга Милева у породичној кући у Београду.

1933.

9. децембра, у 77. години живота, умро је у једној од београдских болница. Сахрањен је на београдском Новом гробљу.

1939.

15. октобра откривена је његова спомен-биста са плочом испред зграде Учитељске школе у Јагодини. Објављена је овим поводом и пригодна публикација *Срећен М. Ацић. Споменница у славу учитеља, професора, директора, педагога, научника и народног просветитеља*.

1959.

Посмртне остатке Милеве и Сретена Ацића са београдског Новог гробља пренела је, заједно са надгробном плочом, на монашко гробље у порти манастира Враћевшница игуманија Ана. На мермерном крсту дописала је и име свог брата Милована, који је остао у албанским беспућима. На овај корак се одлучила зато што је тадашње руководство Учитељске школе у Светозареву прећутно одбијало да брине о гробу оснивача и првог управитеља Мушке учитељске школе јагодинске.

ЛИТЕРАТУРА

Бошков (1972): Живојин Бошков (ур.), *Лексикон писаца Југославије*, I, Београд: Београдски издавачко-графички завод.

Ђорђевић, Лазаревић, Недељковић (1998): Јован Ђорђевић, Живољуб Лазаревић, Милан Недељковић, *Век образовања учитеља у Јагодини 1898–1998*, Јагодина–Београд: Учитељски факултет у Јагодини, Завод за уџбенике и наставна средства.

Ђорђевић (2001): Оливер Ђорђевић, *Срећен Ацић и његова породица*, Манастир Враћевшница.

Ђорђевић (2014): Оливер Ђорђевић, *Срећен Аџић и његова кћи шћуманија Ана*, Манастир Враћевшница.

Лесковац, Форишковић, Попов (2004): Младен Лесковац, Александар Форишковић, Чедомир Попов (ур.), *Српски биографски речник*, 1 (А–Б), Нови Сад: Матица српска.

Милосављевић (2006): Светомир Милосављевић (ур.), *Животи и дело Срећена М. Аџића*, зборник радова са Округлог стола, одржаног 14. октобра 2006. године у Трстенику поводом 150 година од рођења Сретена Аџића, Јагодина: Историјски архив, Крушевац: Историјски архив, Трстеник: Библиотека „Јефимија”.

Недовић (1998): Велизар Недовић, *Педагошки оцледу Срећена Аџића*, Јагодина: Учитељски факултет.

Петровић, Мајсторовић, Јовановић, Бобић, Обреновић, Ристић (1969): Борислав Петровић, Милић Мајсторовић, Јован Јовановић, Милољуб Бобић, Радован Обреновић, Мирослав Ристић, *Седам деценија Училишњске школе у Свећозареву*, Светозарево: Учитељска школа „Сретен Аџић”.

Ристић (1939): Милован Ристић (ур.), *Срећен М. Аџић. Сјоменица у славу училишњља, професора, директора, педагога, научника и народној просветишњља од захвалних му ученика и пошњовалаца*, Јагодина.

Ninoslav S. Stanojlović
Primary school „17. oktobar”
Jagodina

CHRONOLOGICAL RESUME OF SRETEN M. ADŽIĆ’S LIFE AND WORK

Summary: The paper deals with key details of life and career of Sreten M. Adžić, the first principal of the Male Teacher Training School in Jagodina. The facts are presented in chronological order.

Key words: Sreten M. Adžić, life, work, chronology.

Оливер М. Ђорђевић
Историјски архив „Средње Поморавље”
Јагодина

УДК 016:929
37:929 Аџић С.
Примљен: 23. октобар 2018.
Прихваћен: 20. новембар 2018.

ПОПИСИ ОБЈАВЉЕНИХ И НЕОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА, ЛИЧНИХ ДОКУМЕНАТА И ФОТОГРАФИЈА СРЕТЕНА АџИЋА И ЛИТЕРАТУРЕ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЊЕГОВОГ ЖИВОТА И ДЕЛА

Све веће интересовање за животопис и опус Сретена Аџића, које се показује најчешће кроз дипломске радове, навело нас је да, колико нам резултати истраживања и постојећа литература дозвољавају, помогнемо будућим биографима и истраживачима опуса Сретена Аџића објављивањем наведених пописа.

1) СПИСАК ОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА СРЕТЕНА АџИЋА начињен је на основу коректне мада непотпуне „Библиографије радова Сретена М. Аџића”, коју је, на основу података добијених од самог Аџића, саставио Димитрије Ђ. Димитријевић, учитељ и која је објављена у лесковачком *Школском њокрејџу* 1921. године (Св. 8, стр. 240–244), док је са извесним допунама касније публикована у *Аџићевој Споменници* (Јагодина, 1939, стр. 26–32). За ову прилику, она је по трећи пут допуњена са неколико у међувремену пронађених наслова. Разлог што за више објављених Аџићевих радова нисмо дознали свакако је тај што се аутор често потписивао псеудонимом, као на пример Мирољуб, Милољуб, Милун (очево име), Сава (мајчино име), Сретен, Реља, Сиријус, Алдебаран, Арктур, Мил, С-, М-, А-, -р-, -т-, -ц-, -џи-, -н-, -ен-, -ћ-, -ић итд. Напомињемо да један део чланака и расправа у периодици који се налазе у попису нисмо могли пронаћи зато што је богат књижни фонд Народне библиотеке на Косанчићевом венцу уништен при бомбардовању Београда 6. априла 1941. године. То се посебно односи на раритетне комплете листова и часописа у којима је била садржана богата грађа о развоју наших просветних установа. Тај губитак данас се може делимично надокнадити упорним настојањем да се у другим библиотекама, архивима и музејима широм земље, попуни настала празнина.

II) СПИСАК НЕОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА СРЕТЕНА АЦИЋА сачињен је после студиозног истраживачког рада у манастиру Враћевшници, где је похрањена његова писана заоставштина. Први попис необјављених радова Сретена Ацића саставила је Зорица Лукић у свом дипломском раду *Личности, њихови истраживачки радови и идеје Сретена Ацића*. Овај попис је допуњен у књизи *Сретен Ацић и његова породица* (2001) и овде га одатле преносимо, са још неколико наслова, накнадно пронађених захваљујући Љиљани Станков. Такође, додали смо и неколико наслова који се налазе у библиотеци Факултета педагошких наука у Јагодини и у приватном власништву.

III) СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ДЕЛА СРЕТЕНА АЦИЋА сачињен је на основу рада проф. др Живомира Спасића *Прилози библиографији о Учитељској школи у Свештозареву*, поводом 90-годишњице од оснивања Учитељске школе у Јагодини. Списак је допуњен накнадно пронађеним и новијим библиографским јединицама које могу помоћи у истраживању. Напомињемо да је међу библиографским јединицама доста прилога из перидике чији су аутори били припадници разних политичких партија, односно заступници разних „школа” и идејних праваца, па те чланке треба прихватити критички, а при коришћењу ваља их упоредити са другим изворима.

IV) ПОПИС ФОТОГРАФИЈА НА КОЈИМА СЕ НАЛАЗИ СРЕТЕН АЦИЋ у највећем делу начињен је у манастиру Враћевшници где су похрањене у заоставштини Ацићевих. Известан број фотографија налази се у фондовима других установа, што је наведено.

V) ПОПИС ЛИЧНИХ ДОКУМЕНАТА СРЕТЕНА АЦИЋА начињен је у манастиру Враћевшници. Један део личних докумената и фотографија Сретена Ацића представљен је на изложбама у Педагошком музеју у Београду и у Завичајном музеју у Јагодини 1998. године, поводом обележавања стогодишњице Учитељске школе у Јагодини.

Без обзира на све недостатке ових пописа¹, сматрамо да ће они представљати корисну смерницу за будући истраживачки рад.

¹ Овом приликом није извршен попис писама која су похрањена у манастиру Враћевшници и фондова/збирки у којима је заступљена писана заоставштина Сретена Ацића: Фонд Учитељске школе у Историјском архиву у Јагодини, Архив Србије – МПС и Мин. ун. дела, Санитетско одељење (нарочито је значајна службена преписка између Сретена Ацића као студента у иностранству и министарстава у Србији: АС, МПС, Ф XXIX No 3652 бр. 9573/1882; АС, МПС, бр. 5799 од 15. новембра 1882; АС, МПС, бр. 9573, од 18. новембра 1882; АС, Фонд Министарства унутрашњих дела, Ф II 1102/1883; Фонд Министарства унутрашњих дела – Санитетско одељење, Ф XII 1360/1884 итд.), Фонд Јована Миодраговића у Педагошком музеју, Фонд Драгољуба Петровића у Завичајном музеју у Јагодини, преписка са Тихомиром Ђорђевићем у Народној библиотеци Србије, преписка у вези са ручним радом у власништву Светомира Милосављевића и др.

I СПИСАК ОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА СРЕТЕНА М. АЦИЋА

A) ЗАСЕБНА ИЗДАЊА

1. *Ручни рад у мушкој школи – сувремено педагошко ишћање*, прва свеска, Београд: Штампарија Напредне странке, 1886.

2. *Куца и деца*, са Димитријем Ј. Путниковићем, Београд, 1888.

3. *Српска национална школа*, Београд: Парна штампарија Народне радикалне странке, 1891. Издавач: Учитељско удружење (Светосавски говор одржан 1890. године у Нишкој учитељској школи, одштампано из *Учишћеља*).

4. *Телесно васишћање*, први део *Основној васишћања*, књига за учитеље и родитеље, Ниш: издање аутора, Штампарија Ж. Радовановића, 1892.

5. *Увод у науку о васишћању* (из *Телесној васишћања*), Штампарија Ж. Радовановића, Ниш, 1892.

6. *Телесно васишћање*. Одговор на реферат г. д-ра М. Јовановића – Батута, који је штампан у 12. свесци *Просветној гласника* (стр. 849–852). Од Срет. М. Ацића писца *Телесној васишћања*, Ниш, издање аутора, 1893.

7. *Телесно развијање и гимнастика*, Ђурђевданско предавање, издање Удружења нишке омладине, Ниш, 1894.

8. *Учишћељеве забелешке*, низ примера из васпитачког рада Сретена М. Ацића, предавача Нишке учитељске школе, Прва нишка штампарија Ж. Радовановића, 1894. *Учишћељеве забелешке* су најпре периодично објављиване у бројним часописима (види напомене у *Учишћељевим забелешкама*), насловљене „Из школиног живота”, па су на крају сабране у књигу. Друго издање *Учишћељевих забележака* објавила је 1924. године Издавачка књижевница Геце Кона.

9. *Прве српске школе*, Београд, 1894.

10. „Свет наших чула”, 1906. (прва свеска збирке *Из природних наука*, превод).

11. „О постанку синтетичке хемије”, 1907. (друга свеска збирке *Из природних наука*, превод).

12. „На прагу открића тајни живота и духа”, 1908. (трећа свеска збирке *Из природних наука* у преводу Рад. К. Тасића, са исправкама Ацића као уредника).

13. *Васишћачеве забелешке*, намењено родитељима и свим пријатељима српског подмлатка, Београд, Штампарија Стевана М. Ивковића и комп, 1909, издање Задужбине И. М. Коларца; *Васишћачеве забелешке* су најпре излазиле периодично, под насловом „Васпитачеве поуке” у *Босанској вили* 1893. године, а под насловом „Васпитачеве забелешке” у *Делу* 1896, 1897, 1898, 1902, 1903, 1905, 1906. и 1908, у *Педагошком зборнику* 1899, у *Школском раднику* 1907. године и у другим листовима.

14. „Кроз васиону”, Штампарија „Милошевића и Глигоријевића”, 1910. (шеста свеска *Мале научне библиотеке*).

15. Годишњи извештаји Мушке учитељске школе јагодинске од оснивања до Првог светског рата за школску:

- 1898/99, 95 стр.
- 1899/1900, 38 стр.
- 1900/1901, 21 стр.
- 1901/1902, 32 стр.
- 1902/1903, 1903/1904, 1904/1905, 80 стр.
- 1905/1906, 1906/1907, 47 стр.
- 1907/1908. и десетогодишњи преглед рада, 126 стр.
- 1908/1909, 36 стр.
- 1909/1910, 70 стр.
- 1910/11, 1911/12. и 1912/13, 93 стр.

У уређивање извештаја Ацић је уложио велики труд. Извештаји су илустровани.

16. *Ташине њриче малој Јелчици*, 1923. (од Мамин Сибирјака, превод са есперанта).

17. *Пољска учионица, хиџијенско-џедајошка усџанова са 66 слика*, Штампa Графичког завода „Макарије”, Београд–Земун, 1924. Издање Министарства народног здравља.

18. *Медоносно шибље и грвеће, са 58 слика*, Штампарија „Свети Сава”, Београд, 1924, издање Министарства пољопривреде и вода.

19. *Билџина душа*, Штампарија „Свети Сава”, Београд, 1926. Прво је настала као расправа у белешкама *Из школиној џарка*, у једанаестој свесци, 1914. године. Касније је објављена у *Учиџељу*, 1926, мај–јун, стр. 607–619, одакле је прештампана као засебна књижица.

20. *На ливадици вечносџи*, Београд, штампарија „Привредник”, 1930. Прво је написана као расправа у белешкама *Из школиној џарка*, у дванаестој свесци, 1914. године. Касније је објављена у *Учиџељу*, 1930, бр. 4, а затим је прештампана као засебна књижица.

21. *Лековитџе билџке у Јуџославији, са 89 слика*, Штампарија „Привредник”, 1930, књижица Подмлатка Црвеног крста, свеска прва.

22. *Одбир најмедоноснијих билџака Јуџославије*, Штампарија „Драг. Грегоровића”, Београд, 1932.

Б) ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ У ПЕРИОДИЧНОЈ ШТАМПИ

23. „Мале причице”, часопис *Голуб*, око 1880. године, први објављени рад Сретена Ацића.

24. „Нове школске зграде”, *Нови беоџрадски дневник*, 1887, св. 76–81.

25. „Стање звука при покрету”, *Оџаџбина*, 1888, св. 72.

26. „Пуштање џака на одмор”, *Учиџељ*, 1888, св. 7–9.

27. „О раду и понашању џака ван школе”, *Учиџељ*, 1888, св. 1.

28. „Реализам у сликарству од Верешчагина”, превод с немачког, *Оштаџбина*, 1889, св. 82–84, стр. 37.

29. „Дневна светлост и учионица”, већа расправа, *Оштаџбина*, 1889, св. 82–84.

30. „О ручном раду у мушкој школи”, предавање на VI учитељској скупштини у Нишу, 1889, *Учиџељ*, 1890, св. 1, стр. 1–44.

31. „Два важна задатка”, говор на забави Друштва Св. Саве у Нишу, *Слобода*, 1890, бр. 113–118.

32. „Човечја рука”, анатомска и физиолошка разматрања од проф. др Маршала у Лајпцигу, превод с немачког, *Учиџељ*, 1890, св. за децембар и јануар.

33. „Дечје игре”, збирка од 35 дечијих игара и студија, *Учиџељ*, 1891, 1892. и 1893.

34. „О прерађеном буквару од Чутурила”, *Просвејџни гласник*, 1892, св. 10 и 11.

35. „О френологији и хиромантији”, *Слобода*, 1892, бр. 13.

36. „О душевним болестима и васпитању”, расправа, *Учиџељ*, 1895, св. 2.

37. „Педагогика С. Чутурила”, реферат, *Учиџељ*, 1895, св. 4.

38. „Психолошка књижевност”, *Дело*, 1895, св. за децембар.

39. „Басне у моралном васпитању”, расправа, *Нови васџиџач*, 1896, св. 1.

40. „О буквару од Ст. Чутурила”, опширан и начелан реферат Гл. просв. савету, *Просвејџни гласник*, 1896, св. 9.

41. „Двадесетогодишњица учитељске школе”, *Учиџељ*, бр. 10, Београд, 1896.

42. „Педагошка зрнца”, *Учиџељ*, бр. 10, Београд, 1896.

43. „Научна основа за женски и мушки Слојд”, *Учиџељ*, бр. 12, Београд, 1896.

44. „Рачунаљка особите врсте”, *Учиџељ*, бр. 12, Београд, 1896.

45. „Др Фридрих Дитес”, *Учиџељ*, бр. 1, Београд, 1896–7.

46. „Пројекат Закона о надзиравању народних школа”, *Народ*, 1896, бр. 78–84.

47. „Дечји ручни рад у школском врту и ђачкој радионици”, *Ручни рад*, 1898, бр. 4.

48. „Први члан Закона о основним школама”, *Просвејџни гласник*, 1898, бр. 8.

49. „Неколико прилога за законске пројекте у осн. школама”, *Учиџељ*, 1897–8, св. VII и VIII.

50. „Историја ручног рада као наставног предмета у мушкој школи у нас”, *Ручни рад*, 1898, бр. 5 и 6.

51. „Пластичне карте од песка, расправа”, *Извештај Учиџељске школе у Алексинцу за 1897–98*, стр. 18–24.

52. „Географска карта у настави”, *Школски одјек новосадски*, бр. 8, Нови Сад, 1898.
53. „Ђачка индивидуалност”, расправа, *Просветни гласник*, 1898.
54. „Зао дух у школи”, *Школски лист*, 1898, бр. 7, стр. 97.
55. „Пластично причање у народној школи”, расправа, *Први годишњи извештај Мушке учитељске школе јајодинске 1899*.
56. „Из методике рачунања”, расправа, *Просветни гласник*, 1900, свеска за новембар, стр. 550–553; свеска за децембар, стр. 736–747; и у: *Прилози народним школама у Белици* од Јос. В. Стојановића, стр. 103–111.
57. „Пример у моралном васпитању”, из своје професорске дисертације, *Просветни гласник*, 1902, св. I, II, III.
58. „О очигледној настави”, *Учитељски календар* Б. Ж. Ђурђевића за 1904.
59. „Декламовање у српској основној школи”, *Учитељски календар* Б. Ж. Ђ. за 1906.
60. „Потреба интерната”, расправа, *Извештај Алексиначке учитељске школе за 1906–7*.
61. „Из Врњачке Бање”, расправа од 80 страна о историји, лековитости и о предлозима за реорганизацију, *Народ Ђајин*, бр. 17–45, 1908.
62. „Димитрије Ј. Путниковић”, некролог, *Учитељ*, 1910, стр. 714–722.
63. „Из природе и врта”, 11 чланака у *Новом времену београдском*, 1910. и 1911.
64. „Прилог питању о пошумљавању”, *Тежак*, 1913, стр. 134–136; 166–169.
65. „Звони – устајте”, *Дело*, 1914, стр. 86–89.
66. „Свадбени дани у врту”, *Дело*, 1914.
67. „Видео Краљевића Марка”, *Школски алманах ђурђевачки* за 1914, стр. 136–138.
68. „Есперанто”, *Полијтика*, Београд, бр. 4765, 31. јул 1921.
69. „Виша педагошка школа”, *Полијтика*, бр. 5334.
70. „А да њега није било”, приповетка, *Илустрирани лист београдски*, 1923, бр. 14.
71. „Пољске учионице”, *Илустрирани лист*, бр. 30.
72. „Педагошки афоризми”, *Светлост*, календар Учитељског удружења за 1904. и *Радна школа*, 1927, св. 4.
73. „Школа рада – школа будућности”, превод са немачког Кошенштајнеровог рада, *Учитељ*, 1923/24.
74. „Чување меда”, *Пчелар* за 1924, стр. 123–125.
75. „Ново о пчеларењу”, *Млади задругар* за 1924, стр. 123–127.
76. „Пчеле и боја цвећа”, *Тежак* за 1924, стр. 2–4.
77. „О бићу пчелињу”, *Пољопривредни гласник новосадски* за 1924, стр. 3–5.

78. „Телесно вежбање и радна школа”, *Радна школа београдска* за 1924, стр. 49–52.

79. „Истакнутије наше дрвеће”, прилог питању о пошумљавању, *Тежак* за 1925, стр. 170–171; 178–180.

80. „Пчеларски гај”, *Пољопривредни календар београдски* за 1925, стр. 159–172.

81. „Девет ваневропских дрвета”, *Пољопривредни гласник новосадски* за 1925, стр. 4–9.

82. „Медоносно дрвеће и шибље”, прилог питању о пошумљавању, *Гласник Министарства пољопривреде и вода* за 1925, св. за август, стр. 30–36.

83. „Први пчеларски гајеви у нашој Краљевини”, *Пољопривредни календар* за 1926.

84. „Есперанто – међународни језик”, *Подмладак Црвеној крсти* за 1926, за мај, стр. 3–4; за новембар, стр. 15–16; за децембар, стр. 7.

85. „Медоносно шибље и дрвеће у Босни, Херцеговини и на Јадрану”, *Гласник Министарства пољопривреде и вода* за 1926, св. за јуни, стр. 89–124.

86. „Наши медови”, *Пољопривредни календар* за 1927, стр. 141–150.

87. „Огромни успех пчеларски”, *Тежак* за 1927, бр. 12 и 13.

88. „Да се свака посађена воћка прими”, *Млади задрујар* за 1927, св. за март.

89. „Најслађи посао”, *Гласник Подмлајка Црвеној крсти* за 1927, бр. 8.

90. „О парковима у околини Београда”, *Време* за 1928, од 20. XI и од 2. XII.

91. „Пчелиња паша”, *Гласник Подмлајка Црвеној крсти* за 1928, св. за јануар и фебруар.

92. „Медоносне биљке у монографијама: Врба као медоносна биљка”, *Гласник Подмлајка Црвеној крсти*, бр. 20, 1928.

93. „Винова и дивља лоза”, *Тежак*, бр. 8, 9, за 1928.

94. „Стара и млада пчелица”, *Дечји лист* од 1928, св. за мај.

95. „Живот”, бајка, *Нова искра* за 1928, за мај, стр. 9–10.

96. „Учитель–пчелар”, *Народни просветиљ* од 1928, стр. 83–88; 149–153.

97. „Кукурек се разговара”, бајка, *Гласник Подмлајка Црвеној крсти*, бр. 10/1928.

98. „Најмлађи и најстарији учитељ”, *Народна просвета* за 1928, бр. 84.

99. „Бисерак – медоносни шиб”, *Гласник Подмлајка Црвеној крсти*, св. за април 1929.

100. „Велебиље, медоносна и отровна биљка”, *Тежак*, бр. 24, за 1929.

101. „Медљика као пчелиња паша”, *Пчелар* за 1929, св. за фебруар, стр. 25–33.

102. „Берба кукуруза и јесења рана слана”, *Тежак* за 1929, бр. 18; *Земљорадничка задруја* за 1929, св. за октобар.

103. „Фридрих Дитес – о стогодишњици рођења”, *Учиџељ*, св. за новембар, 1929.
104. „Гладишевина – медоносни шибић”, *Тежак*, бр. 21/1930.
105. „Сејање ораха на стално место”, *Тежак*, 15. I 1930.
106. „Ћирилица и латиница”, *Народна одбрана*, 19. I 1930.
107. „Сејање бадема и лешника”, *Тежак*, 15. I 1930.
108. „Бршљан”, *Гласник Министарства пољопривреде*, 1930, св. VIII.
109. Песме у прози: 1) „Просвета”, *Народна просвета* за 1931, бр. 2–3; 2) „Леп ли ће бити дан”, *Народна просвета* за 1931, бр. 7; 3) „Свако зло није зло”, *Књижевна крајина* за 1931, бр. 2; 4) „Још човек није прави човек”, *Књижевна крајина*, бр. 3.
110. „Југословенска национална школа”, *Сјоменица једне учиџељске генерације 1921–1931*, Београд, 1931, стр. 5–16.
111. „Одбрана Београда од кошаве”, *Београдске оџиџинске новине*, бр. 3, Београд, март 1932, стр. 194–205.

II СПИСАК НЕОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА СРЕТЕНА АЦИЋА ПОХРАЊЕНИХ У МАНАСТИРУ ВРАЋЕВШНИЦИ²

111. „Моја педагогија у изводу”, удешено за пропитивање ђака, Ниш, 8. II 1893, 11 страна, формат А6.
112. „Педагогика у Вишој женској школи у Београду”, Београд, 1895/96, започето 12. 10. 1895, 28 стр, А6.
113. „За пропитивање из методике”, 19 стр, А6.
114. Свеска без наслова, 30 стр, А6
- аналитички метод,
 - синтетички метод.
115. Свеска без наслова, 30 стр, А6
- апстракција уопштавања,
 - детерминација,
 - претпоставке,
 - индуктивни метод.
116. Припрема писменог састава за професорски испит, доста листова, формат 30 x 21 цм, несређено.
117. Писмени састав за професорски испит („Како утичу примери на морално васпитање; како савети и поуке; како предавања из религије, историје и књижевности; а како лектира?”), Ниш, 20. II 1894, 122 стр, формат 30 x 21 цм.
118. „Методика из рачуна” (за трећи и четврти разред основне школе), Трстеник, 1880/81, 10 стр.

² Уколико није назначено друго место где су радови похрањени.

119. „Историја као предмет у основној школи”, Трстеник, 1881, 10 стр, формат 10 x 10 цм.
120. „Г. Гаврић је лењ”, писано у Трстенику, 1881.
121. „Прибелешке (цитати) махом педагошке природе при читању разних књига”, 1882–1887, 20 стр, А6.
122. „Пут у Жичу”, белешке, 1882.
123. „Пут у Беч”, белешке, 1882/83.
124. „Методика српског језика у школама где деца не говоре српски”, 3 листа, недатирано.
125. „О дечјој природи која стално тежи промени”, 2 листа, недатирано.
126. „Рад, игра, телесно васпитање”, 10 листова, недатирано.
127. „Моји афоризми”, Јагодина, започето 28/15. јануара 1919, завршено 16. септембра 1923, укорићена свеска, стр. 164. Садржи 280 одабраних цитата из педагошког опуса Сретена Ацића у следећим целинама:
I Из учитељевих забележака, цитат 1–107
II Из васпитачевих забележака, 108–200
III Из српске националне школе, 201–215
IV Ручни рад у мушкој школи, I књига, 216–236
V Ручни рад у мушкој школи, II књига, 237–280.
128. „Белешке из Основне школе у Трстенику”, свеске IV–IX (од 37. до 70. забелешке), Трстеник, 1881/82.
129. „Како ко пише”, друга свеска, Трстеник, 1880/81, 40 стр, 10 x 20 цм; „Бележићу важне опаске које код ђака приметим, које непосредно помажу њему самом за бољитак у писменом раду.”
130. „Моја искуства из основне трстеничке школе”, Трстеник, 1880/81, 20 стр, А6.
131. „Писмени рад у III и IV разреду Основне трстеничке школе”, 1880/81, 55 листова.
132. „Психолошки речник”, друга свеска, 1889, 20 стр, А6.
133. „Психологија” (у свескама I, II, V, VII, XII и XVI), Ниш, 1890/91, Б6. Свеске садрже од 16 до 36 страна. Замишљене су као могући уџбеник психологије.
134. „Историја психологије” (две свеске), 1892/93, 15 стр, А6.
135. „Вунтова психологија” (у кратком изводу), Ниш, 1893/94, 408 стр, А6.
136. „Основи психологије”, удешено за пети разред првог и другог одељења Више женске школе у Београду, 12. 11. 1895, 39 стр, Б6.
137. Материјал који се односи на анкету спроведену међу ученицима Учитељске школе у Алексинцу, 1897, 138 листова.
138. „Esperanto korespondado”, 1921/22, 23 стр, А6.
139. „Esperataj deklamaĵoj”, 17/30. VI 1917, 15 стр, девет прича на есперанту.

140. Свеска без наслова, 17 стр, А6 (на српском, извучене речи су преведене на есперанто).

141. Свеска са концептом писама на есперанту, 1919/20, 50 стр, А6.

142. Материјал за књижицу на есперанту „Из српског живота”, Јагодина, 18/31. I 1917, 34 стр, А6 (свеска садржи 20 српских песама које треба да се преведу на есперанто).

143. „Изабране пословице за штампање”, 34 стр, А6 (214 српских пословица на есперанту).

144. „Српске народне пословице”, 1922, укупно седамнаест поглавља (преведене су на есперанто за збирку Есперантске академије у Паризу).

145. Вежбање из есперанта, А6, свеске I–V, VII, X, XIV–XVI, XVIII, XX, XXII (по 30 стр.).

146. Есперантско-српски речник, непотпун, од 147. до 274. стр.

147. Материјал за предговор есперантско-српском речнику, 15 стр („Уз велики речник који радим у 1916. години за употребу личну, мојих пријатеља и будућих ученика”).

148. Допуна есперантско-српском речнику у седам свезака по 50-ак страна.

149. „Четири комада приповетчица”, концепт, упућено уредништву часописа *Голуб*, 1880.

150. „Моје летимичне мисли”, прва свеска, од 1879. до 1886, укоричена, 75 стр, Б6 („Бележено је све што ми је пало на памет, па ми се учинило вредним”).

151. „Ситнице из школског живота”, Трстеник, 1881/82, А6.

152. „Веровања народа”, 224 тачке, велики формат (корисно за етнологе).

153. „Забелешке из народа” (празноверице, врачања, бајања и сл), прва свеска, 1880, 50 стр, А6 (корисно за етнологе).

154. „Белешке из Шведске и Норвешке”, 1898, 50 стр, А6.

155. „У Шведској”, 1898, 154 стр, А6.

156. „Из финландских школа” (превод из часописа *Die neue deutsch schule*), 1892, 17 стр.

157. „Српски језик у изводу”, Ниш, 1892–94, 41 стр, А6.

158. Белешке на есперанту, 1916, рукопис, 7 листова, похрањено је у Завичајном музеју у Јагодини, ЦКУ-1745.

159. „Забелешке разноразне” и „Разни подаци”. Двадесет свезака са темама из различитих научних области. Свака садржи од 60 до 80 стр, Београд 1930–1933, А6.

160. „Научне забележнице”, три свеске по 50-ак страна, А6.

161. „На Врњачкој стени”, Врњци, 1930, 28 стр, А6.

162. Мала збирка расправа, Београд, 1931, 61 стр, А5. Садржи седам расправа на различите теме: I „Ах, колико би...”; II „...Значи...”; III „Наука и уметност”; IV „Чудовиште од снаге”; V „Рат и мир”; VI „Свако зло није

зло”: VII „Краљ ваздуха и цар слободе”. Неке од ових расправа су објављене у часопису *Књижевна крајина* из Бањалуке.

163. „Милован С. Ацић – моје прво дете” (записник о њему од рођења па даље), 11.07.1897–07.05.1898, 140 стр, Б5. Сретен Ацић је готово свакодневно бележио психофизички развој свог детета у првој години живота.

164. „Моје летимичне мисли”, свеска друга, од 1886. до 1898. (од Лајпцига до Алексинца), укоричено, садржи 20 наслова, од ред. бр. 65 до 84 (Догматика и развојна метода, Одушевљење при предавању, Седиште одушевљења итд), формат 20,5 x 16,5 цм, похрањено код Светомира Милосављевића из Београда. Завештано Педагошком музеју у Београду.

165. „Материјал за друго издање Медоносног шибља и дрвећа”, Београд 1925, 196 стр, А5.

166. „Материјал за друго издање Медоносног шибља и дрвећа”, Београд, 1926, 120 стр, А5.

167. „Из прочитаних књига – Рабиндранат Тагора”, шеста свеска, 132 стр, А5.

168. „Афоризми”. Од 1918. године, готово свакодневно, Ацић је бележио своја и туђа убеђења на најразличитије теме. То су сентенце најчешће филозофске природе означене бројевима. Већи део од 13.000 афоризама (овај број носи последњи афоризам са датумом 15. мај 1933.) је сачуван. Узимају неколико хиљада страна А6 формата.

169. „Из школиног парка”, 21 свеска, А5 формата. Писане су графитном оловком (осим свезака 18 и 19 које су писане мастилом). Рукопис је читак, са малим исправкама самог аутора, пун сликовитих описа парка Учитељске школе у Јагодини. Ацић је ове белешке водио као дневник, поделивши га на поглавља којима је давао наслове (нпр. „Сунчани дан позне јесени”, „Наше стазе”, „На Сртење 1913” итд). Белешке су зналачки вођене, исписане руком веома образованог човека, који је своја запажања и знања из ботанике покушао на овај начин да систематизује и претвори у приручник, са календаром праћења и неговања биљних врста у парку. Личне опсервације аутора откривају природу његове личности и повезаност његовог бивствовања са парком Учитељске школе. Од 14. свеске, Белешке се претварају у изводе из литературе из области ботанике и њихове преводе са немачког. Ацић је овим записима од 14. до 19. свеске дао поднаслов: Крупни научни подаци и Ситнији научни подаци. Двадесета свеска бележи догађаје током једнодневне посете краља Петра Учитељској школи у Јагодини. Двадесет прва свеска је превод немачке литературе из ботанике и нека врста Ацићевог приручника за велики пројекат подизања задужбинског врта на Опленцу. За историјску науку Белешке су нарочито значајне у оним деловима где су аутори екскурси, односно узгредне примедбе о појединим личностима и догађајима. Такви подаци могу послужити и за анализу националног осећања и поноса једног изванредног интелектуалца, репрезента српске интелектуалне елите у судбоносним догађајима у Србији у периоду од 1912. до 1915. годи-

не. У петој свесци Аџић је оставио податке о посетама парку, међу којима се може издвојити посета старог Клефиша, Италијана, оца Теодора Клефиша, власника кланице у Јагодини, Настаса Петровића, бившег министра и посланика Моравског округа, Алфреда Јенсена, члана Нобеловог института и професора Славистике у Стокхолму. Помен ових личности и Аџићеве узгредне примедбе о њима дају нам посредне податке о индустријалцу Клефишу и његовој породици, о српским политичарима и виђенијим Јагодинцима који су били у њиховој пратњи, као и о знаменитим научницима, Аџићевим савременицима. Веома су значајни и Аџићеви осврти на рад Резервне војне болнице која је била смештена у просторијама Учитељске школе у балканским ратовима и Првом светском рату. Неке од Аџићевих потоњих публикација прво су настале у овим белешкама („Билчина душа” и „На ливадици вечности”). Белешке „Из школиног парка” похрањене су у библиотеци Факултета педагошких наука у Јагодини.³

170. „Протеривање Поћорека из Србије 1914” („Ратне белешке”). У библиотеци Факултета педагошких наука налази се још један Аџићев рукопис под насловом „Протеривање Поћорека из Србије 1914”, који је започет уочи аустроугарске офанзиве на Србију у лето 1914. године. Ове својеврсне ратне белешке представљају изводе и исечке из штампе, домаће и иностране, о догађајима у Првом светском рату на српском ратишту и последицама Церске и Колубарске битке. Нажалост, изостали су из наведених белешки лични утисци самог аутора, па се он овде појављује као приређивач новинских чланака који су по његовом мишљењу репрезентативно одсликавали све догађаје везане за протеривање Поћорека из Србије и након тога. Аџић је за наведене белешке конципирао садржај под називом „Протеривање Поћорека 1914”. Белешке би имале Увод и четрнаест поглавља. У примедбама на концепт у шест тачака изнео је следеће:

„Овај ће се распоред изменити унеколико

1. Уз рукопис иду још поједине вести исечене из новина па налепљене
2. Знак / десно горе, значи изоставити белешку
3. Датуми се имају још једном дотерати према новом календару
4. На крају ће доћи још три прегледа: по државама и народима од којих су белешке, по листовима из којих су и по датумима
5. Добро би било изнаћи подесне слике Краља Петра, Престолон. Александра, Краљевића Ђорђа, Војводе Путника (осталих војвода и главних генерала) и карту војишта. Можда и по једног војника свих родова оружја”.

³ Сви наводи преузети су из: М. Јовановић, „Из школиног парка”, часопис *Корени*, број 3, Јагодина, 2005, стр. 89–92.

Нажалост, Аџић се задовољио прикупљањем исечака и преписа из штампе, па његово ангажовање без субјективног ауторског доживљаја нема велике вредности за историјску науку.⁴

171. Списак објављених радова 1886–1930, 10 листова, недатирано.

III СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И РАДА СРЕТЕНА АЏИЋА

172. „Свечано отварање Мушке учитељске школе у Јагодини”, *Мале новине*, 1898, бр. 347, стр. 3; бр. 348, стр. 2.

173. „Свечано отварање Мушке учитељске школе у Јагодини”, *Српске новине*, 1898, бр. 284, стр. 3.

174. Живојин Дачић, „Прослава једне културне тековине наше. О отварању Мушке учитељске школе у Јагодини”, *Просветни гласник*, 1899, бр. 1, стр. 45–48.

175. „Просвета у јагодинској Учитељској школи”, *Нови дневни лист*, 1900, бр. 185, стр. 2; бр. 188, стр. 3.

176. „Годишњи извештај о раду Мушке учитељске школе у Јагодини”, *Просветни гласник*, 1900, бр. 1, стр. 56–60.

177. „Уређење јагодинске Учитељске школе”, *Вечерње новости*, 1900, бр. 245, стр. 1–2.

178. Др Војислав Бакић, „Извештај министарског изасланика о Учитељској школи у Јагодини”, *Просветни гласник*, 1902, бр. 7, стр. 26–31.

179. „Предавања о земљорадничким задругама у јагодинској Мушкој учитељској школи”, *Земљорадничка задруга*, 1902, бр. 4, стр. 30.

180. „Јагодинска Учитељска школа”, *Трјовински гласник*, бр. 13, 18. јануар 1903.

181. „Дружина ’Путник’ алексиначке и јагодинске учитељске школе”, *Дневни лист*, 1904, бр. 15, стр. 3.

182. „Самосталска трпелјивост. Искључење Милоша Б. Јанковића из Мушке учитељске школе у Јагодини”, *Радничке новине*, бр. 10, 24. јануар 1906.

183. „Подстицање ученика Мушке учитељске школе у Јагодини за рад ван часова. Оснивање Светосавских темата”, *Просвета* (Крагујевац), 1906–1907, бр. 24, стр. 371–373.

184. „Слике из јагодинске Учитељске школе – о директорима и наставницима”, *Правда*, 1908, бр. 340, стр. 2–3; бр. 341, стр. 3.

185. „Јагодински учитељски кластер”, *Радничке новине*, 1909, бр. 149, стр. 2–3.

⁴ Исто

186. „Споменица десетогодишњег рада ’Узданице’, дружине ђака јагодинске Учитељске школе (1899–1909)”, Београд, 1909, стр. 96.

187. „Поступак управитеља према ђацима Мушке учитељске школе у Јагодини”, *Радничке новине*, 1910, бр. 132, стр. 1; бр. 148, стр. 2.

188. „Социјализам у учитељским школама” (аутор се дотиче стања у Мушкој учитељској школи у Јагодини), *Радничке новине*, 1910, бр. 18, стр. 2–3; бр. 19, стр. 2–3; бр. 20, стр. 2–3.

189. „Социјализам у учитељским школама – напад на управитеља јагодинске Учитељске школе”, *Народна слобода*, 1910, бр. 2, стр. 1–2.

190. Ј. Беловић-Бернациковска, „Из педагогије. Васпитачеве забелешке”, *Босанска вила*, XXV, 1910, стр. 229.

191. „Искључење ученика из Мушке учитељске школе у Јагодини због одбијања причешћа”, *Ново коло*, 1911–12, бр. 7, стр. 214–215.

192. „Учитељска школа у Јагодини”, *Учииљска борба*, 1912, бр. 5–6, стр. 159–164.

193. Јован Миодраговић, „Наше учитељске школе...”, *Годишњица Николе Чујића*, књ. XXXII, Београд, 1913.

194. „Ужаси у јагодинској Учитељској школи”, *Радничке новине*, 1914, бр. 23, стр. 1.

195. „Штрајк ученика Учитељске школе у Јагодини”, *Радничке новине*, бр. 238, 30. новембар 1919.

196. Дим. Д. Димитријевић: „Сретен Ацић, педагог...”, *Школски њокреј*, 1921, св. 8, Лесковац и у: *Двадесетипетогодишњица Мушке учииљске школе јагодинске*, израдио управитељ Јосиф В. Стојановић, Јагодина, 1924.

197. „Јагодинска Учитељска школа. Прослава двадесетпетогодишњице”, *Политика*, бр. 5902, 29. септембар 1924.

198. „Прослава јагодинске Учитељске школе”, *Народна њпросвета*, 1924, бр. 72, стр. 2.

199. Момчило Милетић, „Прослава двадесетпетогодишњице јагодинске Учитељске школе”, *Народна просвета*, 1924, бр. 37, стр. 3–4.

200. А., „Сретен М. Ацић. Учитељеве забелешке”, *Покреј*, I, 1924, стр. 58–59.

201. Др Војислав Младеновић, „Два наша педагога – у помен Сретену М. Ацићу...”, *Десет њгодина Више њпедагошке школе у Београду*.

202. „Учитељска школа у Јагодини”, *Народна њпросвета*, 1929, бр. 3, стр. 3. и у: *Споменица једне учииљске њгенерације 1921–1931*, Београд, 1931.

203. Драгољуб Петровић, „Сретен Ацић”, уводник у *Извешају Мушке учииљске школе у Јагодини за 1934. њгодину*, некролог.

204. Миодраг Матић, „Јагодинска Учитељска школа”, *Народна њпросвета*, 1934–35, бр. 24, стр. 3.

205. Драгослав Јевтић и Светозар Ђокић, „Сретен М. Аџић – његов живот и рад”, светосавски темат, 1935, Историјски архив Јагодина, Фонд Учитељска школа у Јагодини, к. 690.

206. Душан Ј. Јовановић, „Идејни развитак педагогике у Срба од 1918. до 1938. са освртом на претходно доба”, *Учишћель*, бр. 2/1938.

207. „Сретен Аџић и Михајло Аврамовић”, *Учишћель*, бр. 2–3, Београд, 1939.

208. Милић М. Мајсторовић, „Педагошки лик Сретена Аџића 1856–1933”, *Учишћель*, бр. 2–3, Београд, 1939.

209. *Сјоменица Срешена Аџића*, уредио М. Ристић, Јагодина, 1939.

210. Сл. Нешковић, „Откривање бисте у Јагодинској учитељској школи”, *Политика*, 15. X 1939.

211. С. Тохолъ, „Сретен М. Аџић”, *ГЛПД ХХ*, 1939, стр. 646–647.

212. Радован Теодосић, „Педесетогодишњица Учитељске школе у Светозареву, *Просветни ирејлег*, 1948, бр. 23–24.

213. Живомир Спасић, „Значај Сретена М. Аџића за увођење ручног рада у нашим школама”, *Учишћельска искра*, 1952, бр. 10.

214. Милош Б. Јанковић, „Социјалистички покрет ученика јагодинске Учитељске школе од 1902. до 1914”, зборник *Ђачки социјалистички покрет у Србији*, Народна књига, Београд, 1954, стр. 32–43.

215. Драгутин Прокић, *Успомене једног учишћельа*, Београд, 1965.

216. Милош Б. Јанковић, *Педагошке расправе и чланци*, Београд, 1967.

217. Светомир М. Милосављевић, *Педагошки рад Срешена Аџића*, дипломски рад, Филозофски факултет у Београду, библиотека Одељења за педагогију, бр. 569.

218. Светомир М. Милосављевић, „Неки нови подаци о Сретену Аџићу”, *Настава и васпитање*, 1969, стр. 376–380.

219. Благоје Марковић, *Ђачке успомене из јагодинске Учишћельске школе*, рукопис, Библиотека Педагошког факултета у Јагодини, сигнатура 17.077, Београд, 1970.

220. Група аутора, *Седам деценија Учишћельске школе у Светозареву*, Светозарево, 1969.

221. *Лексикон њисаца Југославије*, Београд, 1972, књ. прва, стр. 23–24.

222. Боривоје Аксентијевић, „Сећања једне учитељске генерације”, *Учишћель*, 1984, бр. 9, стр. 105–115.

223. Зорица Лукић, *Личност, њрактичан педагошки рад и идеје Срешена Аџића*, дипломски рад, Филозофски факултет у Београду, 1989.

224. Живомир Крстић, *Од Зоре до Јагодине*, Јагодина, 1989 (О Аџићу: стр. 24–25).

225. *Српска библиографија*, књиге 1868–1944, књига прва, Београд, 1989, стр. 23–24.

226. Оливер Ђорђевић, „Сретен Аџић и јагодинска Учитељска школа – два живота у једном”, *Нови њуи*, Јагодина, 1993.

227. Зорица Лукић, „Педагошке идеје Сретена Ацића”, *Насињава и васијишање*, бр. 5, Београд, 1993.
228. Нинослав Станојловић, „Сретен Ацић – знаменити српски педагог”, *Нови џуи*, бр. 1327, Јагодина, 12. јануар 1994, стр. 5.
229. Светомир М. Милосављевић, „Сретен М. Ацић у енциклопедијама и лексиконима”, *Пегајојија*, 3/1998, стр. 62–74.
230. Мирослав Јовановић, *Пегајошка схваишања Среиена Ацића*, дипломски рад, Учитељски факултет у Јагодини, 1998.
231. Велизар Недовић, *Пегајошки олеги Среиена Ацића*, Јагодина, 1998.
232. Велизар Недовић, „Сретен Ацић на размеђи векова”, *Зборник Учишељској факултету у Јагодини*, 1998.
233. Милан Недељковић, „Педагошки погледи Сретена Ацића”, *Наука и техника Србије друје љоловине XIX века (1854–1904)*, Научни скуп, 7. и 8. мај 1998, Крагујевац, 1998.
234. Ј. Ђорђевић, Ж. Лазаревић, М. Недељковић, *Век образовања учишеља у Јагодини 1898–1998*, Јагодина, 1998.
235. *Увод у науку о васијишању*, Учитељски факултет у Јагодини, 1998, репринт следећих Ацићевих дела: *Увод у науку о васијишању*, *Васијишачеве забелешке*, *Учишељеве забелешке* и *Пољске учионице*.
236. *Образовање учишеља у Јагодини 1898–1998*, пратећи каталог изложбе у Педагошком музеју, Београд, 1999.
237. Светомир М. Милосављевић, „Непознато дело Сретена М. Ацића”, *Пегајојија*, 1/2000, стр. 65–68.
238. Светомир М. Милосављевић, „За истину о Сретену М. Ацићу”, *Пегајојија*, 3/2001, стр. 84–88.
239. Оливер Ђорђевић, *Среиен Ацић и њејова љородица*, манастир Враћевшница, 2001.
240. Нинослав Станојловић, „Сретен Ацић о личности учитеља”, *Учишељ*, бр. 74, Београд, 2001, стр. 44–45 (прештампано у *Билиену* ОШ „17. октобар”, бр. 10, Јагодина, 2002, стр. 24–25).
241. Светомир Милосављевић, „Приређено предавање из психологије Сретена Ацића у Нишу, 20. септембра 1889”, *Просветни љрејлед*, додатак, бр. 496, март 2002.
242. Јовица Ранђеловић, „Морално васпитање у педагошком стваралаштву Србије 1900–1941”, *Теме*, Ниш, 2002, вол. 26, бр. 3, стр. 423–444.
243. Синиша Стојановић, „Сретен Ацић и немачка Хербартовска педагогија”, *Зборник радова Учишељској факултету у Врању*, књ. 10, 2003, стр. 133–140.
244. Милорад Јовановић, „Из школиног парка, рукопис из заоставштине Сретена Ацића”, часопис *Корени*, Историјски архив Јагодина, бр. 3, 2005, стр. 89–92.

245. Соња Миленковић, *Срејен Ацић – биографија једној његајоја*, дипломски рад, Филозофски факултет у Београду, Одељење за историју, 2005.

246. Оливер Ђорђевић, „Благоделање Сретена и Надежде Ацић у Трстенику”, часопис *Јефимија*, бр. 16, Трстеник, 2006.

247. *Зборник радова са Округлој сјола „Живој и дело Срејена М. Ацића”*, Историјски архив Јагодина, 2006.

248. Јасна Љ. Парлић-Божовић, „Критички осврт на различите погледе о педагогији Сретена Ацића”, *Зборник радова Филозофској факултету у Косовској Митровици*, бр. 36, 2007, стр. 145–160.

249. Александра Илић, „Педагози у Краљевини Србији о нацији и националном васпитању”, *Педагогија*, LXII, 2, 2007.

250. Јасна Љ. Парлић-Божовић, *Педагошко учење и просветни рад Срејена Ацића*, Косовска Митровица, 2007.

251. Светлана Мирчов, „О књизи *Кроз васиону* и њеном аутору Сретену М. Ацићу”, *Зборник радова конференције „Развој астрономије код Срба V”*, Публикација Астрономског друштва „Руђер Бошковић”, бр. 8, Београд, 2009, стр. 403–413.

252. Оливер Ђорђевић, *Срејен Ацић и њејова кћи ијуманија Ана*, Манастир Враћевшница 2014, 470.

IV ФОТОГРАФИЈЕ

А) ФОТОГРАФИЈЕ ПОХРАЊЕНЕ У МАНАСТИРУ ВРАЋЕВШНИЦИ

253. Сретен Ацић као ученик Ниже гимназије, Крагујевац, око 1870.

254. Сретен Ацић са ујаком Тодором Поповићем, свештеником из Врњаца, 1872.

255. Сретен Ацић са ујаком Тодором Поповићем, свештеником из Врњаца, око 1873.

256. Сретен Ацић као питомац Учитељске школе, Крагујевац, 1873/74, сепија 9,3 x 5,7 цм, на картону, фотограф Тодор Јелић, три фотографије.

257. Сретен Ацић као питомац Учитељске школе са школским друговима, Крагујевац, 1873/74, сепија, 9,3 x 5,7 цм, фотограф Тодор Јелић.

258. Сретен Ацић као питомац Учитељске школе, Крагујевац, 1873/74, снимљен је у народној ношњи тог краја, сепија, 14 x 9 цм.

259. Сретен Ацић као студент, Беч, 1883/84, Karl Stempel, Photograph. Atelier, Wien, сепија, 9 x 6 цм.

260. Сретен Ацић као студент, Лајпциг, 24/12. XI 1887, Alfred Naumann Hof-Photograph, Leipzig.

261. Сретен Ацић као предавач Учитељске школе, Ниш, 20. јануар 1894, фотографски атеље Јосиф Ђ. Гуелмино, Ниш, сепија, 9,2 x 5,7 цм, две фотографије.

262. Сретен Ацић као професор вежбаонице Мушке учитељске школе, Алексинац, 17. фебруар 1898, сепија, 9 x 14 цм.

263. Сретен Ацић са супругом Милевом и сином Милованом, Алексинац, 8. XI 1897, сепија, 10 x 14 цм.

264. Сретен Ацић, Јагодина, 1901/02.

265. Сретен Ацић са курсистима ручног рада, место је непознато, око 1910. године.

266. Сретен Ацић са породицом у школском врту, Јагодина, 1912, сепија, 9 x 14 цм.

267. Сретен Ацић са члановима првог Есперантског клуба, Јагодина, 1916.

268. Сретен Ацић у радном кабинету, Јагодина 1920.

269. Сретен Ацић са супругом Милевом, ћерком Надеждом, две женске особе и малим дететом, седе на клупи у парку Учитељске школе, око 1914.

270. Сретен Ацић у школском парку, Јагодина, 1. IV 1912, сепија, 8,8 x 11,8 цм.

271. Сретен Ацић у школском парку, Јагодина, фебруар 1913, црно-бела, 10 x 4,7 цм, на картону.

272. Сретен Ацић почетком XX века, сепија, 8,7 x 5,7 цм.

273. Сретен Ацић, Јагодина, око 1910.

274. Сретен Ацић после операције, Београд, 1932, две фотографије.

275. Сретен Ацић као пензионер, Београд, око 1925.

276. Сретен Ацић као пензионер, у платној (пензијској) књижици, Београд, око 1930.

277. Сретен Ацић, око 1895.

Б) ФОТОГРАФИЈЕ ПОХРАЊЕНЕ У ЗАВИЧАЈНОМ МУЗЕЈУ У ЈАГОДИНИ

278. Четници из доба анексије, 1908. године, снимљено у манастиру Јошаници (Сретен Ацић је означен бројем 5), фотографија је објављена у *Илустрираном листу*, бр. 41, Београд 1922.

279. Управитељ Сретен Ацић са професорима и ученицима, Јагодина, око 1909; Професори (са лева на десно): Милан Тодоровић (професор математике), Владимир Ђорђевић (наставник музике), Воја Стојановић (наставник цртања), управитељ Сретен Ацић, Лазар Трипковић (професор физике), Милош Анђелковић (катихета); сепија, 17 x 22,5 цм, ЗМЈ, ЦКУ-3799.

280. Друго коло ученика Мушке учитељске школе јагодинске са управитељем Сретеном Ацићем на Чегру, 11. X 1901, ЗМЈ, Ф-XXII.

281. Сретен Ацић са просветним радницима из Јагодине, око 1910, ЗМЈ, ЦКУ-1559.

282. Сретен Ацић после операције са повезом око главе, Врњачка Бања, око 1910, Фото атеље М. Крчмаревић, ЗМЈ, Ф-XXII.

283. Група учитеља XII, XIII и XIV кола Мушке учитељске школе у пољској учионици, Јагодина, 1913, 8,5 x 11 цм, ЗМЈ, Ф-XXII.

284. Група ученика XII кола са управитељем Сретеном Ацићем, Јагодина, 1913, 9 x 14 цм, ЗМЈ, ЦКУ-14.

285. Сретен Ацић у пољској учионици, Јагодина, око 1914; снимак фото-аматера Милована Милорадовића, економа Учитељске школе, 9 x 14 цм, ЗМЈ, Ф-XXII.

286. Војна резервна болница у Мушкој учитељској школи, Јагодина, 1914; у средини је управитељ Сретен Ацић, са ученицима и болничким особљем; фотограф Милан Вучић, 15 x 19 цм, ЗМЈ, Ф-XXII.

287. Матуранти учитељске школе, пред полагање писменог испита, Јагодина, 1. јун 1929; фотограф: Соломон Алкалај; са матурантима је изасланик Министарства просвете Сретен Ацић, директор др Драгољуб Петровић и наставници; 9 x 14 цм, ЗМЈ, Ф-XXII.

288. Учитељи и учитељице основне школе са надзорником Сретеном Ацићем, Јагодина, почетак XX века, 9 x 14 цм, ЗМЈ, ЦКУ-1559.

289. Ученици XIV кола на часу у пољској учионици са Сретеном Ацићем, април 1914.

В) ФОТОГРАФИЈЕ ПОХРАЊЕНЕ У ПЕДАГОШКОМ МУЗЕЈУ У БЕОГРАДУ

290. Ученици учитељске школе у Нишу са управитељем Ранком Петровићем и професорима, 1893/94; у првом реду седе Сретен Ацић (трећи са леве стране) и Светолик Ранковић (седми са леве стране), 29 x 42 цм, инв. бр. 126/П/26.

291. Сретен М. Ацић, управитељ и Драгољуб Поповић, васпитач, Јагодина; на полеђини је текст, писмо Драг. С. Ђоковића, ученика Мушке учитељске школе у Јагодини, родитељима у Ужицу, од 18. јуна 1913. године; 9 x 14 цм, инв. бр. 266/П/166.

Г) ФОТОГРАФИЈЕ ПОХРАЊЕНЕ НА ФАКУЛТЕТУ ПЕДАГОШКИХ НАУКА У ЈАГОДИНИ

292. Ученици Мушке учитељске школе из Јагодине, на Чергу, 11. октобра 1901. Са ученицима је управитељ Сретен Ацић и неколико професора; снимио Петар Петровић, 12,5 x 17,5 цм.

293. Управитељ Сретен Аџић, професори и ученици I кола Мушке учитељске школе, Јагодина, 1902; у горњем реду, четврти са леве стране, стоји Војислав Младеновић; фотограф Милан М. Вучић, Јагодина, 17 x 23 cm.

294. Управитељ Сретен Аџић, професори и ученици II кола Мушке учитељске школе, Јагодина, септембар 1907.

295. Сретен Аџић окружен цвећем у парку Учитељске школе, 1908.

296. Сретен Аџић предаје у пољској учионици ученицима XIII кола, октобар 1910.

297. Сретен Аџић на часу у пољској учионици под тамариком, око 1910.

298. Сретен Аџић у парку Учитељске школе, мај 1913.

299. Управитељ Сретен Аџић, професори и ученици XIV кола Мушке учитељске школе, Јагодина, 1914.

V ЛИЧНА ДОКУМЕНТА СРЕТЕНА АџИЋА КОЈА СУ ПОХРАЊЕНА У МАНАСТИРУ ВРАЋЕВШНИЦИ

300. Службени лист Сретена М. Аџића, штампани формулар попуњен руком, 2 листа, 43 x 29 cm.

301. Указ о постављењу Сретена М. Аџића за управника I и II класе Учитељске школе у Јагодини, Београд, 29. јули 1914, штампани формулар попуњен руком, 1 лист, 45 x 32 cm.

302. Указ о постављењу Сретена М. Аџића за обласног инспектора са седиштем у Суботици, Београд, 29. августа 1920, штампани формулар попуњен руком, 2 листа, 40 x 25 cm.

303. Указ о постављењу Сретена М. Аџића за редовног професора Више педагошке школе у Београду, Београд, 5. фебруар 1921, штампани формулар попуњен руком, 2 листа, 35 x 25 cm.

304. Пензијска књижица Сретена М. Аџића.

ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ

Портрет Сретена Ацића
уље на платну, 1910.
(аутор портрета је Војислав Стефановић, наставник цртања
у јагодинској Учитељској школи)

Илијана Р. Чутура
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука, Јагодина

УДК014.3УЗДАНИЦА"2003/2017"(049.32)
Примљен: 23. октобар 2018.
Прихваћен: 20. новембар 2018.

БИБЛИОГРАФИЈА ЧАСОПИСА УЗДАНИЦА

Александар Б. Дучић, *Библиографија часописа Узданица (2003–2017)*, Јагодина – Крагујевац: Факултет педагошких наука – Универзитетска библиотека, 2018, 143 стр.

Библиографија часописа Узданица вредан је сараднички и суиздавачки подухват двеју установа у оквиру Универзитета у Крагујевцу: Факултета педагошких наука у Јагодина и Универзитетске библиотеке. Публикована је као електронско издање и у штампаној форми. Циљ овог пројекта јесте представљање, како научној тако и широј јавности, Нове серије Часописа, али и повећање видљивости, прегледности и доступности текстова истраживачима чија су поља интересовања језик, књижевност и педагошке науке. Нова серија покренута је 2003. године и до 2017, у ритму излагања два пута годишње, објављене су две свеске педагошко-литерарног и двадесет три свеске научног карактера. Тих двадесет пет бројева заступљено је у Библиографији.

Непосредан повод за израду *Библиографије* нове серије јесу два изузетна јубилеја Факултета педагошких наука у Јагодина као издавача *Узданице*: 120 година од оснивања Мушке учитељске школе у Јагодина и 25 година постојања Факултета. Истовремено, 2018. године Нова серија часописа обележава петнаестогодишњицу континуираног излагања и добија свој такође „јубиларни” двадесет пети научни број. И наредна, 2019. година, до неће прослављање богате историје и традиције поводом великих годишњица: 120 година од оснивања ђачке дружине „Узданица” у јагодинској Српској краљевској мушкој учитељској школи и 80 година од оснивања Часописа. Тако ова *Библиографија*, осим што обележава овогодишње, иде и у сусрет наредним јубилејима Школе, Факултета и Часописа.

Библиографију Узданице потписује Александар Дучић, виши библиотекар и руководиоца Одељења периодике Универзитетске библиотеке у Крагујевцу. Библиографија обухвата петнаест година и 25 свезака Часописа, са грађом од 484 библиографске јединице. Чине је следеће целине: уводни текст уредника *Узданице* „Основица свему” (5–9), Уводне напомене (11–18),

Библиографска грађа (19–96), Регистри (97–139), Белешка о аутору (140), Литература (141) и Садржај.

Уводни текст уредника Часописа представља основне чињенице о постанку и динамици живота *Узданице* и о самој Библиографији. На историјат се у кратким цртама осврће и аутор, Александар Дучић, у Уводним напоменама. Потом представља библиографски поступак, наглашавајући да је библиографија рађена по Међународним библиографским стандардима за обраду делова публикација ISBD (CP), те да су све библиографске јединице обрађене по принципу „de visu“ (са књигом у руци). Стандардни поступак којим је библиографија прецизно и обухватно урађена омогућава кориснику лако долажење до исцрпних података (по азбучном реду презимена аутора, уз изузетке које аутор наводи у овом одељку). Додатно, корисник се може кретати кроз публикацију у више праваца, што је омогућено регистрима: Регистар наслова, Именски регистар, Предметни регистар, УДК регистар. Управо регистри јасно показују хетерогеност научних области и тема заступљених у Часопису с обзиром на то да се у њему публикују радови из свих области релевантних за образовање учитеља, васпитача и осталих радника у просвети.

Библиографија је опремљена и ликовним материјалом. На тај начин најречитије се показује и богата ликовна садржина Нове серије саме *Узданице*, чија је свака свеска илустрована прилозима једног уметника. Међу њима су значајна имена српског сликарства, вајарства и графичког дизајна, али и млади ствараоци из Србије и Европе. У *Библиографији* су поновљени прилози који су раније красили странице *Узданице*, а које су уступили Цветко Лаиновић (2006), Милорад Бата Михаиловић (2007), Ливиу Епурас (2014) и Љубинка Јовановић Михаиловић (2016).

Занимљиво је да се о часопису *Узданица* говори и пише као о својеврсном заштитном знаку традиције Факултета педагошких наука у Јагодини. Основан у доба Учитељске школе, излазио је у свим фазама развоја ове установе, те је и научни часопис наставио његово име и традицију. У „најсветлијим” тренуцима *Узданица* је представљала литерарно гласило ученика широм СФР Југославије (са данас невероватним тиражом који се кретао до преко 4.000 примерака), али је имала и дуге прекиде у излажењу који су понекад били узроковани и тешким друштвеним околностима. Укупно, пре покретања Нове серије и пре регистравања на листи Министарства просвете, науке и технолошког развоја (данас у категорији М52) *Узданица* је излазила само десетак година током скоро седам деценија. Најдужу фазу објављивања у континуитету имала је шездесетих година двадесетог века (пет година). Нова серија одликује се, дакле, не само промењеном концепцијом и научним профилем, него и далеко најдужим низом година у којем Часопис излази, што сведочи о једном новом периоду и стабилности овог гласила.

Тематски број часописа *Узданица* у години јубилеја посвећен је оснивачу јагодинске Учитељске школе, Сретену Ацићу, и заједно са *Библи-*

ографијом Нове серије израз је дужног поштовања према оснивачима и настављачима Школе, Академије, Факултета и Часописа. У јубиларној години Факултет педагошких наука публиковао је и илустровану монографију о развоју установе и *Поменик* учитељима и учитељцима – жртвама ратова Србије од 1912. до 1918. године. Како су променом концепције странице *Узданице* остале затворене за литерарне прилоге студената, на Факултету педагошких наука установљена је потпуно нова истоимена едиција у којој се по конкурс публикују најуспешнија остварења студената. У 2018. години, у част богатом литерарном животу од постанка Школе до данас, публикована је *Антилопија* песама и кратких прича некадашњих ученика и студената и садашњих студената.

Библиографија часописа Узданица аутора Александра Дучића чини целину са другим јубиларним публикацијама Факултета, показујући на најбољи начин да се богата историја Српске краљевске мушке учитељске школе у Јагодини и установа које су је наследиле у непрекинутом трајању од дванаест деценија не може одвојити од савременог живота и рада Факултета. У непрестаном дијалогу прошлости, садашњости и будућности *Библиографија* заузима значајно место као вредно сведочанство о научноистраживачком и издавачком раду на почетку двадесет првог века, али и као спомен на корене *Узданице* с краја деветнаестог.

Емина М. Копас-Вукашиновић УДК 378.6:37(497.11)"1898/2018"(049.32)
Универзитет у Крагујевцу Примљен: 23. октобар 2018.
Факултет педагошких наука, Јагодина Прихваћен: 20. новембар 2018.

НА ЛИВАДИЦИ ВЕЧНОСТИ – ОД УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ ДО ФАКУЛТЕТА ПЕДАГОШКИХ НАУКА У ЈАГОДИНИ

Илијана Чутура и Виолета Јовановић, *На ливадици вечности – од Учитељске школе до Факултета педагошких наука у Јагодина (1898–2018)*, Јагодина, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, 2018, 150 стр.

Књига *На ливадици вечности – од Учитељске школе до Факултета педагошких наука у Јагодина (1898–2018)*, коаутора проф. др Илијане Чутуре и проф. др Виолете Јовановић, представља јединствено фото-монографско дело, у издању Факултета педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, са седиштем у Јагодина.

Текст је написан ћиричним писмом и структуриран у шест поглавља, са предговором, након којих следе додаци о јубилејима и признањима Факултета, затим листа запослених од оснивања Факултета до данас, са звањима и другим задужењима, фотографије колектива, литература са коришћеним примарним и секундарним изворима истраживања.

Аутори овај рукопис започињу насловом „Уобичајени предговор – увод”, у којем износе основна полазишта за писање ове монографије, од чињенице да је 1898. године у Јагодина отворена Српска краљевска мушка учитељска школа јагодинска и да је за њеног првог управитеља постављен њен идејни творац Сретен Ацић, до констатације да ова установа представља основе савременог система образовања и васпитања, заснованог на хуманистичкој оријентацији, целовитости развоја њених *јединица*, отворености наставних програма, све у циљу квалитетног развоја друштвене заједнице и свих њених чланова. У години јубилеја, када Факултет педагошких наука у Јагодина обележава 120 година од оснивања ове школе и 25 година постојања Факултета, затим и у години у којој се навршава осамдесет пет година од смрти Сретена Ацића, ова монографија има непроцењиву националну и педагошку вредност. У њој су представљене Ацићеве идеје које и данас јесу окосница стратешких праваца развоја образовања, о стицању

применљивих знања, умења и навика ученика, о актуелности природног метода учења, у којем свака животна ситуација мора имати васпитне ефекте, о циљним оријентацијама васпитања које су одређене свестраним развојем укупних потенцијала друштвено одговорних ученика, кроз разноврсне перцептивне, откривачке, говорне, музичке, ликовне, физичке и друге прагматичне активности.

Следи поглавље „Да се знање збрати са умењем”, у којем је сликовито представљен развој идеја, али и њихова свевременост, у односу на садржај и структуру наставних планова и програма за будуће учитеље. Осим научно-теоријске заснованости њиховог педагошког рада, они морају бити прагматични, како би ученици били подстакнути и научени да смислено уче и усвајају наставне садржаје, које ће знати и умети да примене у пракси. Аутори у овом делу студиозно, хронолошки прегледно и јасно представљају развој идеја о темељним променама студијских програма за образовање учитеља, од промишљања о њиховом садржају и структури, до могућности примене адекватних метода рада и оцењивања ученика. Констатују да је од 1898. године до данас овим питањима посвећена посебна пажња, да се у домену науке и струке перманентно анализирају и разматрају могућности унапређивања наставног рада, у складу са актуелним стратешким правцима универзитетског образовања у Републици Србији и примерима добре праксе у европским и светским просторима.

У следећем поглављу ове монографије насловљеном „Педагогика као наука”, аутори свеобухватно образлажу развој и актуелност идеја о значају научноистраживачког рада наставника за унапређивање педагошке праксе. Сликвитим приповедањем и хронолошким представљањем садржаја, од оснивања Српске краљевске мушке учитељске школе јагодинске до Факултета педагошких наука Универзитета у Крагујевцу (Јагодина), оправдана је актуелност Ацићевих идеја о потреби изучавања квалитета и могућности васпитно-образовног рада, непрекидног преиспитивања и повезивања педагошке теорије и наставне праксе. Све до данас актуелних стратешких праваца развоја универзитетског образовања, које представља делатност од посебног значаја за Републику Србију и део је међународног, а посебно европског образовног, научног и уметничког простора, свевременост представљених идеја, у променљивим околностима друштвеног развоја одређена је мисијом савременог високог образовања – да се кроз организоване студије и истраживања, као и међународном сарадњом, пре свега у европским оквирима, непрекидно обавља трансфер и креирање научних знања и стручних компетенција.

Следи поглавље „Не школа која ће лиферовати сувопарне мислиоце”, у којем су конкретизована и на примерима како је некада било и како је данас представљена основна начела институционалног образовања и васпитања, која се односе на праћење и подстицање развоја оних који се поучавају, затим на животност и целовитост развоја укупних потенцијала сваког поје-

динца, од Ацићевих ђачких друштава, секција, радних бригада, до актуелних спортских, музичких, ликовних, драмских, плесних и других секција и активности.

У поглављу „Најкориснији рад за отаџбину”, у контексту развоја аутономне моралности сваког појединца, аутори, сликом и речју представљају актуелност и свевременост Ацићевих идеја о друштвеној одговорности школе, просветних радника и оних које поучавају, затим о квалитету образовања учитеља и њиховом ентузијазму, о потреби достизања оптималног социјалног и здравственог стања ученика, као претпоставци њиховог физичког и умног развоја и постигнућа у настави.

Последње поглавље ове монографије је одређено насловом „Општежитије и модерна водила од педагошког значаја”. У њему аутори представљају Ацићеве идеје о значају и потреби интернатског уређења тадашње Учитељске школе у Јагодини. Тада истицане вредности оваквог уређења, од колективног духа и дисциплине, развоја вештина и навика кроз радне активности, заједничког деловања на плану очувања природне средине, узајамне помоћи и подршке, организованог слободног времена и дружења, данас представљају значајне васпитне задатке у систему институционалног образовања, од основног до високог образовања.

Ова монографија представља јединствено научно фото-монографско дело. Пажљивим прегледним и историјским сагледавањем широког и обимног дијапазона педагошких идеја Сретена Ацића и његових следбеника, о учењу и васпитању *ишиомаца* прве Мушке учитељске школе у Јагодини, као и актуелних и стратешки одређених основа високог образовања, аутори зналачки бирају, селекују и фотографијама оплемењују садржаје овог рукописа. Оригинално и научна компетентност аутора потврђена је свеобухватним промишљањем и повезивањем обимне грађе из многобројних примарних и секундарних истраживачких извора. Смислено сагледавање и одређење свевремености педагошких идеја Сретена Ацића, затим актуелност и прагматичност садржаја овог дела, потврђују његову вредност у контексту даљег развоја система универзитетског образовања, професионалног развоја наставника и унапређивања наставног процеса, према утврђеним европским и националним стандардима њихових професионалних компетенција. Посебну вредност представља квалитетан приповедачки стил писања, што обезбеђује пријемчивост за широки круг читалаца.

Рукопис књиге *На ливадци вечности – од Учићеве школе до Факултета педагошких наука у Јагодини (1898–2018)* може бити од изузетне користи научним радницима, универзитетским наставницима, наставницима у школама и студентима који се образују за стручно-педагошки рад. Утилитарност овог рукописа подразумева могућности за даљи научноистраживачки рад у области развоја педагошких идеја у систему савременог универзитетског образовања.

Час српског језика у пољској учионици
(парк јагодинске Учитељске школе 1957. године)

Виолета П. Јовановић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука, Јагодина

УДК 821.163.41-1-057.874/.5(082.2)(049.32)
Примљен: 23. октобар 2018.
Прихваћен: 20. новембар 2018.

АНТОЛОГИЈА ЛИТЕРАРНИХ РАДОВА УЧЕНИКА И СТУДЕНАТА – ОД УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ ДО ФАКУЛТЕТА ПЕДАГОШКИХ НАУКА

Виолета Јовановић, Бранко Илић и Нина Марковић (уредници), *Антиологија литерарних радова ученика и студената – од Учитељске школе до Факултета педагошких наука*, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина, 2018, 126 стр.

Богато и вредно литерарно стваралаштво ђака и студената, као једно од доминантних обележја 120 година дугог постојања, развоја и раста Мушке учитељске школе до Факултета педагошких наука у Јагодини, основни је покретач за његово окупљање и представљање у оквиру *Антиологије*. Уредници публикације у Предговору истичу да је најдрагоценија потврда и сведочанство о непрекидној традицији бдења над лепом речју под кровом ове институције већ први Годишњи извештај о раду Школе (*Годишњи извештај 1898/1899*: 35) у којем су, врло неуобичајено за ову врсту документа, објављени у целини одабрани писмени задаци из српског језика свих 28 ученика њене прве генерације. Тако је први Извештај постао једним делом и први часопис литерарних радова ученика, али и важније од тога, трајно сведочанство о огромном значају који се придавао овом сегменту рада од оснивања Школе.

Између два рата књижевно стваралаштво у Школи неговано је у оквиру ђачке дружине „Узданица”. У необјављеном рукопису *Књига сећања, Учитељска школа у Јагодини 1920–1940*, Радиша Радишић, ондашњи ђак Школе, сведочи: „Посебну вредност за наше учење и опште васпитање имала је литерарна дружина ’Узданица’. На састанцима ’Узданице’ читани су разноврсни квалитетни радови – била је то права антологија личног стваралаштва стотине појединаца у много генерација, музеј покушаја, осредњости

и дивних успеха. Тако се и може разумети чињеница што су из наших редова изашли песници, музичари, педагози и научници”.¹

У таквој атмосфери било је природно да се јави тежња да се највреднији текстови публикују и сачувају. Из активности ђачке дружине „Узданица”, покренут је 1939. године ђачки часопис *Узданица* који је као педагошко-литерарно гласило Учитељске школе, Педагошке академије и Факултета педагошких наука у Јагодини излазио са прекидима до 2006. године. Почетком шездесетих година прошлог века на страницама овог часописа своје прве стихове објављивали су касније прослављени песници и књижевници Добрица Ерић, Момчило Тешић, Милисав Савић, Ласло Блашковић, чиме је литерарна мисија једне школе и њеног гласила добила значај у националним оквирима.

Узданица је 2006. године, у складу са профилом високошколске институције у чијем се издању објављује, прерасла у научни часопис који је регистрован на листи научних часописа Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Али ни у овој фази није склопила корице пред студентима Факултета. Литерарни радови, које су некадашњи ђаци објављивали у часопису, нове генерације студената, још увек неафирмисаних песника и прозаиста, добијају простор у оквиру едиције *Узданица* установљене 2016. године. Едиција је замишљена као серија публикација литерарних остварења студената, победника на конкурсима, који сваке године отвара Факултет. Антологија поезије и кратке приче део је ове едиције, али са мало измењеном концепцијом. У години двоструког јубилеја (2018) Факултет је овом књигом настојао да здружи литерарно стваралаштво некадашњих и садашњих ђака и студената током низа деценија постојања Школе, Академије и Факултета, поново попут „праве антологије личног стваралаштва стотине појединаца у много генерација”, својеврсног музеја првих покушаја и дивних успеха. Она је истовремено и сећање и подстрек, сумирање заокружених и довршених животних и стваралачких прича, али и отварање савим нових чије се вредновање препушта деценијама и генерацијама које долазе. Биографије некадашњих ђака Учитељске школе и Педагошке академије, чија литерарна остварења испуњавају прва два поглавља књиге (*Учитељска школа и Педагошка академија*) сведоче да је књижевни таленат и стваралаштво неговано у оквиру Школе и Академије усмерило и определило њихове будуће животне позиве и судбине. Они су касније постајали наставници и професори књижевности, новинари реномираних часописа и електронских медија, управници библиотека и позоришта, директори књижевних и позоришних фестивала, оставивши дубок траг у културном, просветном и уметничком животу Србије.

¹ Наведени цитат је део текста „Литерарна дружина *Узданица*” Радише Радишића, ђака Учитељске школе у Јагодини, у необјављеном рукопису *Књига сећања, Учитељска школа у Јагодини 1920–1940. у сећању њених ученика*. Књигу сећања 1988. године уредио је Драгиша Марковић, претходно прикупивши текстове од својих школских другова из више генерација.

Овом књигом, посвећеном значајним јубилејима, Факултет је одао почаст и некадашњем Ђаку Педагошке академије, Баји Цаковићу, књижевнику, новинару, публицисти, књижевном критичару, који је преминуо непосредно пред објављивање Антологије, чијем је припремању дао неизмерни допринос.

У последњем и најобимнијем поглављу књиге представљени су радови бивших и садашњих студената Факултета педагошких наука у Јагодини, као сведочанство, подстрек и афирмација. И међу представницима ове, најмлађе генерације постоје већ зрели ствараоци, овенчани бројним књижевним наградама, аутори објављених књига, али и они чији таленат тек чека пуни замах.

Уредници у Предговору посебно истичу значај генерација професора књижевности захваљујући чијем су педагошком раду управо у школским клупама некада настајала највреднија дела потоњих стваралаца, ту се препознавала, охрабривала и неговала на путевима који су касније предодређивали њихову судбину. Међу онима који су оставили најдубљи траг у савременој историји Школе, Академије и Факултета истакнути су професори Мика Ристић и проф. др Никола Цветковић, и сами талентовани и успешни књижевни ствараоци.

Уверени смо да *Анџолоџија* у овом, свом првом издању, представља само тренутак отварања једног великог поглавља у 120 година дугом животу и раду ове институције. Очекујемо да ће њеном дистрибуцијом идеја о покушају прављења прегледа генерација литерарних стваралаца који су своје прве кораке начинили под окриљем Мушке учитељске школе, Педагошке академије и Факултета педагошких наука да се шири, призивајући остале ауторе до којих глас о овом издању у првој серији још увек није стигао. Отуда смо уверени да *Анџолоџија* отвара трајни литерарни конкурс који позива све некадашње и садашње Ђаке чија се имена и радови нису нашли у корицама првог издања, са жељом и намером да свака нова књига буде пунија, садржајнија и квалитетнија.

Обука ђака Мушке учитељске школе у Јагодини у војним вештинама
за време анексионе кризе

Дејан М. Танић
Историјски архив
„Средње Поморавље”
Јагодина

УДК 373.54:37]-057.874(497.11)"1912/1918"(049.32)
373.54:37]-057.175(497.11)"1912/1918"(049.32)
Примљен: 23. октобар 2018.
Прихваћен: 20. новембар 2018.

УЧИТЕЉИ ЗА НЕЗАБОРАВ

Нинослав Станојловић, *Поменик учитеља – некадашњих ученика Мушке учитељске школе јагодинске поинулих и умрлих у рајовима Србије 1912–1918. године*, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина, 2018, 142 стр.

Историја просвете, у свеобухватном смислу, дефинитивно представља најзначајнији сегмент историје једног друштва. Кроз развој образовања (у сваком смислу те речи) сублимирана је целокупна историјска вертикала једне цивилизације. Због тога је историја просвете, као материја и предмет историографског проучавања, структурално сложена, веома слојевита и изузетно захтевна за истраживање.

У широј али и у стручној јавности, под историјом просвете обично се подразумевају монографије о образовним установама или научни радови о развоју (кроз историју) школских програма свих нивоа. Међутим, како сваку институцију чине, пре свега, људи, најважнији део било ког сегмента историје просвете представљају, заправо, резултати истраживања биографија (професионалних, али и приватних) свих оних људи који су били носиоци просветног развоја.

Истраживање и писање биографија на историографски начин само по себи представља изузетно захтеван, сложен, дуготрајан, систематичан и напоран посао. Није могуће брзо и лако сакупити све податке који ће, макар у основним цртама, представити једну личност, у приватном и професионалном погледу. За такво истраживање неопходно је сакупити велики број података из најразличитијих извора, од архивске грађе, службене документације, литературе, новинских чланака, па све до, на пример, усмених сведочења. Истражити, саставити и представити биографију само једне особе прилично је захтевно и осетљиво, па се онда може замислити колико је напора, упорности и знања потребно да се напише читава једна збирка биографија.

Поменик учишћеља – некадашњих ученика Мушке учишћељске школе јагодинске јојинулих и умрлих у рајновима Србије 1912–1918. Јодине представља најбољи пример збирке биографија, израђене по свим строгим правилима историографије, уз коришћење изузетно обимног научног апарата. Проф. Нинослав Станојловић, историчар, знаменити просветни радник и дефинитивно најбољи познавалац нововековне јагодинске историје, истражио је и саставио биографије 75 учитеља, некадашњих ученика Мушке учитељске школе у Јагодини, из свих крајева тадашње Србије, који су погинули у балканским ратовима и Првом светском рату. Као што је већ наведено, уз сваку биографију представљен је изузетно обиман и садржајан научни апарат, као резултат коришћења значајног корпуса различитих историјских извора и литературе.

За израду овакве историографске публикације Нинослав Станојловић је користио велики број докумената – необјављених историјских извора (архивска грађа) из централних (Архив Србије и Архив Југославије) и регионалног архива „Средње Поморавље” у Јагодини, као и објављене историјске изворе (збирке докумената, службене ратне дневнике, годишње извештаје и сл.), стручну литературу (монографије, расправе, чланке итд.) и периодику (новине и часописи). Да би се испоштовао овакав, стриктно истраживачки начин, приступ и метод рада, поред упорности, марљивости, систематичности и стрпљења, неопходно је и огромно научно и истраживачко знање и искуство, које проф. Нинослав Станојловић доказано поседује.

Већ на први поглед, уочава се да *Поменик* никако не представља само један од специфичних радова, који би по некој форми и тематици могли да се сврстају у најшири оквир историје просвете, већ и својеврсни, сликовити пресек једног круцијално значајног периода српске историје – ратова 1912–1918.

Ова вредна студија, по природи и структури истраживачког процеса који је довео до њене реализације, као и по свом садржају, представља обимну и богату збирку важних података и чињеница. Нема сумње да приказана публикација, која је плод ауторове богате емпирије и ерудиције значајно обогаћује не само локалну већ и националну историографију, и то не само у сегменту историје просвете, већ и шире.

УПУТСТВО АУТОРИМА

Узданица, часопис за српски језик, књижевност, уметност и педагошке науке, објављује научне и стручне чланке. У категорији научних чланака доноси оригиналне научне радове, прегледне радове, кратка или претходна саопштења, научне критике, односно полемике и осврте. У оквиру стручних чланака даје стручне радове, информативне прилоге и приказе.

Оригинални научни радови треба да садрже претходно необјављене методолошки утемељене резултате сопствених истраживања. Прегледни рад садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема. Кратко или претходно саопштење представља оригинални научни рад пуног формата, мањег обима или полемичког карактера. Научне расправе на одређену тему, засноване на научној аргументацији, дају се у оквиру научне критике, полемике и осврта.

У оквиру стручних прилога дају се стратегије и искуства корисна за унапређење професионалне праксе, уводници, коментари и прикази књига. Изузетно, у Часопису, примерено „Акту о уређивању научних часописа” Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије, могу бити објављивани и монографски радови, као и критички прегледи научне грађе: историјско-архивске, лексикографске и библиографске.

Језик рада може бити српски и енглески, а према научној проблематици и на другим језицима.

За објављивање у часопису прихватају се искључиво радови који нису претходно објављивани. Сви приспели радови се рецензирају од стране два рецензента, после чега Редакција доноси одлуку о објављивању и о томе обавештава аутора у року од највише три месеца. Рукописи се шаљу електронском поштом, а прилози (цртежи, графикони, схеме) могу бити послати поштом и не враћају се. Адреса уредништва и електронска адреса дате су у импресуму часописа.

Рад приложен за објављивање треба да буде припремљен према стандардима часописа *Узданица* да би био укључен у процедуру рецензирања. Неодговарајуће припремљени рукописи неће бити разматрани.

Обим и фонти

Рад треба да буде написан у текст процесору Microsoft Word, фонтом Times New Roman величине 12 тачака, ћирилицом, са размаком од 1,5 реда. Обим оригиналних научних и стручних радова је до једног ауторског табака (око 30000 знакова), прегледних радова и информативних прилога до 1/3 ауторског табака (око 10000 знакова) и извештаја, приказа, до 1/5 ауторског табака (око 2800–3600 знакова).

Име аутора

Наводи се пуно презиме, средње слово и име, као и година рођења (свих) аутора. Година рођења се не објављује у *Узданици*, али се користи у бази аутора Народне библиотеке. Презимена и имена домаћих аутора увек се исписују у оригиналном облику (са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада

Назив установе аутора (афилијација)

Наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (на пример, Универзитет у Београду, Филозофски факултет – Одељење за социологију, Београд).

Афилијација се исписује непосредно након имена аутора. Функција и звање аутора се не наводе.

Контактне подаци

Адреса или имејл-адреса аутора даје се у напомени при дну прве странице чланка. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог аутора.

Апстракт (сажењак)

Апстракт је кратак информативни приказ садржаја чланка који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Саставни делови сажетка су циљ истраживања, методи, резултати и закључак. Сажетак треба

да има од 100 до 250 речи и треба да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

Резиме

Ако је језик рада српски, сажетак на страном језику даје се у проширеном облику, као резиме. Посебно је пожељно да резиме буде у структурираном облику. Дужина резимеа може бити до 1/10 дужине чланка. Резиме се даје на крају чланка, након одељка Литература.

Кључне речи

Број кључних речи не може бити већи од 10. У чланку се дају непосредно након сажетка, односно резимеа.

Литература

1. Књига

У тексту: (презиме година: страна)

У списку литературе: презиме (година): име и презиме, *наслов*, место: издавач.

Кристал (1999): Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд: НОЛИТ.

Чомски (2008): Noam Čomski, *Hegemonija ili opstanak*, Novi Sad: Rubikon.

Чомски (1968): Noam Chomsky, *Language and Mind*, Harcourt, Brace and World: New York.

2. Чланак

У тексту: (презиме година: страна)

У списку литературе: презиме (година): име презиме, *наслов чланка*, *наслов часописа / зборника*, број, место: издавач, страна.

Јовановић, Симић (2009): Јелена Јовановић, Радоје Симић, Текст као лингвистичка и комуникацијска структура, *Српски језик*, XIV/1–2, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 325–345.

Када се исти аутор наводи више пута, поштује се редослед година у којима су радови публиковани. Уколико се наводи већи број радова истог аутора публикованих у истој години, радови треба да буду означени словима уз годину издања нпр.: 1999а, 1999б...

Навођење дела које има више од једног аутора подразумева да се имена аутора наводе према редоследу који је дат на насловној страни.

У тексту: (Франковић, Ракић, Вилотијевић 1973)

У списку литературе: Франковић, Ракић, Вилотијевић (1973): Dragutin Franković, Branko Rakić, Mladen Vilotijević, *Vaspitni rad u domovima*, Beograd: Delta pres.

Ако је више од три аутора, у тексту се наводи презиме првог аутора и додаје се „и др.“, а у оквиру листе референци треба навести имена свих аутора према редоследу на насловној страни књиге/чланка.

Навођење необјављених радова није пожељно, а уколико је неопходно, треба навести што потпуније податке о извору.

Web документи

Презиме аутора, година, назив документа (курзивом), датум када је сајт посећен, интернет адреса сајта, нпр.: Mercer, S. (2008): Learner Self-beliefs. *ELT Journal* 2008 62(2): 182–183. Retrieved in January 2009 from <http://eltj.oxfordjournals.org/cgi/content/full/62/2/182>

Цртежи, слике и табеле

Слике (цртежи, графикони, схеме) и табеле се могу припремити компјутерском или класичном технологијом (тушем или оловком на папиру). Дају се у посебном фајлу или на посебним папирима. У основном тексту се маркира место где долазе и не уводе се у текст. Табеле, слике и илустрације морају бити разумљиве. Нису пагиниране и морају имати редни број, наслове и легенде (објашњења ознака, шифара и скраћеница) класификоване по врстама и нумерисане унутар своје категорије. На папиру редни број слике или табеле, као и презиме аутора морају бити уписани на полеђини графитном оловком. Приказивање истих података табеларно и графички није дозвољено.

Стиатистички подаци дају се према параметрима научних методологија.

Уредништво

Издавачки савети

Проф. др Вељко Банђур, Универзитет у Београду, Учитељски факултет у Београду; проф. др Радивоје Микић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет; проф. др Тиодор Росић, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина; проф. др Радоје Симић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет; проф. Слободан Штетић, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина

Рецензенти

Проф. др Оливера Гајић
Проф. др Светлана Шпановић
Проф. др Бранко Јовановић
Доц. др Ирена Голубовић-Илић
Доц. др Душан Ристановић

Ликовни уредник

Проф. Слободан Штетић, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина

Технички уредник

Радомир Ивановић

Лектура, коректура и превод резимеа

Мср Марија Ђорђевић

Адреса уредништва

Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина
Милана Мијалковића 14, 35 000 Јагодина

 uzdanica.pefja@gmail.com

 +381 35 223805

Штампа

Свен, Ниш

Тираж

150

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

37+82

УЗДАНИЦА : часопис за језик, књижевност и педагошке науке / главни и одговорни уредник Илијана Чутура. - 2003, [бр. 1] (окт.)- . - Јагодина : Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, 2003- (Ниш : Свен). - 24 cm

Полугодишње. - Је наставак: Узданица (Светозарево) = ISSN 0500-8557
ISSN 1451-673X = Узданица (Јагодина)
COBISS.SR-ID 110595084